

T A R T A L O M

▶ 3	TAKÁCS ZSUZSA	
	A távozó, A második nap, Viselni egy tekintet súlyát	versek
▶ 5	TOMPA GÁBOR	
	Világítás	vers
▶ 6	GYÖRFFY ÁKOS	
	A leprás király, Achilleion, A forrás	versek
▶ 9	HÁY JÁNOS	
	Boldog boldogtalan	regényrészlet
▶ 15	FEKETE VINCE	
	Gyönyörű apokalipszis: O., Nem mersz már többé átvágni a túloldalra, Ájer	versek
▶ 19	HALMAI TAMÁS	
	Mester, hol lakol? (János evangéliuma)	vers
▶ 22	GYŐREI ZSOLT	
	[Palazzók vén kövén]	vers
▶ 23	KÖTTER TAMÁS	
	Izgalmas életek	novella
▶ 27	SIMAI MIHÁLY	
	Háború, Ábel, Európai éjszaka	versek
▶ 29	LÁRAI ESZTER	
	Egy anorexiás naplójából	vers
▶ 32	ZSILLE GÁBOR	
	Teológiai kétely, Bölcseleti kétely	versek
▶ 34	JÁSZBERÉNYI SÁNDOR	
	Hilton Agyievska	novella
▶ 37	JENEI GYULA	
	Eltévedős, régi lakásos	vers
▶ 39	HODOSSY GYULA	
	Foglya voltam	vers
▶ 40	ANDRÉ FERENC	
	Világítótorony	vers
▶ 42	SZÁZ PÁL	
	A szentek városa. A szarajevói evljják nyomában	útíesszé
▶ 47	SZAUER ÁGOSTON	
	Kép, Különjárat, Díszlet, Hetedik ajtó	versek
▶ 49	MÉHES KÁROLY	
	Hőség, Oda, vissza, Vevemet	versek

***

▶ 51	KISS JUDIT ÁGNES	
	Füstbe ment	vers
▶ 52	BENEDEK SZABOLCS	
	Sándor utca, végállomás	novella
▶ 55	KOLLÁR ÁRPÁD	
	Az Alföld olajfája	vers

PAPÍRHAJÓ

▶ 57	BERÉNYI KLÁRA	
	Három malac limerick, Beszámoló néhány újabb európai tragédiáról	versek
▶ 59	SMEKKA SÁNDOR	
	Tanika és a lim-lomok, Sétáljunk a réten	gyerektörténetek
▶ 62	LOVÁSZ ANDREA	
	Felnőtt lett Dani? – Varró Dániel: <i>Túl a Maszat-hegyen 2</i>	kritika

MŰHELY

▶ 64	LENGYEL ANDRÁS	
	Az irodalom kettős emlékezet-funkciójáról	tanulmány
▶ 72	HÁSZ-FEHÉR KATALIN	
	„nem a prózai világnak valók” – a Petőfi-házasság polgári és költői perspektívái	tanulmány
▶ 77	KÜRTI LÁSZLÓ	
	Özvegyi fátyol	esszé
▶ 81	HERMANN RÓBERT	
	Petőfi katonai pályája és hősi halála	tanulmány

***

▶ 86	NAGY GÁBOR	
	Megyeri-Horváth Gábor kiállítása elé	megnyitóbeszéd

SZÍNHÁZ

▶ 90	<i>Madách Imre, Az ember tragédiája – és drámaíróink</i>	
	Háy János, Kiss Judit Ágnes, Tasnádi István, Székely Csaba, Kovács Dominik – Kovács Viktor, Márton László, Szil Ágnes, Egressy Zoltán, Zalán Tibor, Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba, Pozsgai Zsolt kétszáz szavai Madách Imréről és művéről	

FIGYELŐ

▶ 96	SZABADOS ATTILA	
	Képmutatók – Rakovszky Zsuzsa: <i>Az idők jelei</i>	kritika
▶ 100	SZABÓ FRUzsINA	
	Egy bensőséges beszélgetés – Nádasdy Ádám: <i>Hordtam az irhámát</i>	kritika
▶ 102	BERETVÁS GÁBOR	
	Hajónapló – Színháztól színházig. 36 interjú Tompa Gáborral	kritika
▶ 106	SZIL ÁGNES	
	A Knerekről, kétszer – <i>Levelek a Kner család életéből, Kner Albert</i> – Művész, ikon, legenda	kritika

A távozó

Terekenyáji mezőn a #felejtve
szél gurigája hordoz, és mi
kapaszkodunk beléd, távozó Isenűk.
Kiállozzunk, hogy legyen meg a Te
akaratod, de neked meg. Most,
hogy lemenőben iker-alkotásod:
a Hold és a Nap, a nyomokban
bolyongót magadhoz szorítod?

Takács Zsuzsa

A távozó

Teremtésnyi meződön ottfelejtve
szél gurigája hordoz, és mi
kapaszkodunk Beléd, távozó Istenünk.
Kiáltozunk, hogy *legyen meg a Te*
akaratom, de ments meg. Most,
hogymenőben iker-alkotásod:
a Hold és a Nap, a nyomodban
bolyongót magadhoz szorítod?

A második nap

A második nap már nehezebb. A búcsú
utáni elsőn még az elragadtatás emléke
sodor. Virágként hajladoznak a részletek.
Alighogy vázába teszed őket, tartásuk
megtörik, zavaros lesz a víz. A harmadik
napon kiderül, hogy nem tenger, vázányi
csapvíz éltette csak az ölelésetek. Jobb lett
volna egy könyv lapjai közé préselni
azonnal, törjön, száradjon, morzsolódjon
a csokor. Mikor a legmerészebb, az olló
akkor metssze ketté a szerelmet.

Viselni egy tekintet súlyát

Viselni egy tekintet súlyát, míg
haladsz a megsemmisülés felé.
Majd visszanézni hirtelen,
és megingani alatta.
Elszorul a szíved a szégyentől
és a megalázottságtól.
Mi hát a megoldás?
Az önfeladás talán.
A bizalom az ismeretlen iránt.

Világítás

– szüleim sírjánál –

Egymásba kapaszkodva szorosan,
tartják a Földet letről a halottak,
helyet szorítanak az eltávozottnak,
hisz lent a mélyben újra megfogán,

s gyarapszik, felnőtt csírája a létnek,
a látható csak vesztébe rohan,
amíg a láthatatlan boldogan
eszmél, mert érzékei visszatérnek,

így lesz a nincs-világ tapintható,
így fordul ismét medrébe a tó,
s életre kel, ki megváltást remélt.

Most én is bízom, s nincs, amitől félnem,
kitárt karokkal, indulásra készen,
várom a Krisztus eljövételét.

A leprás király

Kétszer kellett megfürdetnem a kutyát,
mert a pataknál belehempergett egy róka
elfolyósodott tetemébe. A dögszaggal
álcázza magát, de nem tudja, hogy már felesleges.
Nincsenek ellenségei. Az elpépesedett dög
fölött szivárványos fénnel csillogott a levegő,
mint a kegyes festményeken a glóriák.

Hiába faggat, nem árulom el a fiamnak,
hogyan mit mondtam a papnak a gyóntatófülkében.
Gyáva vagy, mondja már a kocsiban.
A maga szavaival ugyanezt adta tudtomra
a fiatal szerzetes is.

Elképzelem a leprás lovagkirályt,
ahogy a főhajó fölötti karzaton
imádkozott nyolcszáz évvel ezelőtt.
Messziről búzlott, a szaga
átjárta a tömjénfüstöt.

Hazafelé megállunk az égerlápnál.
A moccanatlan, sötétbarna víztükör
fölött ugyanaz a homály,
mint a gyóntatófülkében.

Achilleion

Egy végtelenül lassan csukódó liftajtó elzárja előlem a képeket. De nem csak a képeket, hanem a képek közötti zajt is, ami a közeli szívekből árad.

Távolodom a hajnali tengertől, elfogy az ösvény, egy félkész nyaraló betonterasán rágyújtok. Soha le nem bomló szemétkupacok az elvadult szőlőtőkék között.

Egy magányos szirt körül hullámok habzanak, a hangjukat nem hallani innen, a néma kavargás fölött néhány sirály köröz. És távolabb ott a meredek hegyoldal, amire kényszeresen egy házat képzelek.

A szomorú királyné is ebben az órában kezdte róni végtelen köreit a közeli kastély parkjában. Társalkodónője az ablakból nézte, de nem mert csatlakozni hozzá, mert tudta, hogy úrnője ilyenkor szellemekkel társalog.

Az olajfákkal körülvett tisztáson bekapcsolom a diktafont. Hetekkel később hallgatom meg a felvételt a szárazföld belsejében, egy másik évszakban.

Ismeretlen madarak, fehérzaj, odakint esik a hó. Az elképzelt házban valaki gyertyát gyújt, és megpróbál emlékezni rám. De hiába igyekszik, csak néhány szót ismétел egyre halkabban.

A közeli szíveken egy darabig még megmarad a hó.

A forrás

Ma reggel újra érzem a régi disznóól szagát,
pedig sehol nincs már disznóól a környéken.
Csak fűnyírókat hallani, és egy betonkeverőt,
amiből nemsokára kiöntik egy remélt jövő alapjait.

Negyven év múlva mindenből legfeljebb
egy szederfa árnyékának emléke marad,
a darazsak zsongása a levelek
között, vagy egy biciklin ülő gyerek,
ahogy sírva tekeri a pedált az azóta
lerombolt gyárhoz vezető betonúton.

Az egyetlen barátja meghalt,
szénné égett egy tehervagon tetején.
Néhány évvel később álmában megjelent
a halott fiú, és megmutatta a forrást, ahová
bedobta az ezüstpénzt, amit ellopott tőle.

Színes platánlevelek borították a kőmedence alját,
a levelek között csillogott az érme. Benyúlt a vízbe,
de nem érte el, csak a darabokra tört fényt
markolászta.

Ha meglátta a halott fiú anyját
az utcán, mindig átment a túloldalra.
Feketében járt, magában motyogott,
és úgy tartotta maga előtt a karjait,
mintha épp készülne megölelni
valakit, aki nincs ott.

Boldog boldogtalan*

A realitás az, hogy erre vagyunk képesek, nincs alternatív életút, csak az, amit megélünk, minden más az álmokban van csak, a vágyakban, mert nem tud az ember nem vágyakozni. A vágyakról való lemondás és a helyes légzés, ez az első lecke. Ezt nem az a feleség mondta, akiről az imént szó volt, hanem a regény elején említett boldogságról lemondó nőhöz kapcsolódóan hangzott el. Mert közben délután lett, s olyan egy ilyen emberjogi szervezetnél a munka, hogy szabad, és ő már ott volt egy jogastúdióban, ahol a foglalkozást vezető férfi elmondta, talán úgy pontosabb, hogy továbbadta ezt a tudást, immáron sokadszor ezen a napon, mert be volt táblázva. Ha már fiatal korában éveket szánt arra, hogy elsajátítsa a hatha jóga gyakorlatait és a keleti filozófia alapjait, megérdemli, hogy haszna legyen belőle. Ő lemondott mindenről, már nem akar semmit, és ezzel eljutott az ürességig, ahol már nincs akarás, és nincsenek vágyak, ahol nem úgy mérik az életet, hogy boldog vagy vagy boldogtalan. Kicsit ellentmondásosan hozzáfűzte, hogy ez az üresség, a semmi, amibe ő emelkedett, ahonnan persze a tanfolyamokon beszerzett pénz sem húzta vissza, mert ahhoz is úgy tudott viszonyulni, mint minden máshoz az életben, valójában ez az üresség a boldogság. Senki nem szólt közbe, mert mindenki el volt foglalva a saját semmijével, magukban az om szócskát mormolták, s várták a pillanatot, amikor majd átélék azt, amit a tanfolyamvezető folyamatosan átélt.

Ez a szereplő hallotta ezt a mondatot, az első leckét, a vágyakról való lemondásról, a többiek, mármint a regény többi szereplője nem, mert nem tartózkodtak ott, illetve az egyik történetár már meg is halt, ezért lehetett ezt a kis epizódot éppen ezzel a szereplővel elmondani, az elbeszélőnek tudnia kell, hogy melyik szereplője mit lát, hogy ha valami mást akar mutatni, akkor gyorsan tudjon szereplőt váltani.

Amikor vége volt az órának, épp azzal a tanfolyamtárral ment el, aki alapvetően szimpatikus volt neki. El is tudta volna képzelni, hogy valami elinduljon közöttük, de ez a tanfolyamtárs egyre szűkszavúbb lett, talán a jóga hatására. Végül ezekkel a szűkre szabott szavakkal mondta el, hogy épp egy magánéleti válságon megy át, vagyis már átment gyakorlatilag, mert a barátnője, akire építette volna az öregkorát, az egy napon elmondta, hogy ő nem egy kőszikla, akkor sem, ha történetesen Petra volna a neve, de nem az volt, amire egy ilyen leszálló ágat, mint a férfié, lehet építeni, mert ő irtózik az öregektől.

Húsz év volt közöttük, s a nő még valóban nem jutott a tipikusan öregek közé, csak azok között volt, akik pánikban vannak attól, hogy megöregszenek, s hogy ez a férfi, a közel (vagy több mint) hetven évével épp ezt a pánikot erősíti benne. Érzí rajta az öregséget, amit mellékesen a halál és a pusztulás szagának tekint, és ő nem akar ennek a pusztulásnak a közelében lenni, neki még jár az élettől az, ami jár. Hiába mondta ez a férfi, amúgy neurológus volt egy budapesti kórházban, hogy amikor miatta felszámolta a házasságát, akkor erre mért nem gondolt, akkor mért nem mondta, hogy csak időlegesen szánja azt, amiről mindketten azt állították tizenöt évvel azelőtt, hogy örökre szól. Nem volt titok a korkülönbség, s hogy az mivel jár, s hogy felelősségünk van a

*Részlet egy készülő regényből

másik iránt, és vele ez jár, hogy húsz évvel a nő előtt fog megöregedni, s hogy vannak neki gyerekei, amely gyerekek egy másik házasságból születtek, s hogy igaz, megromlott a viszonya velük, mert senki nem bocsájta meg egy apának, ha szétdúlja a házasságát, és otthagyja nem csak az anyát, hanem a gyerekek mindennapos jelenlétét is. Velem ez jár, mondta a férfi az élettársának, az élettárs meg azt, hogy velem meg az jár, hogy nem akarok idő előtt megöregedni, egy ilyen rossz szagú és kedvetlen, állandóan a halálról beszélő férfi mellett, mert én még nem vagyok ott. És ha esze lett volna, mármint a neurológusnak, akkor nem papol állandóan a pusztulásról, hanem olyan programokra viszi, ahol lehet az embernek jókedve, nevethet, mert vicces dolgok történnek ott, mondjuk, a Dumaszínházba, ahol vicces emberek lépnek fel, és lehet közben bort is inni, ami a férfinak mégiscsak jó, mert az az utolsó, amitől még néha jól érezte magát, helyesebben szó nélkül elaludt, esetleg előtte felolvasott egy rövidke verset Arany János őszikéi közül. Nem kell dér az ősz lombnak, mégis egyre sárgul.

Valakinek el kellett mondanom, mondta a férfi, hogy mi van velem, és nekem nem volt más, még barátom se, mert annyit kellett a kórházban, és a magánrendelés, amit egy magánklinikán végzett, az is mennyi időt vitt el, de megteremtteni újra, hogy élet, lakás, ahol élni lehet, és még az elhagyottak is belekerültek elég sokba. A nő, mármint nem a tanfolyamon megismert szereplőnk, hanem a szakítást bejelentő élettárs mondta, hogy sajnálja, ez a következménye, ha két ellentétes életakarat egymás mellé kerül, ezt biztos hallotta valakitől, vagy olvasta. Mert két ennyire ellentétes életakarat egy rövid időre egymás mellett tud ugyan haladni, de hamar nyílik az olló közöttük. Milyen olló, kérdezett vissza a neurológus, mert neki meg, ha ezen a nyelvi mezsgyén haladunk, akkor a bicska nyílt ki a zsebében. A nő akkor kicsit részletesebben beszélt az ollóról, ami a közöttük lévő és az életkor előrehaladtával egyre csak növekvő különbséget volt hivatott szimbolizálni.

Amúgy ezt nem hallotta, hanem olvasta annál az írónál, mégis inkább hallotta, érdekesebb a történet, ha hallotta. Hallotta attól az írótól, aki korábban nem ment el a magyartanár nő temetésére, s korántsem annyira ismert, hogy meg tudna élni abból, amit ír, hiába szorgalmazza az íásaiban a népszerű témákat, például a párkapcsolati válságokat. Kénytelen szépírótanfolyamokat szervezni (na, ott hangzott el a kinyíló olló példázata), s annak a bevételeiből finanszírozni az írást és a családját, amely család furcsa mód, annak ellenére, hogy köztudott volt, milyen módszerekkel erősíti az öntudatát, például itt is megírtuk (ha világhírű lesz a könyv, akkor világgá kürtöltük) a kapcsolatát a történelemtanár feleségével. Mindezek ellenére ez a házasság még megmaradt, sőt egyáltalán nem látszott felbomlani a jövőben sem, s hát ehhez a nembomláshoz is szükség volt némi jövedelemre. A feleség kárpótlását is finanszírozni kellett, nem csak az öntudatnövelő szeretőket.

Egyébként a neurológus élettársa, aki épp ettől a neurológustól kapta szülinapi ajándékként a tanfolyamot, mert mindig érdekelte az írás, és akart az állása mellé, a statisztikai intézetben dolgozott egy számítógépen, nem túl izgalmas munka, jószerével csak adatbevitel. Akart e mellé a munka mellé egy olyan elfoglaltságot, ami egy kicsit, mondjuk úgy, kreatívabb, világokat építeni saját anyagból, ahogyan a tanfolyamot vezető író mondta. Világot építeni akart, de ha ez nem sikerül, gondolta, milyen nagyszerű volna, ha ott lehetne, egészen testközelben, esetleg ruha nélkül egy igazi világépítő mellett. Azt gondolta, lehetne az a nő, aki, mikor az író felesége nem ér rá, illetve már nem érdeklődik az efféle események iránt, akkor elkíséri vidékre író-olvasó találkozókra, és megkönnyíti azokat a kommunikációs helyzeteket, amelyek nehézséget jelentenek az írónak. Nem tudta, hogy ennek az írónak a tanárnővel való kapcsolata már véget ért, és épp ez a része a személyiségének szabad, de valahogy megérezte az igényt. Csak az volt a baj, hogy nem tudom, talán az, gondolta magában, hogy rossz helyre ültem, és nem én voltam mindig a szeme előtt. Ahhoz, hogy engem lásson, el kellett fordítania a fejét, így csak időnként került bele a képbe, míg az a másik nő, akit végül választott az író, az meg pont ott ült szemben vele, és hát ez tette lehetővé a kapcsolat kialakulását, illetve az ő kapcsolatának a ki nem alakulását. Hogy mire használta az

író a nyíló olló példáját, sajnos nem derül ki, de ennek ellenére jól lett alkalmazva az életakaratok közötti különbségre.

Az volt a baj, gondolta a póruljárt tanítvány, hogy mire erre rájött, mármint hogy az író nem őt választotta, addigra kirúgta a neurológust, méghozzá elég csúnya szavakkal, olyanokkal, amiket fentebb megírtam, és már nehéz lenne visszaszívni. Most egyedül maradt, s már az a szórakozása sem volt meg, hogy naplót írjon, pedig a tanfolyamot vezető író ezt ajánlotta, hogy a napló mindig kéznél van, mert azt akkor is lehet csinálni, ha nem jut eszünkbe semmi, bár ő nem ír, de csak azért nem, mert neki mindig eszébe jut valami. Ezt a tanácsot azonban ez a nő nem tudta megfogadni, mert a szerelmi kudarc elvette minden kedvét az írástól. És kedv nélkül még azt sem lehet leírni, hogy nincs kedvem semmihez. A gyereke közben felnőtt, mert ebbe a viszonyba hozott egy gyereket is, minden idejét mással tölti, ő meg ott van egyedül, olvasni nem tud, mert nem tud odafigyelni, idétlen sorozatokat néz a tévében, néha hülye vetélkedőket (ezeket nézi majd nemsokára egy házaspár is), amelyeknek csupán annyi értelmük van, hogy kitöltsék az üres estéket. Elmehetne valahová, de egyedül nincs kedve, úgy érzi, mindenki őt bámulja, hogy ez a nő vajon mért van egyedül, mért napozik a strandon kihívó fürdőruhában, azt hiszi, ez a füves térség egy ismert tó partján egy társskereső intézmény? Nem teszi ki magát annak, hogy a párban érkezők megszólják, az egyedüliek meg leszólítsák, persze pont olyanok, akikkel még véletlenül sem akarna szóbaállni, hülye mondatokat mondanak, hogy milyen jól néz ki a barna teste háttérben a kék vízzel, vagy hogy annyira hasonlít, és megneveznek egy ismert amerikai színésznőt. A víz különben még véletlenül sem kék, legfeljebb a képeslapokon vagy az utazási irodák prospektusában, annak a színésznőnek meg, szóval egyáltalán nem hasonlít.

Inkább akkor otthon. Néha elment az anyjához, még élt, az apja már régen meghalt, akkor derült fény arra, hogy az apja, aki iránt rajongott, kettős életet élt, mert a temetésen megjelent egy nő, akit ráadásul az anyja ismert is.

Szóval te tudtál az egésztől, kérdezte a lány.

Tudtam, mondta az anya.

Akkor mért nem változtattál?

Nem tudtam volna nélküle élni.

A pénz miatt?

Nem.

Most mégis nélküle kell.

Nélküle, mondta az anya, de ez nem az én döntésem volt. Mikor megtudtam, mi van, akkor még gyerek voltál, nem akartam, hogy elvált szülők gyereke legyél, és az apád sem akarta. Mondtam egyszer, hogy költözz el ahhoz a másikhoz, de azt mondta, nem tud nélkülem lenni.

Biztos téged is csak meg akart tartani, mint egy nyaralót a Balatonon, mert amúgy volt egy nyaralójuk a Balatonon, majdnem egész nyáron lent voltak. Most a lány visszagondolt azokra a nyarakra, hogy az apja talán akkor is mindig arról álmodozott, hogy mikor mehet a másik nőhöz, vagy épp azért volt olyan ideges, mert attól rettegett, hogy az a nő megcsalja, akárcsak bosszúból, hogy ő a feleségével és a gyerekével pazar órákat tölt egy nyaralóhelyen. Titkos telefonok, levelek, mi lehetett még, s amikor a gyerekével vihancolt a Balatonban, az csak hazugság volt? Az egész gyerekkorom egy kurva nagy hazugság volt. Szomorúan ment haza az anyjától, ez már jóval a temetés után volt. Nem értette, mi is a valóság, hogy mi az igaz az életében. Minden gondolkodás magunkról egyben értelmezés is, az író jutott eszébe, hogy ezt mondta. Ahogyan a számokból levont következtetések is értelmezések, ezt már a saját munkájából tudta a statisztikai hivatalban, bár a kutatók soha nem engedték meg, hogy következtetéseket vonjon le, a minőségi munkát meg akarták őrizni maguknak, ha nem így tettek volna, hamar kiderül, hogy az a munka messze van a minőségtől, s valójában bárki el tudná végezni, akinek van némi érzéke a számokhoz.

Mi akkor a valóság, ha nem az, ami van, ezt már a jogatanfolyamról hazafelé ballagó nő gondolta, mi nem hagytuk magára, csak a neurológus, mert épp képtelen volt egy új kapcsolat nyitására. A semmi nem lehet a valóság, az üresség, nem lehet a valóság, mert a valóságnak az a lényege, hogy van, ahogyan egy baba, akkor is, ha még csak egy sejttalálkozás, akkor is van. A mondat végét nem a jogatanfolyamról hazafelé tartó nő gondolta, hanem egy olyan nő, aki még nem szerepelt ebben a könyvben, nem is tudni, miért került ide. Talán azt lehetne, hogy összekapcsoljuk valamelyik eddigi szereplővel, mondjuk a jogatanfolyam vezetőjével, aki immáron elérte az ürességet, és ennek a kiürülésnek lett az eredménye az a baba, amit ez a fiatal lány, ahogy mondani szokás, a szíve alatt hordott (ez amúgy nem csak szép kép, de pontos is). A terhesség művi megszakitása előtt állt, és mögötte olyan események, amikor arra hivatott emberek próbálták lebeszélni erről a szándékáról. Megalázó pillanatokat élt át, el kellett mondania, hogy miért kényszerül erre, megnevezve az apát, nem név szerint, ki tudja, valaki talán ebből a bizottságból ismeri, és járt is hozzá, hanem a körülményeit, és hogy nem teheti tönkre egy család életét, sem annak az embernek az életét, akit valójában eddig az eseményig szeretett.

Ott várakozott, már aláírt mindent, hogy rábízza magát az orvosokra, csinálják azt, amit jónak látnak, ha valami probléma adódik műtét közben. Esetleg kiveszik a méhét, hogy ezzel megmentsék az életét. Eddig úgy járt-kelt a világban, mint akit a legnagyobb boldogság ért el. Nem gondolta volna, hogy olyan családi múlttal, ami neki volt, hogy nem egyszerűen lelépett az apja, de az anyja ezt nem tudta megemésztetni, üldözőbe vette, legtöbbször a gyerekekkel, az apát. Mindenütt föltűnt, ahol az apa éppen volt. Éjszaka fölverte a gyerekeket, hogy megnézzük, kivel kefél az apátok, és mentek valahová a városban, egy lakótelepre, ott bérelt épp az apa egy lakást, nem maradt semmije, és ott volt a szerető is, persze hol lett volna, nem volt titok, hogy miatta történt a válás, az anya korábbi barátnője, alig fiatalabb, mint az anya. Egy számító kurva, mondta, hogy az alkoholista férje elől menekült, hogy találjon egy megbízható embert, akivel felnevelheti a gyerekeit, ez az idióta, így nevezte a volt férjét, meg ment utána. A legszemetebb emberek a legeredményesebbek, mondta az anya, még a párkapcsolatok terén is, nem csak a munkahelyén, ahol mindig a leggátlatlanabb kollégák vitték haza a legtöbb pénzt, és kerültek vezető pozícióba.

Aztán, amikor ezek az akciók nem voltak sikeresek, az anya végül az apa helyett maga felé fordította a fegyvereit, hogy képletesen fejezzük ki magunkat. Kéthetente próbálkozott öngyilkossággal. Nem lehetett tudni, hogy mire mennek haza a gyerekek, s ez a lány volt az idősebb, rajta volt minden felelősség. Észre se vette, hogy elvégezte a gimnáziumot, s minden rettenetes helyzet ellenére kiválóan, hogy eltelték azok az évek, amely évek sokaknak a meghatározó első élményeket jelentették, például az első szerelmet, azt sem vette észre például, hogy a törtitanár, aki egy korábbi fejezetben meghalt, vagy a matektanár mennyit legyeskedik körülötte. Alig emlékszik rá, hogy mi történt a lakáson kívül, mert olyan mélyen megterhelték a lakáson belüli történések. Soha nem gondolta volna, hogy képes valakit szeretni és annyira közel engedni magához, hogy akár az együttélést is el tudja képzelni, s persze a gyereket, aki most itt vár arra, hogy ne legyen.

Nem tudjuk, hogy végül mi történt vagy nem akarjuk tudni, mert nem akarunk minden részletet megosztani a szereplőkről, elég azt tudni, hogy egy ilyen helyzetnek jó kimenetele nem lehet. A megtartás szétbomlasztja a szerelmi viszonyt, nem pusztán azért, mert az ürességet elérő jogi soha nem tudja megbocsátani, hogy kényszerhelyzetbe került. Egy nő, akinek semmi nem volt ígérve, ez ugye nem igaz, csak a jogi nem emlékezett rá, hogy miket ígért, bár azokat az ígéreteket, a kimondás pillanatában sem tartotta érvényesnek, csupán eszköznek, hogy a korábban már felemlgetett ürességhez vagy inkább kiürüléshez közelebb kerüljön, ilyen helyzetbe hozza. De a lány sem tudja megbocsátani, hogy ennyire cserbenhagyta épp az a férfi, aki (itt nem ismételtem meg, ki is volt ő a lány életében), s nem támogatta abban, ami neki a leghőbb vágya volt, s a férfi felőli gyűlölködés közepette kell megszűlnie a gyereket. Ha pedig elveteti (ez a másik eshetőség), hogy

nézzen rá a volt szerelmére, aki összetörte benne az épp épülő életet és az épp épülő anyai érzést, hogy gyilkost csinált belőle, a saját gyereke gyilkosát, mert gyereknek tartotta a kialakulóban lévő magzatot. Hogyan is tudná befogadni annak a férfinak a testét még egyszer. S persze a férfi sem tudná ott folytatni, ahol korábban abbahagyták, mert benne is ott ólálkodna a gondolat, hogy ez a nő bármire képes, akár újra teherbe esni, s másodszorra már biztos nem tudja elérni, hogy elvetesse.

Mindkettejük élete szempontjából csakis rossz döntés születhet, s ez a rossz döntés egy életre meghatározza az élethez való viszonyukat, ami már soha nem lehet felhőtlenül örömmel teli. Az esemény után a lány meggyűlölt minden családot, különösképp a jögi családját, mert furcsa mód, nem is a férfibe volt szerelmes, hanem abba, ahogyan az a férfi apaként működik. Ő valójában azt szerette volna, hogy beülhessen abba a családba, átélhesse azokat az ünnepi és hétköznapi családi eseményeket, amelyeket gyerekkorában nem tudott átélni. Ennek az ismerete segített neki feldolgozni a gyerekkort, de most ennek vége, vagyis egyelőre úgy látszik, vége szakadt, bár pszichológus volt, és törekedett az önfeltárára és az események feldolgozására, de ebben a pillanatban ez nem kecsegtetett eredménnyel, mint korábban sem, pedig épp ezért választotta ezt a szakot, hogy hátha a lélektani ismeretek segítenek neki túljutni az élete kiteljesedését gátló személyiségzavarokon.

Különben minden pszichológus beteg, mármint lelkileg, és ahogy az egyetemi létszámokat nézzük, egyre több beteg törekszik lélektani képzettségre, pedig ez a képzettség csak tovább nehezíti az önismeret megszerzését, mert elhiteti velük, hogy egy bonyolult problémát kell megoldani vagy felszámolni, s a standard, mindenki által szokványos életvezetést egyre csak távolítja tőlük. Pedig legtöbbször arról van szó, mint a lány esetében is, hogy legyen valaki, aki szeret, aki felvállal, akivel épp azt a szokványos életet lehet kialakítani, amit mindenki ki akar alakítani. Mert nem különleges senkinek az élete, mindenkivel ugyanaz történik, s akik a különlegességgel hivatkoznak, telepakolják a közösségi hálót életük úgymond kimagasló pillanataival, mellyel bizonyítottnak látják, az ő általuk élt élet különb, mint más élet, végül is, azok sem akarnak semmi mást, csak azt, amit mindenki akar, csak az éppen nem jött még össze. A közösségi hálón való kérdés a különleges és boldog, izgalmas eseményekkel telített élettel mind azt bizonyítja, hogy ez az élet bizony a megszokott átlag életknél sokkal boldogtalanabb, mert a boldog életben semmi szokatlan nem történik, ezért aztán nincs is mit belőle megosztani.

Ezzel a lánnyal és a jógival is épp egy szokványos eset történt meg, az addig jár a kórsó a kútra megnevezésű esemény, melynek a kimenetele általában nem szerencsés, vagy pontosabban fogalmazva, ez mégiscsak egy irodalmi mű, ügyelnünk kell a pontosságra, nem lehet szerencsés.

A lány elindult, ez később van, de nem áruljuk el, végül mi lett a magzat sorsa. A lány elindult, iskolapszichológus volt egy alapítványi iskolában, ahol egyébként a történelemtanár is tanított, de a lány nem ismerte, nem olyan régen volt ott, és annak a tanárnak nem voltak olyan problémái vagy problémás tanulói, akiket hozzá kellett volna küldenie. A történelemtanár úgy volt, hogy egyénileg nem érdemes rájuk figyelni, a legegyszerűbb az lenne, ha mobiltelefonnal és némi partidroggal beutalnák az egész osztályt a diliházba, mert odavalók, vagy evakuálnák őket egy lakatlan szigetre, hogy ott végezzenek egymással. Biztos volt benne, hogy ez már egy olyan korosztály, akiket tényleg csak a börtöntől való rettegés tart vissza attól, hogy lemészárolják a társaikat. Már akiket még visszatart, mert némelyeket ez sem gátol abban, hogy rárontsanak a saját osztályukra az apukájuk gépfegyverével. Ráadásul az alapítványi iskolákban az átlag fölött önteltek és nagyképzűek a gyerekek, mert eleve olyan családból jönnek, ahol már a szülők is gátlástalanok, tele vannak pénzzel, ki bírna ilyet megfinanszírozni, csak a legfelső réteg, egymás között élnek, közéjük kívülről senki nem keveredhet. Ha valamilyen alapítvány meg is pénzelné egy tehetséges borsodi cigánygyerek tanulmányait, az első hónap után fejvesztve menekülne abból a rettenetes közösségből, ahol az osztálytársak félmillió mobiltelefonon keresztül látják a világot. S ennek a menekülésnek a szülők csak örülnének, hiszen liberálisnak vallják magukat, legalábbis addig, amíg a közösségeik határait

nem lépi át egy betolakodó, mondjuk, ez az alapítványi keretből megfinanszírozott tanuló. Amikor reggel az iskola büféjében összeverődtek a családszervezésre felesküdt anyukák, többször is szóba került, hogy ezt a cigánygyereket ki kéne ebrudalni az iskolából, persze amikor végül beadványt írtak, abban úgy szerepel a nemkedvelt gyerek, hogy az osztály új tanulója, nehogy valaki rasszizmussal vádolhassa meg őket.

Bár nem fizették rosszul az alkalmazottakat, így aztán az iskolapszichológust sem, az ilyen helyre kerülő pszichológusok mégiscsak azért jöttek, hogy eleven kapcsolatot tudjanak kiépíteni a módos szülőkkel, hogy a magánpraxisuk felé tudják terelgetni a tanulókat, és a szüleiket is (akkor lehet eredményes egy terápia, különösen anyagilag, ha az egész család jár). A lány másmilyen volt, ő hitt abban, hogy lélektani szempontból az emberiség megmenthető, holott nem, de ez egy olyan tévedés, amit csak később, általában az élete végén lát be az ember, s rögvest gyanúba is keveri ezzel az állítást, hogy nem azért mondja-e mindezt, mert neki már ezen a földön fű sem terem, nem még olyan nagyszabású dolog, mint az emberiség megmentése. Végül, bár, mint említettük, nem akarta és nem volt célja, de ő is kiépítette azt a klientúrát, ami később alapja lett a magánpraxisának, amiből elég sok pénz jött ahhoz, hogy fenntarthassa, nem csak e regény tartama alatt, hanem azon túl is az emberiség megmentéséről szőtt álmait. Amúgy, ha az emberiséget meg lehet menteni, akkor ez a lány is meg lesz mentve, egyszerűen logikai alapon, hacsak nem az történik, hogy a megmentés eseménye már csak a halála után következik be, mint amikor felfedeznek egy hatásos gyógyszert a nyirokrendszeri rákok ellen, ám ez azokon már semmit nem segít, akik a felfedezés előtt haláloztak el. A lány elindult.

Barlang (2022; olaj, vászon; 80×100 cm)

Gyönyörű apokalipszis

O.

„Háromszor nekiindultam, vágyódva erősen,
háromszor surrant ki kezemből, mintha csak árnyék
s álom volna...”

Homérosz: *Odüsszeia*. XI. ének

A víz alatti csend zúgása, a pillanatnyi
felszínre bukkanásokkor fülébe csapódó furcsa
zajok váltakozó ritmusa! A zöldessárga,
végtelennek tűnő, némán fodrozódó víztömeg
nyugalma. A partokon imbolygó házak, fák,
izgó-mozgó emberek összevisszasága az odaúton.

Hajnalban, fél négy körül, farkasok óráján
talál vissza, ugyanaz a kőkapu a faluvégén,
ugyanaz a tábla, ugyanaz az aszfaltos út végig
a településen, semmi nem mutatja, hogy nem
ugyanaz volna, még az utca is az iskola
mellett, a templom tőle kőhajításnyira,
a temető, minden ugyanaz, még a zöld
vaskapu is, amelyet naphosszat annyit
„csattogtattak”, dőndült a fém mindegyre,
ahogy szaladgáltak rajta ki-be, most csak a szél
játszott vele, terelgette jobbra-balra, ugyanaz
az utca, ugyanaz az udvar, a fák az udvaron,

a nyárikonyha, ahol a nagyanyja készítette a
moslékot a disznóknak minden „áldott” nap,
főtt a krumpli nagy kondérban a mosztos
(korpa-) kályhán, épp csak az enyhén langyos
víz nem volt ugyanaz, ami szembezúdult, amikor
kinyitotta a bejárati ajtót, nyitott szemmel kalimpált,
tempózott a belső, a középső szoba felé, asztal,
székek, ágy, kályha mellett hullámozott el, ami
furcsa mód ontotta most magából a meleget,

az asztal mellett apja, nagymama ültök tökmagozva
 a pislákoló gázlámpa fényénél, a belső szobából épp
 akkor anyja jött be, tüzet rakott a cserépkályhába,
 dörzsölte a kezét fázósan, miközben ő azt hitte,
 hogy örülnek neki, hogy látják, hogy itt van, velük
 van, iszonyodva és szánalommal nézte az arcokat,
 fonnyadt, öregre aszott babarcok voltak, közéjük
 libbent és megrángatta a karjukat, a kabátjuk ujját,
 nevüket mondta, kiáltotta, de egyetlen hang nem
 jött ki a torkán, mintha ott sem lenne, mintha levegő
 volna, mintha nem is ő lenne, miközben boldogan
 kalimpál feléjük, ők meg kifejezéstelen arccal
 lebegnek tovább, akár csak a magzatvízben.

Nem mersz már többé átvágni a túloldalra

Leszállnak a vonatról, az állomás
 előtt fel a városi buszra, majd le
 megint a központban, átszédelegnek
 a parkon, a „viccesek” épülete felé,
 ahogy valamikor nevezte, belépnek az
 épület kapuján, egy hermetikusan zárt
 rendszerbe, ahol már este van, és
 folytatódik tovább is az előcsarnokban,
 az épületben néhány eligazító szó a
 portásnak, ácsorgás az üres félhomályba
 süppedt folyosón, várakozás, aztán
 érkezik valaki, pontosan úgy néz ki,
 ahogy rossz regényekben, filmekben
 láttatják, alulról néz az arcába, neki,
 aki alig észlel már valamit is a körülötte
 zajló eseményekből, hogy van, kérdezi,
 hülye kérdés, gondolja, miközben azt
 nézi, hogy micsoda nyugalom van a
 kérdezett arcán, pillantása is most lágy
 és békés, és persze kérő is, szinte esdeklő,
 pihenni szeretne, minél hamarabb ágyba
 kerülni, igen, az osztályra, mondja nekik,
 ahol átveszi majd valaki, egy fiatal, szinte
 babaarcú nő, aki érzi a köztük levő rendkívül
 szoros érzelmi kapcsolatot, és persze látja a
 sorsát is a tenyerében, ezt sugallja a tekintete,

igen, érti, mondja ez a bájosan gyermekded arc, jól van, nyugtatja, meséljen, mondja, meséljen, lát-e a földön valamiket, drótokat például, vagy mindenféle egyebeket, gödrök, szövetek, erezetek, bogarak, mindent látok, mondja, mindent, doktornő, és a nyílásokból, a repedésekből mindenhonnét fejveszetten menekülő bogarak törnek elő, összevissza rohagnak, forognak maguk körül, fölbuknak, egymásba gabalyodnak, idegen, artikulálatlan hangzavar minden most a fülének, rémálmok, képek, futó, rohanó képkocka mind a szemének, és már nem egy bájos gyermekarcot lát szemben, hanem valami gyűrött, bárgyú szatírcarc imbolyog előtte félelmetesen, ami hirtelen, széles szárnycsapásokkal felemelkedik, elrugaszkodik abból a jóságos arcból, testből, de előtte megtorpan, segíthetek, kérdezi még az út szélén tanácstalanul toporgótól, aki hallja saját lépteinek roppanását, ahogy keresztülvonul a szobán, és azt mondja ő rá akkor hirtelen, hogy nem.

Ájer

Ott nyújtózik a sínek között. Egyik kezével, a jobbal az egyik sínrel párhuzamosan, mintha Szentgyörgy felé, igen, mintha arrafelé mutatna. A másik meg, a másik meg valahová lefelé, le a... Hova lefelé?! Nem tudom, mondja. Nem tudom. Mondaná, hova, ha tudná. Valahová lefelé. A mélybe? Nem. Nem tudom, mondta és reszketett, remegett az álla, mint aki röstelkedik, hogy lesújtó hírt hozott. Nem tudom, csak ezt hajtogatta, az állkapcsa önkéntelenül kattogott, arca, mint a pergamen. Rosszkor érkezett? Épp ebédeltek, kanalzták a töltött paprikát a nyárikonyhában. Nem tudom, hajtogatta. Nem tudom. Olyan szépen sütött a nap azon a nyári délutánon, olyan szépen, amikor az utánfutón a mezőről... Honnan? A mezőről, szénacsinalásból jöttek haza éppen, azt érezte, hogy meglebbenti, hogy megérinti valami

felfoghatatlan öröm, könnyűség, boldogság, ájer. Valami addig ismeretlen, varázslatos eufória kerítette hatalmába. Teljesen váratlanul, hirtelen és megmagyarázhatatlanul. Földön túli boldogság áramlott szét a testében, mosta át szinte egyenként a sejtjeit. Mi, kérdezte, mi? Mint egy kismadár a kebeléből gyermekkorában, nagyjából pont akkor kiszállt a, mondta, szellő, ájer, valami, mondta nekik, és mutatta is, hogy huss, nekik, akik még akkor sem fogták fel teljesen. Ül le, nyugodj meg, ülj le. Jó, mondta, és csattogott, kattogott az álla, recsegett, reszketett, mert hogy a sógor, hogy a sógor, most tudta meg, most hozták a, neki is most, hogy a sógor, s hogy az egyik keze, a jobb, Szentgyörgy felé, a másik, az valahová lefelé, párhuzamosan a, mivel, kérdezték, hát azokkal a, azokkal a, azok között, nem is, mellett, velük párhuzamosan... És a teste? És a fej? Igen, a fej, mondta, a fej, hát az... Akkor még fogalma sem volt, mi az, meghalni. Aztán már csak az átláthatatlan, bensőséges, teljes védettség illúzióját keltő sötétségre emlékezett. Arra, hogy azt érzi, nem akar fölmerülni, felszínre jönni többé.

Mester, hol lakol?

(János evangéliuma)

1

Kezdetben vala.
És az Ige testté lett.
Mester, hol lakol?

2

Bor és kalmárság.
Testének templomáról
szól vala pedig.

3

Nem azért küldte,
hogy kárhoztassa, hanem
hogy megtartassék.

4

Jelek és csodák.
Az lát, aki hisz. Menj el,
a te fiad él.

5

Időnként angyal
száll a tóra. Kelj fel, és
többé ne vétkezz!

6

Mondá: Én vagyok
az a kenyér, amely a
mennyből szállt alá.

7

Ahol én vagyok,
ti nem jöhettek oda.
És hasonlás lőn.

8

Szabadokká tesz
titeket az igazság.
Porba írt lélek.

9

A vak újra, de
nem látnak a bűntől a
farizeusok.

10

Én és az Atya
egy vagyunk. A jó pásztor
életét adja.

11

Aki hisz bennem,
meg nem hal. És kijöve
Lázár a sírból.

12

Kenetet hajjal.
Világosság fiai.
Pálma és számár.

13

Adá Júdásnak.
Vala pedig éjszaka.
Új parancsolat.

14

Aki hisz bennem,
nagyobbakat cselekszik.
Helyet készíték.

15

Mintha valaki
életét adja az ő
barátaiért.

16

Példázatokban
beszéltem az Atyáról.
Majd nyíltan fogok.

17

Nemcsak érettök:
azokért is, kik bennem
általuk hisznek.

18

Az én országom.
Nem találok benne bűnt.
Barabbás pedig.

19

Ímhol az ember!
Vala ott egy kert, és a
kertben egy új sír.

20

Boldogok, akik
nem látnak és úgy hisznek.
Békesség néktek!

21

Ez a tanítvány,
aki bizonytságot tesz
ezeokról. Ámen.

[Palazzók vén kövén] (Gábrisnak)

Lásd: kint ülünk Velence főterén,
és nincs halál. És nincs e költemény.

Turista-dömping. Felbolydult pocokhad.
Fel sem nézünk. Kezünkben csésze kávé.
(Frissen pörkölt, kiváló őrlemény,
a fizetésünk negyedrésze kábé.)
Nem érdekel, kik és hová mozognak.

Csak éljük egy hibátlan pillanatban
a Szent Márk-téri, nyári délutánt.
Palazzók vén kövén a szőke fény
szitálja át mosolygós disputánk.
Idő és sors roboghat és kopoghat,
ez így marad. Nem moccanunk tapodtat,
és nincs halál. És nincs e költemény.

Nem múltál el. Itt minden változatlan.

Izgalmas életek

Megint ugyanaz az álom: filmvetítésen vagyok az egykori gyárépületből átalakított kulturális központban. Nyár van, kint tombol a forróság, a város egy tüzes kemence, de bent az épületben, hála a légkondicionáló berendezéseknek, kellemes hűvös uralkodik. A lenyugvó nap utolsó lobbanása bezúdul a hatalmas üveglalakokon, vörösre festve a vakolat nélküli téglafalakat, az előtér középső részét uraló világos bükkfa bárpultot. A vetítésre váró tömeg zsongása betölti a teret; a vendégek kisebb csoportokba verődve beszélgetnek, néhányan poharat tartanak a kezükben, elegáns ruházatukon, magabiztos viselkedésükön látszik, hogy jó módú emberek.

A tömeg elhalkul, sötét lesz. A filmvásznon valami szociofilm megy; a történet, ha van egyáltalán, ugyanebben az épületben játszódik, de a rendszerváltás előtt, amikor a gyár még működött. A füsttől, koromtól, portól és rászáradt esővíztől megvakult üveglalakok mögött a mennyezetről lelógó ipari lámpák homályában gépek zakatolnak, közöttük maszatos arcú, kék kezeslábasba öltözött alakok sürgölődnek. Mindezt felülről, egy irodából mutatja a kamera, ahol hosszú asztal körül valamiféle értekezlet folyik. Hamarosan döbbsen fedezem fel fiatalkori önmagam az asztal körül ülő gondterhelt arcú férfiak társaságában. Minden szólásra nyíló száj hozzám beszél, minden szem azt vizslatja, vajon tetszik-e, amit tőlük hallok. Néhány kérdés után, amit én teszek fel nekik, az is kiderül, hogy fiatal korom ellenére fontos beosztást töltök be: a gyárat irányító minisztérium revizora vagyok – tehát nyilvánvalóan tőlem, illetve a jelentésemtől függ a vezetőség további sorsa. Talán ez az oka, de amikor közlöm velük, hogy végre akarok menni, a gyár igazgatója személyesen kísér a vezetőknek fenntartott illemhely felé, ám én, valamiféle hamis öntudatból vagy különcségből, ki tudja, hiszen ez csak egy álom, a diplomatatáskával jelzett ajtó helyett a melósoknak fenntartott mosdó felé veszem az irányt. A hatalmas helyiség bal oldalán rekeszek sorakoznak, velük szemben piszoárok végtelennek tűnő sora mered ki a falból. A bejáratnál szemben lépcsősor vezet lefelé, de hogy hova, azt csak akkor tudom meg, amikor a lépcsősor tetejéhez érek, hogy aztán döbbsen fedezem fel, lent, alattam a lépcső alsó fokát egy híg szarból és húgyból álló tenger nyaldossa.

– Ügyvéd úr, térjen a tárgyra – szakítja félbe mondanivalómat a bíró.

Az alacsony, vékony, fiatal kora ellenére erősen kopaszodó férfiról süt a lelkesedés és a tettvágy, látszik rajta, hogy kézben akarja tartani az eseményeket.

A bírón és rajtam kívül még hárman szoronganak az irodai dolgozószobámnál alig nagyobb, a bíróság szűk udvarára néző sötét és levegőtlen, tárgyalóteremnek csúfolt helyiségben. Mellettem az egykori férj, a jelenlegi alperes ül, míg velünk szemben, a bírói pulpitus túloldalán felállított asztalka mögül dr. Szentirmay és az ügyfele, az egykori feleség és jelenlegi felperes bámul vissza ráink. A nő és az ügyvédje abban a reményben jelentek meg ezekben a reggeli órákban a bíróságon, hogy érvényesítsék az ügyfelemmel egykor fennálló házasság alapján a közös vagyontól a volt feleségnek járó részt.

Rutinos vén róka vagyok, nem hagyom, hogy megzavarjon a bíró közbeszólása, amivel ügyis csak a hatalmát akarja fitogtatni, tehát fintorogva odaszólok neki: – Azért ezt még elmon-

dom – majd a pimaszságom okozta sokkot kihasználva, ott folytatva, ahol félbeszakítottak, szinte levegővétel nélkül újabb és újabb válogatott szidalmakat szórok a felperes fejére.

Dr. Szentirmay, aki szintén nem ma kezdte a pályát, rezzenéstelen arccal veszi tudomásul, hogy az ügyfelét hűtlenséggel, hálátlansággal vádolom, és még akkor sem kapja fel a fejét, amikor teátrális mozdulattal egy megsárgult számlát lobogtatva közlöm a jelenlévőkkel, mondandómat ügyfelem ádáz tekintettel rám meredő egykori feleségének címezve, hogy a szilikonmellét is a férje fizette, ráadásul a házasságuk előtt, mely összeget kamatostul, itt és most, tanúk előtt visszaköve-telek. Abból, hogy dr. Szentirmay nem vág közbe, nem kéri ki magának az ügyfele nevében „ezt a skandalumot”, nem fordul a nőt bámuló bíróhoz, kérve, hogy utasítson rendre, és szabjon rám rendbírságot, nem fenyeget a kamarai fegyelmi bizottsággal és ad absurdum – mert volt már rá példa – nem ugrik fel, és rázza felém az öklét, arra következtetek, hogy a teljes ügyvédi munkadíjat, amit ebből a banális, bár ügyfeleink szempontjából kétségkívül komoly téttel bíró ügyből ki lehet szedni – egy belvárosi lakásról vitatkozunk már több mint egy órája –, már előre elkérte. Én sajnos nem így jártam el a saját ügyfelemnél; kizárólag ez az egyetlen oka, hogy nem az egyik helyettesem ül most itt, mialatt én egy kiadós reggeli után, zamatos kávé szüröcsölgetve híreket olvasgatnék a kedvenc kávéházamban, röhögcsélnék a velem egyívású, visszavonulófélben lévő pályatársaimmal a fociról, a politikáról és a nőkről, vagy az irodámban, a dolgozószobám félhomályában méláznék a régi szép időről, mosolyt fakasztó sikereimről, vagy legyintenék a terveimre, amelyekből nem lett és úgy tűnik, hogy már nem is lesz semmi, vagy csak bámulnék ki az irodám ablakán, találgatva az utcán siető emberek sorsát és úticélját.

A bíró, látva, hogy velem aztán semmire sem megy, és a megrendszabályozásomhoz Szentirmayban sem lel segítő társra, most a kollégámat kezdi el gyötörni. De vele sem jut zöldágra, végül a Szentirmayval vívott szócsatától kifáradva, csüggedten elnapolja a tárgyalást.

– Azt ismeritek, hogy a vállalati értekezleten feláll a szakszervezeti titkár? – teszi fel az ilyenkor szokásos kérdését a leves és a főétel között dr. Balassa. Nem, ingatjuk a fejünket érdeklődést mímelve dr. Fehérivel, pedig már vagy százszor hallottuk ezt a viccet.

Az ebédidőt szokásom szerint két régi, velem egykorú kollégával töltöm a kedvenc éttermünkben.

– Na, szóval – dörzsöli össze a kezét dr. Balassa – azt mondja az ipse: „Kartársak, az értekezletet megnyitom. Két napirendi pontunk lesz. Az első: Retek kartárs megbírálja a vezetőség munkáját. A második: Retek kartárs búcsúztatása a vállalatunktól.”

Annak ellenére, hogy ismerjük a csattanót, meg Balassa nem is nagy viccmesélő, udvariasságból és a társaság kedvéért úgy teszünk, mint akiknek új a poén, és jót nevetünk rajta.

A főétel és dr. Balassa újabb, még az előzőnél is rosszabb viccei, a focieredmények, a bajnokság állása és a napi politika kitárgyalása után dr. Fehéri ragadja magához a szót.

– Képzeljétek el, hogy minap milyen érdekes jogesetem akadt – mondja, aztán egy olyan ügy heves taglalásába kezd, amelynek bonyolultságánál csak az érdektelensége nagyobb, és amelyben a következő szavak és perverz szókapcsolatok fordulnak elő: befektetési célú kölcsön, bizalmi vagyonkezelés, indokolatlan előny, jogi és tárgybéli ellehetetlenülés, feltűnő értékaránytalanság; továbbá olyan rémalakok tűnnek fel benne, mint egy szomszéd, majd még egy, de ez már néhány házzal arrébb vagy szemben lakik (a szavaiból nem tudom pontosan kivenni), egy adós és a keze, aki egyben az adós testvére vagy unokatestvére is (nem teljesen tisztázott), de „ez az ügy szempontjából most mellékes”, magyarázza Fehéri, „kivéve, persze, ha örökölnék”, teszi hozzá, „mert akkor lesznek következményei”, fenyegeti a távollévőket; „természetesen”, tesszük mi is hozzá bólogatva Balassával, akinek talán valami viccen jár az esze, vagy tán már el is mondta magában, mert nevetésre görbül a szája.

Ki tudja, mennyi idő telik el ennek a kaotikus esetnek a fogságában, de már a kávéhozak, amikor Fehéri kolléga közli velünk: „egyelőre a szakértői jelentést várom az ingatlanok állagáról”, egyben véget vet az ügyről tartott beszámolójának.

Mivel nem akarok kimaradni a társalgásból, viszont a vicceket rühellem, a szokásos dolgaimat pedig már megbeszéltük, új témám pedig, amelyet felvethetnék, nincs, kénytelen vagyok magam is egy jogesethez nyúlni. Az én ügyem jogilag jóval egyszerűbb és átláthatóbb, mint amilyen Fehérié volt. Ugyanakkor, szerény véleményem szerint, sokkal szórakoztatóbb is, mint a kollégámé, amit a kibomló történetem hatására kialakuló derűs jókedv láthatóan igazol is. Az egykori házastársak osztatlan közös tulajdonát képező mezőn a traktorokkal egymásnak eső volt és jelenlegi férj pár-baja, ha csak korlátozott ideig és mértékig, de mindkét kollégám érdeklődését felkelti. Dr. Balassának rögtön egy traktoros vicc jut róla az eszébe, Fehéri kartárs meg jó szokása szerint okoskodni kezd, bonyolult körmondatokban, jogi szakkifejezésekkel megtűzdelve von párhuzamot a traktorosok esete és egy korábbi „nagyon érdekes és tanulságos” ügye közt.

– Értem – ennyire futja tőlem válaszképpen velem szemben helyet foglaló munkavállalóm bejelentésére, miszerint a továbbiakban nem kíván az ügyvédi irodám alkalmazottja lenni.

Elisabeth fiatal, feltűnő, afféle ártatlanságot sugárzó szépség – nyilván valami félreértés okán kerülhetett az irodámba. De nemcsak szép, kedves is; gyermeki türelemmel (megfigyeltem, jelenlétemnek szóló zavarát hátratett kézzel, egyik lábáról a másikra állva fejezi ki) hallgatja ritka találkozásaink során az általam viccesnek gondolt vagy nagyon is komoly történeteket azokból az időkből, amikor hozzá hasonlóan fiatal, legalábbis nem olyan öreg voltam, mint most. Annak ellenére, hogy a munkaadója és egyben főnöke vagyok, pontosan tudom, hogy semmi esélyem nála, ezért megelégszem a látványával és a néhány másodpercnyi figyelmével, amivel életem lassan homályba vesző részleteit megtiszteli.

Hosszú másodpercekig fel sem fogom a közlés jelentőségét, még mindig az ebéd alatt elhangzottak hatása alatt vagyok, a fejem zúg dr. Balassa szörnyen rossz vicceitől és dr. Fehéri kibogozhatatlan jogi okfejtésétől, csak nagy sokára térek magamhoz. De most, hogy megértettem, az imént azt közölte velem, elhagyja az irodámat, és ezzel megfoszt ettől a már-már éteri látványtól, amely egész lényéből sugárzik, és a manapság ritkaságszámba menő őszinte figyelmétől, gyermeki dac száll meg, és mire feleszmélnék, már azon kapom magam, hogy arról győzködöm, maradjon.

Az egész beszélgetés valahogy így játszódtott le:

– Nem szeretsz itt dolgozni?

– De, igen... persze... szeretek.

Tisztában vagyok vele, hogy ha szeretne itt dolgozni, nem menne el, ennek ellenére hálás mosollyal jutalmazom a választ.

– Hát akkor mi a baj? – folytatom a kérdezősködést, egyben próbálok a probléma gyökeréhez minél közelebb kerülni.

– Szeretném magam más ügyekben is kipróbálni.

– Értem... – bólintok, bár magam sem tudom, hogy mire, mivel fogalmam sincs, hogy eddig milyen ügyek ellátásával bíztuk meg az alig fél éve nálunk dolgozó ügyvédjelöltet. Nincs más lehetőségem, mint fényt deríteni elkeseredésének okára, és lehetőleg itt helyben gyógyírt találni a szakmai becsületén esett csorbára. – Milyen ügyekről is van szó? – kérdem óvatosan.

– Fizetési meghagyások – feleli utálkozó hangon, amin, értesülve az irodai rabszolga feladatáról, egyáltalán nem csodálkozom.

– Fizetési meghagyások – ismétlem én is, hogy időt nyerjek, miközben vadul jár az agyam, hogyan is folytassam ezt a kínossá váló beszélgetést. Az asztalomon fekvő iratcsomóra siklik a pillantásom. Szerencsém van.

– Itt van például ez – emelem fel a gazdájukra váró, még friss ügyek aktái közül a legfelsőt. Az iratok tartalmát, ha csak felületesen is, ismerem, így nem esik nehezemre, hogy néhány szóval körvonalazzam a bennük rejlő szakmai lehetőségeket és kihívásokat, amelyekre, rövid beszélgetésünk alapján úgy gondolom, Elisabeth vágyik.

– A férfi, aki meztelenül becsengetett a szomszédba! A nő kártérítést kér, aminek oka a férfi látványától őt ért trauma! Sorra jelentkeznek a további károsultak a házból! A rendőrség is vizsgálja az ügyet! A védelem elmeszakértőt kér!

– A híres színésznő mozgássérültnek adja ki magát?! Hogy került a nagymama rokkantkártyája a luxusautó kesztyűtartójára?! A védelem szerencsétlen véletlenek összecsátásáról beszél! Beidézük a nagyszülőt is?!

– Egy egész nyaralótelep épült ki egy mezőgazdasági területen! Mi lesz a víkendházak sorsa?! Lebontják őket, vagy maradhatnak?! Kisemberek, nagy tétek!

Úgy sorolom az akták rejtette ügyek tartalmát, mint a múlt századi rikkancsok az újságok szalagcímeit, de láthatóan képtelen vagyok felkelteni a lány érdeklődését.

A csönd már szinte áttörhetetlen falként tornyosul közénk, amikor a karom, kezemben az utolsó aktával, fáradtan lehanyatlik.

– Mihez lenne kedved? – nyöszörgöm, feladva minden próbálkozásomat, egyben kiszolgáltatva magam a lány kénye-kedvének.

– Vállalatfelvásárlás.

– És már találtál is új munkahelyet – vonom le a következtetést abból a már-már könnyed, vidám hangból, amellyel az előbbi kérdésemet megválaszolta.

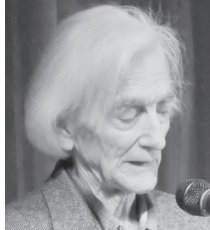
– Igen – erősíti meg a gyanúmat egy apró csínytevésen rajtakapott kislány ártatlan mosolyával.

– Egy dinamikus csapatban – idézem az ilyen ügyekkel foglalkozó irodák álláshirdetésének szokásos szövegét, de már csak magamnak, miközben tőzsdei indexek, részvényárfolyamok, különféle grafikonok maguk után bíborvörös csóvát húzó üstökösként száguldanak át az agyam látómezején; mindenféle óceánokat és földrészeket átszelő telefonbeszélgetések játszódnak le bennem néhány szívdobbanásnyi idő alatt, és mindezt egy fiatalokból álló, „dinamikus csapat” – ennél a folyton felbukkanó szókapcsolatnál enyhe lüktetést érzek a halántékom tájékán – műveli, olyan játszi könnyedséggel, mintha keresztretjtvényt fejtenének.

– Fiatal vagyok, és érdekes életre vágyom – szűr még belém, bár az ártatlan mosoly és a szelíd, őszinte hang alapján inkább úgy vélem, ő ezt mentségnek szánja.

A szavak okozta éles fájdalom arra készítet, hogy az asztalon egymásra dobált aktákra pillantsak – mint megannyi, az életem ellen benyújtott vádirat, úgy mered rám az irathalom, és hiába a majd harmincöt éves praxisom, az irattárakat megtöltő beadványok tömege, a tárgyalásokon eltöltött tengernyi idő, nincs erőm védőbeszédet tartani.

A sístergő csend, amit a távozása hagy maga után, lassan betölti a teret, és mialatt az asztalom szétszórva heverő aktákat rendezgetem egyetlen kupacba, azon kapom magam, hogy húgyszag csapja meg az orromat, miközben szakadatlanul ébren álmodom.

Háború

Gyula 1944

Kis fémtokban volt a dögcédula.
Borzongva vettem kézbe, míg apám
magyarázta: ha valaki elesik,
ebben vannak az azonosításhoz
szükséges adatok...
Két nap szabadságra jöhetett csak...
... és másnap, október hatodikán
Gyulát is lerohanták az oroszok,
a padlásablakból láttuk is őket.
Gyorsan el kellett ásní a katonaruhát, fegyvert,
és persze a dögcédulát is.

Keserű emlék... Keserű jelen...
A fejlődés! A technika csodái...!
Dögcédulákról többé szó se eshet!
Ma kódra jár már minden:
a halál is.

Ábel

Minden halál az én halálom,
minden új sír az én sírhalmom.
Túsznak születtem a világra,
hát minden testvér-gyilkolásba
nekem is bele kell halnom!

Fönn a halálmadarak zúgnak.
Idelenn földrengető tankok.
Nekem hát el kell mennem túsznak!

Szívemen rég a célkeresztek.
Ne higgyétek, hogy belereszket,
ha egy újabbat részegeznek!

Oda kell mennem, nincs más hátra!
 Mellemen az inget kitárva,
 a Nektek szánt golyókra várva,
 minden nyelven békét kiáltva
 odaállni a Falhoz

mind a négy oldalán...!

Európai éjszaka

Európára éjszaka borult...
 Európa elátkozott királylány.
 Kérői egymást harcban megölik.
 Ő elgyászolja mindegyiket,
 azután melléjük temetkeznek.

Írjátok hát rá minden újabb sírra
 minden nyelven --- Itt nyugszik Európa ---
 ezer reménye, nagyratörő álma,
 művészete, hite, hitetlensége,
 költészetének zsenialitása,
 történelme s a történelem vége...

... és itt nyugszik,
 s nem tud nyugodni mégse,

az Utolsó Európai Béke.

Egy anorexiás naplójából (részletek)

Anolexia ne Róza,
ez a betegségem neve,
egészen jól hangzik,
egész jó, van benne 1 betű,
a végének meg értelme is van talán.
A doki rőt hajú, rőt szakállú,
kíváncsi szemű, nem jó képű. Kár.
Mondott még valamit,
hogy ez veszélyes,
halálos kimenetelű,
de kiskamaszként nagy az esélyem,
és meggyógyulhatok,
ha én is úgy akarom.
Meg a nevét is mondta,
talán Béla.
Ízlelgettem a szót,
az anolexiát.
Ízlett, nagyon ízlett,
legalább a név, az jó!

***

A kerek fejű doki,
aki totál kopasz,
se szakáll, se bajusz,
csak szemüveg az orrán,
megszabja, hogy meddig;
a harminc kilós határt.
Aztán infúzió.
Amúgy nem érdekli,
fel-le sétálhatok,
sejtig koplalhatok,
nem tanult még rólam,
rég az egyetemen,
beszélni se szeret,
közönyös bőrlaszti.

***

Mutogattak az orvosok.
Milyen édi! – mondták. Ő az első
anorexiásunk!
Ő intézetünk cégére!
Néztek óvatosan,
nem jöttek túl közel –
nehogy leharapjam
jól ápolt fülüket?
Nem érdekelt nagyon
a sok fehér köpenyes,
az se, amit össze-
vissza hadováltak,
csak azt nem értettem,
hogyan lettem én cégér.

***

Azt mondták, ha harminc kiló alá fogyok,
jön az infúzió,
és akkor le leszek kötözve,
nem mászkálhatok az udvaron,
fel-le a folyosón. Mondtam, jó.
Mérés előtt megittam két liter vizet,
köpenyem mindkét zsebét
teletömtem sóval,
és megvolt a harminc kiló.
Őket is csak ez érdekelte,
hány kiló, meg engem is.
Csak a csontjaim kopogtak
egyre hangosabban, mikor elcsúsztam,
és legurultam a lépcsőn.

***

Auschwitzi reklámbébinek
csúfol a többi beteg.
Nem bánom,
de egy kis háj
még mindig van
a hasamon.

***

Hogyan fogyjak tovább
úgy, hogy meg ne haljak,
hogy életben maradjak,
mégis tovább fogyjak.
Hiába van minden,
még ha meg is halok,
a csontok megmaradnak,
kábé nyolc kilónyi,
ez alá nem lehet,
nem lehet aláhatolni,
nem lehet az nulla,
nem juthatok soha
be az origóba.

Kirándulás (2023; olaj, vászon; 40×50 cm)

Teológiai kétely

Ha Isten, akit hiszek és vallok,
elfordítja arcát a bűnöstől,
s erősen helyteleníti a bűnt,
akkor miért alkotta az embert
úgy, hogy az Istennek tetsző létmód,
az úgynevezett erényes élet
elviselhetetlenül unalmas?

A dogmatika ezt nem tárgyalja,
Aquinói másfelé néz, hallgat.
Ágostonnak nem volt nehéz dolga:
mielőtt szent lett, kiélte magát
rendesen, ahogy a csövön kifért.
Én viszont valahányszor azt hallom:
erkölcsös élet, ásítanom kell.

Ha majd ágyhoz kötve, pisiszagban
fekszünk egy félhomályos szobában,
s a hatféle gyógyszer fátyolán át
eszünkbe villan egy kis boldogság,
arcunkra mosolyt nem az rajzol, hogy
megállás nélkül józanok voltunk,
s esténként tízkor aludni tértünk,

nem az lesz, félő, a fő vigaszunk,
hogy mindennap rózsafüzérezünk,
nem volt garázsvitánk a szomszédossal
és nem tartoztunk soha senkinek –
hanem a bál, mikor a sötétben
az a jóleső huncutság történt,
na meg a Béla legénybúcsúja...

Ami az életbe izgalmat hoz,
az mind parázñaság, kicsapongás,
mámor, kaland, szenvedély, léhaság,
torkosság, édes titok, függőség,
plusz egy szüreti nap a préházban...
Az erkölcsös élet hótt unalmas.
Pap legyen a talpán, aki bírja.

Bölcseleti kétely

Mit tanultunk Senecától?
Éppen annyit, mint a többi
régén halott bölcslőtől:
szinte semmit.

Minden nóta változatlan,
minden sebünk ma is lüktet,
ugyanannyi fogoly senyved
és eseng itt,

mint Lucius életében.
Sőt, még több, és több a rablánc.
Okulhattunk volna pedig
egy szemernyit

kétezer esztendő alatt
harag, gyűlölet, szorongás,
türelem, öröm dolgában,
a keservit.

„Nem élni jó, de *jól* élni” –

csak ennyit tanultunk tőle,
ebből viszont nem sikerült
gyakorlatba átültetni
szinte semmit.

Hilton Avgyievka

A panelházon becsapódásnyomok voltak, és ki voltak törve az ablakai. Egy BTR állt a bejárata előtt a sötétben, az ajtaja nyitva volt. A páncélozott csapatszállító ülésén egy ötvenéves férfi ült mezítláb, és dohányzott. Maros hallotta, hogy valahol az épületben zene szól. Meleg volt, és szállt a por a levegőben. Ment le a nap.

„Itt fogunk aludni” – mondta Bojkó. Lecsatolta magáról a golyóálló mellényt, és kiköpött a földre.

„Te is leveheted.”

Maros engedelmeskedett. Ragadt a háta az izzadságtól, az ingén átütött a só.

Az épületben nem lakott már senki a katonákon kívül. A hatodik emeleten szállásolták el őket. Kétszer kellett fordulniuk, mire felhordták az összes felszerelést. Csupasz villanyégő lógott a plafonról a szobában. Ledobálták a hátizsákjaikat a priccsekre, a golyóálló mellényeket a fal mellé támasztották.

„Együnk valamit” – mondta Bojkó. Két fejjel volt magasabb Marosnál. Le kellett hajolnia, amikor kiment a szobából.

A konyha egy szinttel lejjebb volt. Egy nappaliból alakították ki, nem volt bedeszkázva az ablaka. El lehetett látni belőle az orosz állásokig. Bojkó kihúzott egy széket, és leült a közepén álló asztalhoz.

Nyitogatni kezdte a műanyag dobozokat, egyenként Maros elé tette őket. Fekete kenyeret talált egy zacskóban, a kezével kettétörte, és átnyújtotta az egyik felét.

„Van csirke, van szalonna, van uborka” – mondta tele szájjal. Ettek.

„Tudod, a legrosszabb ebben a háborúban a szar kaja.”

„Miről beszélsz? Minden van.”

„Ugyanaz mindennap. Csirke, szalonna, krumpli. Ölni tudnék egy levesért.”

„Miért nem főzöl?”

„Mikor? Kint vagyok a lövészárkokban egész nap. Különben sem tudok főzni.”

Két fiatal katona jött be az ajtón. Alsógatyában, pólóban és papucsban voltak, üdvözölték Bojkót ukránul, és leültek az asztalhoz. Az egyikük Maroshoz fordult.

„Azt mondtam Bojkónak, hogy úgy bűzlötök, mint a disznók” – mondta angolul, és nevetett.

„Szerintem allergiás a vízre. Az önkéntes mentőkkel voltatok, ugye?”

„Igen. Három napot.”

„Ott nem lehet fürödni.”

„Nem.”

„Ezt úgy mondd, mintha itt lehetne” – méltatlankodott Bojkó.

„Itt lehet is, kérlek.”

„Mióta?”

„Amióta bekötöttük a villanybojlert. Nemcsak víz van, de meleg víz.”

„Látod, magyar, hová hoztalak?” – csapott az asztalra Bojkó. – „Isten hozott a Hilton Avgyievkában!”

Befejezték az evést, Bojkó ragaszkodott hozzá, hogy Maros menjen először fürödni. A fürdőszoba a szomszéd lakásban volt. Törmelék borította a padlót, és a kitört ablakokon keresztül az arcába vágott a huzat, de a meleg víz működött.

Mire visszaért a konyhába, a katonák elpakolták az ennivalót. Egy üveg konyak volt az asztalon, négy feles pohárral, egy pakli kártya.

„Ha elhasználtad az összes meleg vizet, agyonlőlek” – mondta Bojkó.

Az a fiú, aki jól beszélt angolul, megtöltötte a poharakat. Ittak.

Maros azonnal megérezte az alkoholt a fejében. Sajogtak az izmai az elmúlt napok gyaloglásától a húszkilós menetfelszerelésben. Elnézést kért, és elvonult a szobába. Alsógatyára vetkőzött, lefeküdt a priccsre. Azonnal elaludt, amint behunyta a szemét.

Hangos dörrenésre ébredt. Remegett az épület. Maros felugrott. Újabb dörrenés.

„Lövik a házat!” – üvöltötte a vér az agyában. Felkapta a falhoz támasztott golyóálló mellényét, belebújt, a fejére tette a sisakját. Újabb dörrenés. A villanyégő imbolygott a feje fölött, és finom por szitált a plafonról.

„Bojkó!” – üvöltötte. Mezítláb rohant le a lépcsőn. A három katona az ablakban állt, és cigarettazott. A konyhában nem égett a villany.

Amikor meglátták az egy szál alsógatyában és golyóálló mellényben berohanó Marost, mindhármukból kitört a röhögés.

„Nagyon szeretheted ezt a szart, ha ebben is alszol” – mondta Bojkó.

„Bazmeg, lövik az épületet.”

„82 milliméteresekkel lövik.”

„És?” – kérdezte Maros. Érezte, hogy a füle tövéig vörös lesz a feje. Kapkodta a levegőt, és próbált megnyugodni.

„Ha nem lőnek be az ablakon, nincs semmi baj.”

„És ha belőnek? Nem jobb, ha az emberen rajta van a mellény?”

„Édes mindegy, mi van rajtad, ha belőnek.”

Újabb dörrenés rázta meg az épületet.

„Akarod látni honnan lőnek?” – kérdezte Bojkó.

Maros odalépett mellé az ablakhoz. A távolban fehér pontok villantak a sötétben.

„Minden éjjel ez megy?” – kérdezte.

„Minden éjjel.”

„Nem értem, hogyan tudtok ilyen nyugodtak maradni.”

„Isten már mindent eldöntött, nincs miért aggódni” – felelte Bojkó.

„Menj, próbálj meg aludni kicsit.”

Maros visszament az emeletre. Hosszú ideig állt a priccs felett, végül úgy döntött, nem veszi le a golyóálló mellényt. Hallgatta az aknagránátok becsapódását, és a vére dobolását a sötétben. Már hajnalodott, mire el tudott aludni.

Arra ébredt, hogy Bojkó a vállát rázza.

„Jó reggelt.”

„Jó reggelt. Ma kimegyünk a lövészárkokhoz?” – kérdezte Maros. Nem akart beszélni az éjszaka történeteiről. Szégyellte magát.

„Ma biztosan nem.”

„Miért nem?”

„Mert ma vasárnap van.”

„És?”

„Misére megyünk. Öltözz fel, fél óra múlva indulunk. Hoztam neked kávé.”

„Kell a mellény?” – kérdezte Maros.

„Kell” – felelte Bojkó, letette a fémbögrét a kezéből, és kiment a szobából.

Maros magára kapta a ruháit, feszesre húzta a mellkasán a mellény szíjait, majd felhajtotta a kávéját, és elindult.

Az épület előtt négy terepjáró állt, Bojkó integetett az egyikből.

„Tulajdonképpen a mise után megnézhetjük a lövészárkot” – mondta Bojkó, miután Maros beszállt a hátsó ülésre.

Golyószagotott aszfaltúton hajtottak. A konvojt az a BTR vezette fel, amely az este a panelház előtt parkolt.

Ragyogóan sütött a nap, zölden fénylett az erdő az út két oldalán.

Húsz percen keresztül mentek a fák között, amíg az első kísértetfaluhoz értek. Üres vályogházak mellett haladtak el, romok között. A fő utcán hajtottak keresztül. Szikrázó üvegszilánkok csikorogtak a kocsik kerekei alatt. Az ablakokat légnyomás törte be.

„Maradt itt valaki?” – kérdezte Maros.

„Nem.”

A falu végében alacsony parasztház állt, egy domb oldalában. Ott álltak meg a kocsikkal. A ház udvarán a falnál lőszeres ládák heverték, Kalasnyikovok és RPG-k a falhoz támasztva. Ukrán katonák ültek az árnyékban, vagy beszélgettek az udvar közepén.

A disznóolakkal szemben fehér terítővel letakart asztal állt, rajta egy aranyozott kereszt és egy serleg.

Amikor a pap belépett az udvarra, mindenki elhallgatott. Szürke reverendájában az asztalhoz ment, letérdelt a kereszt előtt, felállt, a sárga stóláját a nyakába akasztotta, majd beszélni kezdett. A katonák köré gyűltek, és hallgatták.

Hosszasan beszélt ukránul, amiből Maros egy szót sem értett. Fényképezni kezdett. Lefotózta a katonák arcát, a tetovált férfiakat, akikről sosem gondolta volna, hogy templomba járnak. Fotózta, hogy a mise végén mindenki megáldozik. Az oltár előtt térdelő Bojkót, ahogyan a pap a nyelvére teszi az ostyát, borral itatja a serlegből.

Akkor kezdtek el nevetgélni és viccelődni újra a férfiak, amikor a mise véget ért, és a pap be ment a házba a két tiszttel, akivel érkezett.

„Van egy cigid?” – kérdezte Bojkó Marostól.

„Van.”

Rágyújtottak. Maros bámulta a nagydarab tetovált ukránt, és csóválta a fejét.

„Na, gyere, kimegyünk az árokhoz. Nincs innen messze” – mondta végül Bojkó.

Négy másik katonával beültek egy terepjáróba. Földúton mentek, majd átvágtak egy szántón. A terepjáró úgy imbolygott a göröngyökön, mint egy csónak.

„Ha odaérünk, vagy tíz métert kell rohanni, amíg beérünk a fedezékbe, rendben? Maradj szorosan mellettem.”

„Rendben.”

„Nagyon csendben vagy.”

„Csak nem értek valamit.”

„Mit nem értesz?”

„Tegnap azt mondtad, hogy Isten már mindent eldöntött.”

„Igen.”

„Akkor miért imádkoztok?”

„Azért, hogy meggondolja magát” – válaszolta Bojkó, és felhúzta a kezében lévő gépkarabélyt.

Eltévedős, régi lakásos

– jegyzetvers –

valahová mindig megyek, és a végén, végemen,
úgy lesz ismerős minden, hogy föl sem ismerem,
annyira ismeretlen. egyre bizonytalanabbul, ingerültebben
téblábolok majd itt-ott – még éppen, már alig. ismerősen
idegen tájak, városok, s amik odavezetnek, az utak.
a térkép folyton módosul. változik, kopik. megbízhatatlan
emlékeket rajzolnak át új tapasztalások, és eltévedek a múlt
összekutyult puzzle-darabkái közt, amikor az állomásról
gyalog indulok a központba. harminc évvel korábban
szinte naponta megteszem azt az utat. vonattól rohanok.
vonathoz. biccentenek ismerősök, vézna akácok. eső esik,
hó hull, hullanak az évszakok, és széttolja a nap a felhőket.
főnt isten ragyog. lesz abban valami irracionális, ahogy
harminc évvel később megállok egy sarkon, s nem tudom,
merre menjek tovább. a fák megnőnek vagy kivágják őket,
a házakat átépítik, és már nem lesz üres az a néhány
foghíjtelek. persze nem tévedek el. kisváros. nem lehet.
de kihullok az időből, vagy éppen az idő szakad rám, a múlt,
a múlt boltíve, téglá- és vakolatdarabok. omladék. lebeg,
lebeg a finom por. fecseg ez a vers, öregember, körbeírja
magát. árokpartok, járdák, bicikliutak, zebrák, járdák.
és egy nyitott udvar. harmincvalahány évvel korábban
ott járok majd haza a huszonvalahány négyzetméteres
szolgálati zugba. de ami út volt, benövi a fű. az ajtón lakat,
a konyhaablak betörve, s átlátni a lakáson a főtérre.
csak a rács a régi. a falak kiütve, a beton vagy a
– nem is tudom, talán – járólap fölszedve. arra gondolok,
ahogy belesek, hogy egykor asztal állt itt, meg székek.
kellett, legyen valami gáztűzhely, mosogató, de hogy
a konyhaszekrény hol s milyen, arra akkor nem emlékszem.
megkerülöm a házat, benézek az utcafrontról is, itt még
meglesz az üveg, amin harmincvalahány éve kinézünk
a főtérre. a feleségem nem szereti azt a szobát, kicsi az ablak,
északra néz, nem jut be fény. harmincvalahány év múlva
kukucsálok be a csupasz lakásba, felújítják éppen, meztelen
mutatja magát minden, akár egy régészeti ásatás. látom,

hol a válaszfalak helye, mintha röntgenképen tanulmányoznám a múlt alaprajzát, szerkezetét, nézem a nyolc napon túl gyógyuló hegeket a vakolaton, nézem a sítet, ahogy belepik a porszemek. ha nyitva lenne az ablak, karommal elérhetném a helyet, ahol a tévé lesz, amit nézünk majd valamikor az időben. amott meg a szekrény, az ágy. és bámuljuk a tévét, és szeretkezünk, és álmodunk. és álmodozunk majd. a rendszerváltás ideje lesz. elképzeljük a jövőt. akkor még nem gondolunk az öregségre, csak hogy hány gyerekünk lesz, és milyenek. amikor leskelődök be az ablakon, már a gyerekek nevelnek gyereket. és leszakad a mennyezet, felveri a port. bokáig, kötésig ér a törmelék.

Ősök I. (2023; olaj, vászon; 100×80cm)

Foglya voltam

Álmomban fogva tartottak,
talán a túlvilágra került barátaim, a fájdalmas veszteségeim,
mintha a szüleim is ott lettek volna,
vagy csak oda képzeltem őket, a fogvatartóim közé,
ott voltak a régi szerelmek, versek,
a magaméi s a másokéi, a jók s a rosszak.
Mintha üvegfal választott volna el tőlük,
amely néha bepárasodott, hogy megakadályozza a tisztánlátást,
hogy csupán sejtésem legyen a valóságról és a képzeletről.
Csend volt, pedig de jó lett volna újra hallani őket,
ahogy okítanak, ahogy féltenek, ahogy elsuttogják féltve őrzött titkaikat,
a szerelmes üzeneteiket,
ártó és ártalmatlan gondolataikat.

Lehet, hogy nem is voltam bezárva, lehet, hogy nem is voltam lekötözve,
lehet, hogy mindez meg sem történt, csak azt tudom, fogoly voltam.
Foglya mindennek, ami elmúlt, ami fáj, s ami nem,
ami alakított, formált, szenvedélyes kamasszá, lázongó ifjúvá,
hibát hibára halmozóvá, olyanná, aki elégedetlen, aki akar, aki látszik.

Talán egy óvatlan pillanatban el is hagyhattam volna fogvatartóimat,
de a lábam nem engedelmeskedett,
rossz érzés volt, féltem,
de vágytam, hogy az üveg szertehulljon.

Aztán váratlanul elkezdett lassan repedezni,
s minden bizonytalanná vált.

A nagy csörömpölésre felébredtem.
A postás csengetett. Levelet hozott egy rég elfeledett barátomtól.
Vajon mit akarhat?

Világítótorony

Óceánparton mindig nehezebb az ég.
Sziszegő hullámok szedik be a szikláktól
A vámot. Időben fizetnek.
Saját arcukra mintázzák a domborzatot.

Alázatot így tanul a kövek némasága.
Sirályok siktják le a napot az égről,
Mentőmellény nélkül zuhan a vízbe,
Sietve viszi magával a kora esti meleget.

Alkonyi fények törnek meg
Halászos sós ajkán, érdes kezein.
Hálójukban éhes ollójával
Csapkod már a rák.

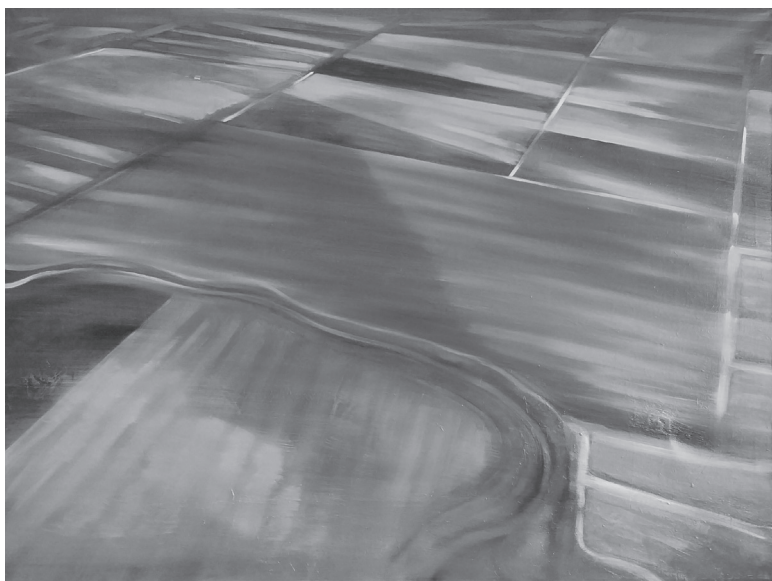
Csónakjaik dobálózva kérnek
Bocsánatot a tajtékoktól.
Régi szavaikkal áldoznak a vizeknek:
Hagyják, hogy kimossa őket szájüregükből
Az állandó sodrás és
A karcos fuvallatok.

Lábuk alatt a deszka recseg,
Görbül, mint asszonyaik gerince, akiknek
Nyakát ékszerként húzza a mélybe
A ragaszkodás és nélkülözés vasmacskája.

Néha, egy-egy szélcsendes délutánon
A távolba merednek, és azt mondják:

Az a tőkehal az én uram,
Kinek szájából a tenger kimosta a hangot.
Érintése nyirkos és fagyos,
Táncolni sosem tudott, de szeret.
Addig vergődik és ficákol,
Amíg gyengülő tüdeje égni kezd.
Ekkor leül, krákog, tátog egy ideig,
Inni kér, majd álomba szenderül.
Ilyenkor horkolása messzire visszhangzik,
Mint mészkőbarlangok.

Azt mondják:
Ez a mi örökségünk az óceán partján,
Ahol tajtékzó vizek, fészülő földek
És száguldó szelek érnek össze,
És nekünk kell magunkban táplálni
A tüzet, ami mérföldekre is ellátszik,
Hogy aki hajnalban bolyongani indult,
Sötétben is hazataláljon.

Alföld (2023; olaj, vászon; 150×200 cm)

A szentek városa

A szarajevói evliják nyomában

/részlet/

A rejtező dervis

Szultán Fátih sehidjei közül a legtitokzatosabb kétségtelenül Abdulfetah-dede. Róla még annyit sem tudni, mint a szomszédos Soukbunar mosolygós derviséről, Džebar-dedéről, vagy a következő mahala, a Piščivoda haragos Urjan-dedéről. Nem maradt fenn legenda róla – nem úgy, mint a szemközti Gorica dombján nyugvó Sindirli Ibrahimról, vagy olyan mendemonda, mint a völgyben, ma az Ali pasa dzsámija mellett szunnyadó Šemsi-dede és Ajni-dede esetében. Annyit tudni csak, mint minden sehidről e völgyben, hogy II. Mehmed hódítása során esett el a hidzsra 866 évében (1463).

Én leszek az, az elbeszélő, aki legendát költ a dervisről. Ő a rejtező dervis, akit, ha keresel, meg nem lelsz, de magától mutatkozik meg, ha ő akarja, s véletlennek álcázva tárja fel néked szent sírját, ha méltóvá válsz erre. Talán a szemközti Vinograd esztergomi muhadzsirjei üzentek át a Naposról a Dohos oldalra, s jártak közben. Pedig hol járt már nekem eszemben a rejtező dervis! Régen feladtam, hogy megtaláljam őt. Pontosan emlékszem, a kislánnyal való találkozást követően döntöttem így. Egye meg a fene a régi sehidet, talán meg sincs ma már a sírja. Mert nem hagyott nyugodni, a nyári napok során ugyanis nem találtam meg, s mikor visszatértem a szentek városába fél évvel később, a nyomába eredtem.

Esma Smailbegović szarajevói legendákat összegyűjtő könyvében olvastam róla, az adatközlők a fent említett sehidek társaságában említik, s annyit mondanak, hogy a Brdo dzsámi közelében van eltemetve. A hely mindig is fasciált. A Brdo dombja (maga a szó is dombot jelent) eleve furcsa: a meredély fölött emelkedő dzsámi s a minaretje (amelyre éppen a dupla tornyú katolikus katedrális és az előtte futó Strossmayer utca bámul) mögött házak, kanyargós utcák futnak fel a dombra, amelyet a Put Mladih Muslimana gyorsforgalmi út vág át egy tunellel. Hálát adtam a Magasságos Allah dzselesánuhunak, miután keresztülbicikliztem rajta, a vadbosnyák vezetési stílustól életveszélyben érezve magát. A tunel nyugati szája felett utca fut keresztül, keletről, a Bistrik negyede felől pedig a leghosszabb mahalai utcalépcsők (basamaci) kaptatnak fel a dombra. Kaptattam én is azon, amelyik a Kadi Hasanefendija džamija (a Brdo dzsámi) felé visz, a tetejébe pedig végleg kifulladásig alig tudtam átverekedni magam a dzsámi előtti sikátorhoz (sokak). Egy mutató, helyrepopozott fíco (a Zastava bogár verziója) torlaszolta el az utat. Ott parkolt, talán a jacijára, az esti imára jött a vezetője, s egészen bizarr látványt nyújtott a kivilágított minaret alatti fíco, amelyhez a lépcsők fáradságos útja felvezetett. A kocs oldalán felirat: Ministarstvo čeifa, vagyis a kéj minisztériuma – bár az arab eredetű oszmán szó, *keyf* szó visszaadhatatlan, a bosnyák életélvezet terminus technicus. A kéj minisztériuma valójában egy sikkes kávézó a Kovači utcá-

ban. Hogy miért minisztérium? A bosnyák humor: a belső megosztottság miatt ebben az országban mindennek legalább három minisztériuma van. J. vicce jut eszembe, amely szerint az összes bosnyák, aki csak nem ment külföldre gasztaberternek, munkát talál valamelyik minisztériumban.

Szóval az emlegetett, kislánnyal való találkozást illetően: erre a legutóbbi ittjártamkor került sort, amikor ezeken a labirintikus Brdo-sikátorokon a sehidemet kerestem. Beesteledett már a tavaszi nap után, s a kihalt utcákon: senki, s így nem is volt kitől érdeklődni, hogy hol találom a sehidemet. A kislányt kivéve, aki kinn játszott még a nemrég meggyújtott közvilágításra hagyatkozva. Tudtam, hogy képtelen dolog, mégis megkérdeztem őt. Szia, te itt laksz, ugye? Nem tudod véletlenül, nincs-e itt valahol egy sír, egy dervisnek a sírja, tudod, hátha emlegették a felnőttek. Ilyesmit mondhattam. Emlékszem a kislány megszeppent tekintetére a lámpafényben, a tunelből kiszűrődő távoli morajlásra, amely szégyenlős és nemleges válasza előtt elviselhetetlen hosszúságúra nyúlt. Mint valami rossz horrorfilm kezdőscénája. Rámosolyogtam, és annyiban hagytam ez egészet. Mint utóbb kiderült, évekre annyiban.

S lám most, miután felfedeztem a Soukbunar fölé tornyosuló sziklákra vezető utat, ahonnet végignéztam a bealkonyuló várost, meghallgattam az *akšam ezánt*, ahová mindig is vágytam a pulzáló város völgyéből bámulva a Trebević lejtői felé, s ahová most végre, évek múltán vágyódó felpillantásaimat kielégítve lenéztem a városra, míg ki nem gyúltak mind a lámpák, az alkonypír el nem komorult, lám most, miután lefelé indultam a Širokača ismert útján, amelyről új, ismeretlen szögletek felé kanyarodtam el, s most, egy kereszteződés között egyszer csak felbukkant egy betonkeretes sír, egy jeltelen turbános és sokszegletű nisán, mini vaskerítéssel, s felirattal, a nevével. Íme ni, belebotlottam Abdulfetah-dedébe.

Itt áll csak így, a lámpa alatt, az utca közepén, házaktól övezve, amelyek ablakán túl kék fény nyel villog a tévé – s benne a helyhatósági választások jelöltjei. Egy macska surran át a fényfolt alatt, balról pedig egy Bolt roller parkol – lemerülve villog. Megszokhatta az ember Szarajevóban a házak tövében, az út mellett, a kiskertben a díszbokrok alatt, a legváratlanabb helyeken felbukkanó régi turbános sírköveket. De ez a keskeny kereszteződés kellős közepén ágáló sehid mindent felülmúl. Mellette autó parkol kicentizve a teret, ahogy kell, s az előtte álló ház mellett egy hosszú lépcsősor fut le Bistrik felé. A Brdo dzsámihoz vezető szomszédja. Hogy lehet, hogy ebbe a csomópontba sosem futottam bele azelőtt a környéken számos kódorgásom alkalmával? Nem lehet a nisán-párt nem észrevenni, szó szerint belebotlik az ember az utcán – én eddig mégsem botlottam. Minden Brdora vezető lépcsőt megjártam, s egyik sem vitt fel pont hozzá, pedig a leghosszabb éppen előle indul lefelé. Hogy lehet, hogy a rejtelmes dervist csak évekkel azután találom, hogy kerestem, miközben eddig is, akár a téma, az utcán hevert. Hogyhogy éppen a mindig is vágyott, a Soukbunar tetői és a város fölé tornyosuló sziklákra vezető út megtalálása után mutatkozott meg, miközben onnét visszaereszkedtem a városba? És végső soron, lehet-e *kerámet* a rejtezés?

Az éjszakai különös kép az ablakban villódzó tévéképernyővel, az elsőöklező macskával, a villogó rollerrel annyira álomszerűnek tűnt, hogy az elkövetkezendő napokban végigbiciklizve a Put Mladih Muslimanan, mielőtt megkísértettem a forgalmas tunelben újra a bosnyák sorsot, meg kellett állnom, hogy meggyőződjem arról, hogy valós a sír. Fel kellett trappolnom az ide felfutó lépcsősoron, amely a tunel bejárata felett fut Bistrik felől, hogy elhiggyem: a rejtelmes dervis sírja valóban létezik. Csak a tunelben jutott eszembe: vajon hol nyugszik? Éppen felettem. Talán csak nem bányászták el az ő szent maradványait is, amikor az alagutat kivájták?

[komment]

Mehmed szultán hánt *el-Fatih*, vagy „a Hódító” néven szokás emlegetni. A jelző az arab *al-Fet-tából* származik, amely egyben Isten 99 nevének egyike a Korán egyik rekatja szerint (34:26). Az első koráni szúrárt *el-Fatihának*, a Megnyitónak nevezik. A „fatta” szó az arab *fataha* gyökszóból

származik, amely azt jelenti: megnyitni, megadni, megmagyarázni, feltárni, győzedelmessé tenni vagy kiengedni. Az iszlám győzelmét értelmezhetjük ennél fogva az iszlám üzenete előtti nyitottsággal vagy megnyitással. Egy másik koráni szúra, a 48-ik az Al-Fath, amelyet magyarra győzelemként és felszabadulásként egyaránt fordíthatjuk, és amely nevét az első rekat utalásáról kapta. Ebben nevesítenél ugyan, de a Pejgamber alejhisszelám Khejbar alatti győzelmére utal az égi hang, a hidzsra 7. évéből. Úgy tartják, a medinai szúra Mohamed és követői, illetve a Kureis törzs tagjai között születő hudejbijai egyezmény idején keletkezett.

Mehmed padisah neve, az El-Fatih, nemcsak a győzelmes szultánt jelentette, hanem azt is, aki a Próféta üzenetére, finoman szólva: uralma ideológiájára nyitottságot teremt. A sehidek sírjainak (*šehitluci*) legtöbbször – egészen a véres polgárháborúig – Bosznia 1463-as meghódoltatásakor elesett muszlim hősök, *gázik* végső nyughelyének tartanak. A bosnyák szóbeliségben, amikor a sehidekről esik szó, olyan megfogalmazásokkal találkozunk, mint a „kad je Bosna feth činjena” vagy „kad je Fati-Mehmed Bosnu fet učinio” tehát szó szerint, amikor Boszniával fethet cselekedett Mehmed szultán. Vagyis Boszniát legyőzte a Legyőző. Vagy Boszniát felszabadította a Felszabadító. Vagy Boszniát megnyitotta a Megnyitó. Ebben az országban minden jelenségnek legalább két ellentétes, de gyakrabban három jelentése van, a közös hivatkozási alapok, a Szent Könyv vagy Történelem függvényében.

A mai konszenzus szerint a *feth* metaforikusan értelmezendő, nem (csak) az iszlám politikai-hatalmi ideológiájaként, hanem az emberi szívnek az isteni igazság előtti meghódolására vonatkoztatva, amely mindeddig a megnyílásig, eddig a győzelemig rejtezett előtte.

A turbános sírkövön nincs felirat, s nem is tartozik méretét és stílusát tekintve az első, úgynevezett *gaziler nisánok* sorába. A sír lakóját Abdulfetah név alatt a helyi szóhagyomány tartja számon. A név egyébként azt jelenti, a Fettah – tehát a győzelmes – szolgája. Abdulfetah-dede, a harcos dervis pedig egyszerre szolgálta az égi Győzedelmet és Megnyitót, és annak földi helytartóját.

Abdulfetah az a harcos dervis, aki eddig rejtezett előlem, majd most egyszer csak váratlanul belebotlok évekkel azután, hogy keresését feladtam, elhagytam a várost és el is felejtettem: a Megnyitó megnyitotta előttem szolgáját.

Régi és új sehidek, avagy a szent szakácsok

Amikor Mehmed Fatih hadai Bulózi felől a Hodidjed erődöt lőtték, a bosnyákok elkeseredetten védekeztek a törökökkel szemben. Sok hős veszett Hodidjed alatt, az éppen ekkor megdőlő középkori királyság e vára, Szarajevó elődje alatt. Az erőd alatt temették el a csatában elhunyt török hősokeket, s míg a falakból csak a kövek maradtak, a hatalmas turbános sírkövek ma is megvannak: Šehitlucinak nevezi a nép.

Szarajevó városa felé a Bulózi után következő domb tövében van Čorbadži Hasanaga és Jemendži Mustafaga sehidek sírja, akikről úgy tartja a hagyomány, hogy szakácsok voltak, s hogy ők szállították az ételt a Goricán állomásozó seregnek. Hogy Zindirli Ibrahimmel, a Goricán elesett sehiddel összefügg-e a dolog, ki tudja. Annyi biztos viszont Hasszánt illetően, hogy a *čorba* sűrű levest jelent, Musztafa pedig Jemenből származhatott. Hogy két szent szakácsunk táplálta-e a város *gázijait* és *sehidjeit*, akiket a nép szokott emlegetni, azt sem tudni, hiszen a mendemondák megfelelnek rólunk. Innét, ahol nyugszanak, nem is látszik a Gorica, az előző hegy felfelé a Miljacka folyásán a Bulózi, a következő pedig már a völgy (város) fölé emelkedő a Zmajevac („Viperás”), az, amelyik kiszögellésén a folyó felett a Fehér bástya (Bijela tabija) áll, amelyet sok történész a középkori Vrhbosna vára utódjának tart. S mögötte terpeszkedik ma a város.

Az Obchodža nevéhez méltóan kanyargós-kerülő úton vezet a Miljacka aranyvölgyéből a folyóba torkolló Mošćanica patak melletti autót vagy a Fehér bástyára nyíló Višegradi kapu alatt elvezető, elhagyatott gyalogút a város félreeső negyede felé. Igazából csak az utóbbi háború után épültek ki azok az utcák, amelyek meredek hegyoldal feletti teraszokra épültek, s a Bentbaša kanyonjából kiszabaduló völgyben terpeszkedő várost bámulják. Mi lehetett itt a középkorban, amikor azt a *dar ul iszlám* számára a Tanúk meghódították, hogy az igazhit fényével beragyoghassa az árnyas völgyet? Csak találgathatunk, hogy nézhetett ki Hodidjed, vagy Vrhbosna, s állhatott-e tán kunyhó a domboldalban a takaros házak elődjeként.

A kora őszi vemhes felhők fény-árnyék játéka alatt még a róla szóló szevdalinkánál is melan-
kolikusabbnak tűnik a Mošćanica völgye, annál, amelyekben Nada Mamula a patakot nemes víz-
nek nevezi („vodo plemenita”). A régi népballada, amelyből a Nada Mamula által énekelt részlet
származik, az elválasztott szerelmesekről szól, amelyben a lány a kedvesét siratja. A nyár végi
fülledtséghez, amely megnehezíti a kacskaringós utat, éppen ez a lassú, tekervényes melódia illik:
e fellegteli délutáni órák araszolása olyan lomhán ringó, mintha Nada Mamula végtelenbe nyúló
frázisait utánozná.

Az út egyik kanyarulata feletti a domboldalban a két sehid sírja fölé türbét, klasszikus ottomán
formát imitáló vaskonstrukciót emeltek. A két pár vaskos nisán alakja, robusztus turbánja a gazlier
típust példázza. A nagy darab turbán alatt a kőből bot-alak domborodik ki: dervispálca jelképe. A
nisánnak a megboldogult (rahmetli) lábnál álló párja pedig háromszögben végződik, a félhold és a
csillag jelét viseli – ezeket zölddel festették be, ahogy a turbánt is. A Kovači és az Ali pasa dzsámi
melletti šehitlukban több hasonló példát találni e korai nisán-típusra. A pléhtábla felirata mellett,
amelyen nevük olvasható, két *tespih* lóg. A sehidek körül újabb nisánok meredeznek, egész kis
temető a domboldalban az út felett. Néhányuk régi, az a díszes arab felirat faragása is eltűnedezik,
néhányuk vagy százéves, s már latin betűsek a nevek – itt nyugszanak például a Tufo és a Janjoš
család tagjai, nevük újra és újra felbukkan a köveken.

A felhők mögül ki-kibukkanó, vörössel a domboldalt és a sehideket elárasztó nap lassan a
Zmajevac szemközti borókafenyőibe veszik – közeleg az akşam. Továbbállok. Az utcán megtalá-
lom a dzsámit az út balfelén. Jobbra *hair česma*, amelyet a felirat szerint Obhodža sehidjeinek aján-
lottak 2016-ban. Rajta az áldozatok neve, többségük 1992-ben halt meg. Az új sehidek. Egy másik
márványtábla a dzsámi bejárata mellett hirdeti: „Minden dicsőség és hála illeti Allah dzs. s-t, aki
lehetővé tette számunkra e dzsámi megépítését, amelyet Čorbadži-dede Mustafagáról és Jemendži
Hasanagáról neveztünk el, Fátih szultán hadainak sehidjeiről, akik az iszlám fényét Boszniába
hozták. 1420 ramazán 1-én. H. G. (1999).” Mellette arab írással egy másik tábla, nyilván e felirat
fordítása. A régi sehidek az újakkal keverednek, a régiek kultusza az újak emlékezetével találkozik.

Továbbindulok a nehéz levegőt nemsokára lendületesen harapva felfelé az utcákon, míg el
nem érem a végüket, továbbmenve a kanyargós úton, amelyet a házakon túl már csak cserjés kísér.
Útközben találkozom egy kendős öregasszonnyal, aki az út mentén erdei mogyorót szedett a bo-
kor ágairól, *dobar danomra merhabával* felel mellettem elhaladva, majd kigyönyörködöm magam a
kilátásban. A kanyarban csöpörészni kezd az eső. De nem lesz belőle hirtelen zápor, csak sűrű köd
ült meg mindent. Percekkel később már felfelé kaptatok. A domb fennsíkján nagy családi házak
terpeszkednek, sokkal nagyobb kertekkel, mint az iméntiek a domboldalban. Itt már a hegyekben
vagyunk. Innét már látszik az alatt szélesen elterülő város, a völgy túloldalán a Trebević meredélye
s a távolabbi bércek. Naplementét akarok nézni. Egy filagória-szerű épületnél ágaznak el az új ut-
cák ritkásan elszórt emeletes haciendákkal. A zászló megerősíti sejtelmem: a várost védő bosnyák
áldozatok emlékére épült. Odabenn névlista. Megzavar, hogy beszéd hangzik a filagóriából: két
nő tereferél, a benti padokon hevernek. Unatkozó háziasszonyok kertelnek, vagy lelki krízis hamar

orvoslása zajlik a szomszédasszonnyal? Lépтеim zajára elhallgatnak. Elolvasom a táblát, az áll rajta, amit vártam: a sehidek és bosnyák gázik emlékére. Továbbállok.

A szomszédos völgy, a Lapšnica völgye már a szerbeké volt, és ma is a közelben, nem sokkal felettünk fut a láthatatlan belső határ. A szomszédos hegy, Bulózi, Hodidjed és a Šehitluci szintén. A Miljacka völgyén át, Pale irányából nyomult a városra a front. Egészen a Mošćanica völgyéig hatolt itt. De a magát a patakot nem érte el. Itt, a régiek felett egy emelettel, az új sehidek mellett szeretném hinni, hogy ebben nemcsak az újak áldozatának, de a régiek segedelmének is szerepe volt. Elvégre azért vannak a Tanúk, hogy őrizték a várost.

Háborúban gyakran akadozik az ellátás, Čorbadži Hasanaga és Jemendži Mustafaga, a két szent szakács bizonyára nagy találékonysággal oldották meg az ilyen eseteket. Aztán eszembe jut az ostromlott város krónikus élelmiszerhiánya. A történetek, amelyeket J. mesélt, a példák és a receptek arról, hogy mennyi mindenből mennyi mindenfélét lehet főzni, ha rászorul az ember. Öreg kenyérből hamisított rántott hús, túró helyett tejjel kamuflált *sirnica*, és hasonlók, az ostromnapok menüje. A nap észrevétlen tűnt a felhők mögül a távoli ormok mögé. A színeket a városból ide szűrődő ezán festi sötétebbre. Mire leérek innét, besötétedik. És máris éhes vagyok.

Apám kertje sorozat (2023; olaj, vászon; 80×100 cm)

Kép

Az ablakon túl semmi.
Vagy semmi látható.
Vagy papírból a város,
és épp lehullt a hó.

Így nincsen láthatár sem,
mert ahhoz kell az ég.
Mögöttesek szövik be
a világ lényegét.

Különjárat

Vonat jön éjjel, fénytelen.
Csak messziről a hangja.
Barlangi, ősi félelem.
Tudatlan fűszál, hangya.

S támad lámpányi rés,
az alvó tócsa rebben.
A tájba vág, akár a kés,
valami ismeretlen.

Díszlet

A lombok között pár stílustörés.
Az architektúrában nincs hiba.
Nem konkrét város ez, csak városok
vonásaiból gyúrt esszencia.

Kreált legendákból történelem.
Díszkút, a jelent titkon elnyeli.
Az állomáshoz tartó fürge út.
Napórak üres bölcsességei.

Hetedik ajtó

A szoba. Titkolt életünk
zsúfolt bútorai állnak.
Minden karcára emlékszel
a letakart zongorának.

Fodrászüzlet (2019; akril, vászon; 50×40 cm)

Hőség

Hogy miket láttam az év eddigi legforróbb napján?
Kora reggel legalább egy tucat biciklis postást
indultak kézbesíteni és valamin nagyon nevettek
A Két Kutyáról elnevezett bisztró eleve
úgy nézett ki mint Provence-ban
mi több egy fekete pincér lépett ki a napra
és roppant kedvesen köszöntött
A kertészeti munkatársai buzgón locsolták
a híd alá rejtett poros leándereket
Öltönyös fiatal emberek pedig vagy
érettségire vagy egyetemi vizsgára igyekeztek
Közben egyre melegebb lett izzasztó módon
de nem bántam mert ha nyár hát legyen
elvégre egy csomó terv vágy úgysem valósul meg
szóval legalább a június 20-i hőségről hadd
jelentsen ki: tökéletesen sőt megnyugtatóan
rendjén való

Oda, vissza

Azért álltam meg hogy vizet vegyek elő
a csomagtartóból amikor észrevettem
a kapu elé kitett bácsit mereven ült
és nézett: végre történik valami ez a figura
épp itt állt meg előtte pakolászik vizet
keres iszik megtisztítja a visszapillantó-tükröt

Az osztálytalálkozón mintegy véletlenül
kerül szóba az öreg szerzetes aki
kerekes székében ülve mindig azt mondta:
gyönyörködöm a természetben míg nem
változtatott és azt ismételte: búcsúszom
a természettől és egykettőre meghalt

Visszafelé haladva láttam a bácsi ugyanúgy
kint ül a ház előtt mereven mintha nem
is mozgott volna a két nappal korábbihoz
képest de a legutolsó fél pillanatban
amikor elgurultam előtte összeakadt a tekintetünk

Vevemet

Mondjam a nevemet? kérdeztem értetlenkedve
Nem feleltek a nevemet természetesen tudják
De ez Vevemet a hely ahová el kell utazzak
és én még vicceltem is Tán megtudhatnék egyebet?
mire nagyon szigorú tekintettel meredt rám
az illetékes és megismételte mennem kell
méghez azonnal és igenis ide: Vevemet

Még egy villanásnyi kép van meg ahogy kilépek
a szürke ég alatt lapító szürke házak közé
és kissé megborzongok a belém kapó szélről

Azóta immár ébren folyton Vevemetet keresem
térképen Google-on és úgy tűnik nincs ilyen hely
tehát tényleg álom volt az egész akár meg is
nyugodhatnék hogy elfelejthetem ezt: Vevemet
de nem tudom kivenni a fejből hogy létezik
egy csakis nekem szánt város ahová egyszer
meg kell majd érkeznek mintha a túlvilágra

Füstbe ment

Ne lepődjön meg, anyám, hogy magázom.
Nem tudom, anyám-e még azon a másik világon.
(Jónás Tamás)

Ha viszontlátás létezik
a meghalás után,
miként fogom szólítani
rég nem látott anyám?

És ő? Becéz, mint kisbabát,
vagy felnőttnek tekint?
Felismer, hogyha füst, ha por
vagyok csak test szerint?

És ő ki lesz? A lány, akit
nem ismertem soha?
A szenvedő, kit kénytelen
átengedtem oda?

Halálom után lesz nekem
egyáltalán anyám?
Vagy hideg szél ringat csak el,
mint levélkét a fán?

Sándor utca, végállomás

Az utcának, amelyben Zoltán haldoklott, Sándor utca volt a neve. Merthogy haldoklott, afelől neki sem volt kétsége. Halálsápadtan, köhögve tért vissza ősz elején Pestre, ahol ugyanabban a lakásban jutott kvartélyhoz, amelyben a *Tanuló Ifjúság Lapja* is működött. Ez az orgánus megjelentette néhány írását. Olyat is, amelyet fordításként közölt, bár Zoltán maga se volt biztos benne, hogy tényleg az-e, avagy egyenesen az ő keze alól született valamelyik lidérces, bódult hajnalon. Végte is mindegy. A Sándor utca 12-ben már letett mindenről.

Pedig nem is olyan régen szintúgy a természet vadvirágának szerette hinni magát. Mióta az eszébe jutott, azt látta, hogy körülötte mindenki ír. Sándor delejétől senki nem bírt szabadulni. Az özvegyi fátyol eldobását követően Júlia is verselésbe és mesefordításba fogott, második férje, a szenvedélyes könyvgyűjtő történész szintén sorra jelentette meg cikkeit, ráadásul ott volt Zoltán anyai nagynénjének hitvese, aki irodalomtörténész, kritikus és tanári pályája mellett egy régi udvarház utolsó gazdájaként szintén irodalmi babérokra vágyott. Nem beszélve a keresztapjáról, aki közvetlenül nem szólt bele keresztfia sorsába, de a távolból figyelemmel kísérte izgága, rogyadozó lépéseit.

Ahogy az apjáé, úgy Zoltán lelke se engedelmeskedett soha az iskolai szabályoknak. Más kérdés, hogy mostanára számára is kiderült: beléje viszont bottal se lehetne verni a költészetet. A tűzfészekké vált családi otthonban nem maradhatott, mostohaapja féltette tőle az édesgyermekait. Nagyapja özvegy, nagybátyja elvált ember volt, mindkettőnek megvolt a maga baja, nem tudták, nem is akarták Zoltán lépéseit egyengetni. Amaz óhatatlanul is apja nyomdokait követte, amikor iskoláról iskolára, városról városra repkedett, majd végbizonyítvány nélkül színésznek állt. Körülbelül akkora színepadi tehetséggel, mint Sándor bő negyedszázaddal azelőtt.

Sándor utca – a sors furcsa fintora és egyben keserű játéka. Zoltánról amúgy is mindenkinek elsőként az apja jutott eszébe. Összesúgtak a háta mögött: „Itt van a fia!” Sokan pusztán ezért akartak vele mindenáron koccintani. Ő pedig nem mondott nemet. Hiába küldték tüdejét gyógyítandó előbb a felvidéki Rozsnyóba, aztán a tiroli Meranóba, ha összeszedett is némi színt, az hamar semmivé lett a tivornyák nyomán. A gyógykezelésére kiutalt pénzt is javarészt elitta. Volt, hogy az ország egy távoli sarkában kaparták össze, üres zsebbel, elhanyagolt állapotban, betegen. Ő se tudta, hogy került oda.

Barátai, a lapszerkesztők biztatták, béküljön ki rokonaival, ám Zoltán hallani se akart arról, hogy a nagyapjával és a nagybátyjával találkozzon, miután azok levették róla a kezüket. Végül ők mentek el hozzá, a mostohaapjával és a nagynéni férjével egyetemben. Zavartan topogtak, krákoktak a szűk szobában. Zoltán szálnalmat érzett, miközben lázas szemekkel nézte őket. Végte is egyikük se akart szándékosan rosszat. Csupán védték a maguk kis kényelmes életét. István öcsém, azahogy neked, fiam: István bátyám éppenséggel a hóna alá nyúlt, amikor hol egyik, hol másik gimnáziumban taníttatta annak idején, arról meg nem tehet, hogy Zoltánnak egyikben se volt maradása. A család akkor mély sóhaj kíséretében tudomásul vette, hogy mégis jobb, ha Zoltán szem előtt van. Ám ő a pesti gimnáziumból is lelépett, és szülővárosába tette át székhelyét: Debrecenbe, amelyet az ott töltött emlékezetes tele után Sándor nem igazán kedvelt. Meg is jegyezte egyszer,

hogy amennyiben a magyar függetlenség sorsa balul üt ki, az leginkább annak tudható be, hogy Debrecenben kiáltották ki.

Miután István öcsém-bátyám hivatalosan is lemondott Zoltánról, az árvaszék gyámot rendelt melléje, egy nála alig pár évvel idősebb fiatalembert, akinek – a keresztapa vajon mit szólt hozzá? – Toldy volt a neve. Ő se bírta vele mit kezdeni. Zoltán az ország hol eme, hol ama pontján lépett színpadra, de szokás szerint képtelen volt bárhol is megragadni. Legalábbis eddig. Most viszont, úgy látszik, bele kell törődnie könyörtelenül kacagó sorsába: a Sándor utca lesz a végállomás.

„Aki bemegy az udvarra, tegye be az ajtót, mert kimegy a disznó” – olvashatta nap mint nap a feliratot Sándor a szabómestertől bérelt Harmincad utcai ház kapuján. Megírta ezt is, meg azt az időt is, amelyet a fiával tölthetett. Ebből tudta meg Zoltán, hogy élete mindjárt baljós előjelekkel indult. Előző este férj és feleség Tacitusról beszélgetett, amikor Júliát olyan fájdalmak kezdték gyötörni, hogy Sándor másnapra biztos lett abban, felesége nem fogja túlélni a szülést. Úgy tűnt, a gyerek sem. Apját idézve: kicsiny volt, vékony és gyöngye.

Túlélte, és gyarapodni kezdett. „A világ egyik legnagyobb költője s legbecsületesebb embere” lett a keresztapja, a keresztanyja pedig – róla ezt jegyezte föl Sándor – „amely egyszerű asszony, oly jó feleség és anya”. Az újdonsült apa három héttel fia születése után a keresztapához írott levelében tudatta, hogy „a haza elveszett”, és arra kérte a kollégát, hogy mivel neki mennie kell – nem csupán harcolni, hanem mert az anyósával olyannyira összeveszett, hogy „csaknem pofozásra került a dolog, sőt ennél is többre” –, küldje el komámasszonyt vagy két hétre az ifjú anya mellé. Elkél a segítség: amilyen áldott jó gyerek volt Zoltán az élete első két hetében, olyannyira elkanászodott rövid időn belül. Első ágyát két összetolt karosszék jelentette, amelyben szinte azonnal elaludt, nem sokkal később azonban már nem adta ennyire könnyen magát: hosszan kellett álomba könyörögni.

„Mindig elfáradt a háznép, míg valahogy nagy nehezen a szájába tukmálhattuk az emlőt” – amikor Zoltán ezt a mondatot olvasta apja feljegyzéseiben, ösztönös idegenkedés fogta el. Igyekezett nem elképzelni a jelenetet. Se ezt, se azt, amikor Júlia rátalált a második férje pornográf gyűjteményére. Sötét kapualjakban, kávéháznak csúfolt lebujok hátsó traktusaiban, magukat könyvkereskedésnek álcázó zugboltok pultjai alól kínálták ezeket a képeket. Na meg bordélyokban, ahol eleve készültek, és ahova a mostohaapa eljárt, miután – Zoltán erről az anyja egy tisztelőjétől és barátjától tudott – a felesége bizonyos dolgokban nemet mondott neki. A súlyosan beteg Júlia elköltözött otthonról, és hamarosan meghalt. Férje a halálos ágyánál sem volt mellette. De hát ez a házasság már akkor el volt átkozva, amikor megkötetett. Júlia a Sándor eltűnésétől számított egy évet sem várta meg a férjhezmenetellel. Mégse az a tíz nap jelentette az ősbűnt. Hanem az, hogy eldobta az özvegyi fátylat, amelyet nem tudott sötét lobogóul se Sándor fejfájára akasztani, aki a fehéregyházi ütközetet követően eltűnt.

– Azt tudod – kérdezte a nagyapja, kívárvá Zoltán újabb köhögőrohamát –, hogy miért különösen nevezetes az a nap, amelyen megszületél?... Hát azért, mert pontosan kilenc hónappal volt március tizenötödike után. Sose gondoltál ebbe bele?

Zoltán soha nem gondolt erre, és érdekes módon eddig mások se mondták. Pedig pusztán egy gyors számításból kiderül. Igaz, az orvosok szerint a fogantatás és a születés közötti időszak ritkán jelent kereken kilenc hónapot, ezzel együtt ebben az alig fűthető, tüdőbajos szobában különösen szívet melengető volt elképzelni, hogy ő a szó szoros értelmében a forradalom gyermeke. Éppenséggel a születése körüli idő nem volt különösebben vidám. A tél komorságát és hidegét fokozta, hogy akkor látszott először veszni a szabadság törekeny illúziója. A gyöngye és tehetetlen, egyesek szerint elmebajos elődjét megpuccsoló, akkor még ifjú császárnak eltökélt szándéka volt, hogy a magyarokat rövid pórázon visszarángassa csukaszürke birodalmába. A téli hadjárat a császári csapatok diadalát hozta. Úgy tűnt, idő kérdése, mikor áll vissza Magyarországon is a régi rend. Európa újra csendes lett, elzúgtak forradalmi.

– Mindazonáltal – a nagypapa továbbra is hiába várta, hogy Zoltán megszólaljon, azt hitte, azért, mert gyöngének érzi magát, holott annak nem volt kedve beszélni, ebből is tudta, hogy közeleg a vég – a vér szerinti apáddal sajnos nem sok időt tölthetél együtt.

Zoltán ekkor föl akart kiáltani, de csak köhögés tört elő újból a torkából. A látogatók zavartan-kényszeredetten másfelé néztek, mintha a szoba szegényes berendezését vagy az üres és a bágyadt őszi fényben még sötétebb udvart bámulnák a repedt ablaküvegen keresztül, ám így is látszott rajtuk a tehetetlen, ugyanakkor most őszintének tűnő aggodalom. Az ősz ember sajnálkozik, holott Zoltán nagyon jól tudta anyja és István öcsém-bátyám elejtett szavaiból, hogy Júlia és Sándor nem kapták meg az esküvő előtt a kért atyai áldást, sőt amikor Sándornak nyoma veszett a csata után, amaz azt mondta a lányának, itt az alkalom, hogy megszabaduljon a férjétől.

– Hét hónapot – szólalt meg Zoltán helyett nagynénjének férje, a neves irodalmár, aki pár perccel korábban álszerű buzgalommal Zoltánnak ajándékozta a nemrég megjelent verseskötetét. Nem lehetett tudni, ennyire érzéketlen-e, vagy még meg is akarja forgatni a beteg és megkeseredett fiatalember szívében a kést azzal, hogy versekkel rukkol elő neki.

– Hét hónapot – visszhangozta István öcsém-bátyám –, ám azalatt mennyi minden történt!

Való igaz, Zoltán már élete első hónapjaiban számtalan helyen megfordult. De legalább a kiszökő disznóra nem kellett többet ügyelni: miután az anyai nagypapa két házat vásárolt Debrecenben, a család elhurcolkodott a Harmincad utcából. (A másik nagypapa, a vén zászlótartó életében csak egyszer láthatta unokáját. A kis szobába toppanó Sándorhoz röpködő nagymamának ennyi se adatott meg.) Júlia visszatért a közéletbe: míg férje Erdélyben csatlakozott vitéz vezére, dicső tábornoka seregéhez, addig ő barátnéivel eljárt az országgyűlés üléseire. Igaz, nem sokáig, mivel átköltöztek Nagyszalontára, a keresztapáékhoz. Onnét a visszafoglalt Pestre mentek, majd miután újra izzani kezdett a levegő – nem csupán a nagy hévvel beköszönt nyár miatt –, Mezőberény felé vették az irányt, ahol Sándornak annál a cimborájánál időztek egy darabon, aki addig is, előtte is több portrét festett róla.

Megélhetésük veszélybe került. Sándor nem szívelte a hadügyminisztereket. Az egyikről úgy vélekedett, hogy beszéljen akármit, nem érdekes, a másikat goromba tábornoknak tartotta. Szokásához híven mindkét véleményének versben adott hangot. Ami túl azon, hogy katonai karrierjét veszélyeztette, anyagi nehézségeket is okozott: a konfliktusokkal járó rangfosztás nyomán Sándor elveszítette az őrnagyi fizetését. Szerencsére *A honvéd* című költeményéért a kormány gavallérosan 500 forintot utalt ki honorárium gyanánt.

– A verseknek hasznuk is lehet – jegyezte meg a mostohaapa, aki ez idáig csöndben hallgatta, ahogy a másik három egymás szavába vágva múltat idéz.

A neves irodalmár arcán harag és zavar jelei jelentek meg egyetlen szempillantás alatt. Aztán úgy döntött, nem veszi sértésnek a történész szavait, helyette inkább folytatta, ahol félbeszakították, mintha az Akadémián vagy a Kisfaludy Társaságban szónokolna most is:

– A terv az volt, hogy Sepsiszentgyörgyön telepszenek le, mivel az Alföld-rajongó költő ekkorra beleszeretett a zordon Keleti-Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes tájába. Ám a végzet közbeszólt. Az országé éppúgy, mint Sándoré. Tordán voltak együtt utoljára, tíz nappal a csata előtt.

Úgy is mondhatta volna: napra pontosan egy évvel azelőtt, hogy Júlia hozzáment a másik férjhez.

Mintha haldokló utolsó, nagy sóhaja volna, szél rázta meg hirtelen az ablakot. Ki tudja, honnét keveredett az udvarba, mindenesetre a hideg levegő besüvített a szobába, és mind a nagybeteg, mind látogatói azt figyelték, mikor pattannak ki az alig zárható ablaktáblák. Zoltánnak az jutott eszébe, hogy a temetésére talán sokan el fognak jönni. Biztosan látni akarják majd a nemzet költője fiának koporsóját. Ez a gondolat gúnyos mosolyt csalt lázrózsás arcára. Meglehet, a legutolsót.

Az Alföld olajfája

„Mit nekem te...”

Huszárkarddal bontottam ki a nádból.
Ne lássák, hajnalban szöktem ki a kertbe,
lóbáltam a családi ereklyét,
a világháborús kardot, amivel egyik dédapa
sem ment semmire a gránátesőben,
meglebbent a nádzászló a szélben,
tört a törek, megadta magát a nád,
és ott állt az alföld tengersík vidékén,
ott a holtág partján az a meztelen
kisfa magában.

És jött a bába, mondta, mit kínlódsz vele,
úgysem lesz belőle semmi itt a puszta mélyén,
a horgász fölnevezett, hasznot nem hajt,
tüskös a tüske, fanyar a bogyója,
vágd ki a fát, súgta a gépkezelő,
ültess körtét, szilvát, tuját, ha szépet akarsz,
mit kínlódsz vele, mondta a bába,
suhintsd meg ezüst kardod a hajnali fényben,
s mint egy magányos, dőlt kéményt,
kényszerítsd térdre azt a semmi olajfát,
így mondta, olajfát.

A nád bunkeréből kibontottam az ezüstvesszőt.
Ott nőtt, ott ütötte át az idegen gyökér
az agyagos homok rétegrendjét,
ott kínlódtam vele én is a déli nap hevében,
védtem a sástól, és egyszerre szabályos lomjából
oldalirányban kihajtott Horvátország, Szlavónia,
ott volt Zágráb, ott Krajina, Rijeka is ott volt
a földre lehajló lombban,
megbillent szinte az országnyi tehertől,
megbillentem én is.

Billentett a látvány, hogy látom,
 mintha atlaszt nyitottak volna a tájban,
 a kihajtott oldalág óta szabályos
 nagymagyarország formája lett a lombnak,
 ott a Kárpátok hegyvölgyes kontúrja, ott van Erdély,
 az Alföld, az egész Dunántúl, ott a horvát oldalág,
 ott a Tisza, Duna, Száva ága, a kis Ság,
 fönt a Szepesség mellett ott van még az a hiány is,
 ott hullámszik előttem élő vaktérképen,
 ott, ahol az ég a földet éri, olajszürkén hullámszik
 kertemben a történelem lombja.

Kínlódtam sokat, kínlódtam a lehajló ággal,
 fölkarcolja a gyerekbőrt, a tenyeret átszúrja a tüske,
 kerülgettem, lecsíptem pár vesszőt, levelet,
 tüsköt, kerülgettem csak,
 és jött a bába, mit kínlódsz vele,
 mit kínlódsz, ne akadjon bele senki,
 Szlavóniát legalább, az olajfa combvastag ágát,
 legalább azt vágd le, így mondta,
 az olajfa combvastag ágát.

Nem reccsen az ezüstvessző,
 hasad, nem törik a keményfa oldalirányba.
 Földre zuhant Fiume, földre Rijeka,
 hegyek és öblök a királydinnyés homokban,
 Csáktornya, Vörösmart, Budapest,
 a déli part, az M0-ás, a pécsi fővonal, Szigetvár,
 egy láthatatlan elágazás –
 az oldalág váratlan oldalága kiszakította
 a Dunától a Tiszáig nyúló rónát,
 magával rántotta a maradék országközepet,
 és hullottak a kiskunok gulyái, hullott a paksi atom,
 de maradt a Farkas utca, a Palicsi-tó,
 megmaradt Kassa, Segesvár és Munkács.

Visszabillenti szinte a hiány a fát,
 amatőr favágó, billennék visszafele én is;
 és jött a bába, mondta, mit kínlódsz vele,
 mit kínlódsz egy elrontott térképpel,
 minek egészre nézni egy lyukas fát,
 úgyis benővi, kinő helyette valami úgyis jövőre,
 nem kínlódom, mondom, nem nézem,
 csak hát a Fiume, kertünk végéből a tenger,
 mégiscsak hiányzik a tenger ebből a szikkadt
 tengersík vidékből.

Három malac limerick

I.

Nagyon mocskos malac limerick

Pocsolyát kiugrál a Pepa,
nem szól rá se mama, se papa.
Mielőtt meghalok,
engem is hagyjatok!
A bakancslistámon új pipa.

II.

Deviáns malac limerick

A mackó barátja a malac,
csak akkor sétálnak, ha havaz.
Még ilyen mániát!
S dalolnak áriát,
ha hallod, világból kiszaladsz.

III.

Szadista malac limerick

Veszélyes hely volt a Malaclak,
alá lett gyűjtva a farkasnak.
Pechje volt! Most menne?
Kopasztva nem lenne.
Amilyen gázarak ma vannak.

Beszámoló néhány újabb európai tragédiáról

Fenn a létrán állt két norvég,
elérte őket a zord vég,
nem látnak már több jeget,
mert a létra billegett.
Nem fognak már törni léket,
nem raksz egybe törmeléket.

Fenn a létrán állt két svéd,
már halottak nem kétség,
mert ezen a két szép svéden,
ott hever a létra sréhen.
Összerakhatatlan, ez tény,
hogyha nem svéd lapraszekrény.

Fenn a létrán állt két pesti,
jelenlétük már nem testi,
eldőlt velük a lajtorja,
hogy tagjaik széjjeltolja.
Próbálhatják összeszedni,
sok morzsából nem lesz vekni.

Fenn a létrán áll két székely,
már nem gyötri őket kétely,
mert holtbiztos, hogy megholtak,
a létráról szétszóródtak.
Miként nem lesz hó a hólé,
úgy nem lesz ép a két góbé.

Fenn a létrán állt két lengyel,
nem vigyázott rájuk angyal,
mert feldőlt velük a létra:
sírhat anyjuk, kereszt, bérma.
Nem lesz egy a sok kis darab,
ami széttört, úgy is marad.

Fenn a létrán áll két görög,
életük filmje lepörög,
előttük, mert halni fognak,
hála egy rossz létrafoknak.
Nem segíthet felcser, vegyész,
ha eltörött minden egész.

Tanika és a lim-lomok

Egy nap az történt, hogy új gazdája lett a háznak, aki megállt a legnagyobb szoba kellős közepén, és csípőre tette a kezét.

– Azt a mindenségit – mondta szikrázó szemekkel –, hát ez a vén, ócska, limlom szamovár mit keres itt? Ki iszik ma már szamovárból? Kinek van otthon ilyen ódivatú cucca? Milyen szó, az, hogy szamovár?! Vár? De kire? De mire? Na, én nem várok senkire, úgy kiszórom innen, mint a sicc!

Úgyis tett, kirakta az árokpártra.

Nagyon szomorú lett a szamovár. Sírt, rít, csak úgy ömlött a könnye minden eresztékéből. Amikor elfogytak a könnyei, megrázta magát, körülnézett. Ekkor látta, hogy fel is út, le is út, ezért aztán felkerekedett, és elindult a gyalogúton.

Ment a bodzabokrok mellett, a patakparton, titkos ösvényeken, árnyas utakon. Egy fahíd árnyékában találkozott a megfakult dísztükökkel.

– Hát te ki vagy? – kérdezte tőle a kiszuperált szamovár.

– Dísztükök vagyok – dühöngte a dísztükök –, de ilyen fakón már nem vagyok olyan díszes, leszedtek a falról, és kidobtak.

– Gyere velem, ne szomorkodj itt, ennél minden jobb.

Immár ketten mentek tovább a bodzabokrok mentén, árnyas ösvényeken. Egy kút kávján megpillantottak egy kopott kolompot.

– Hát te ki vagy? – kérdezte a kiszuperált szamovár és a fakó dísztükök.

– Én vagyok a kopott kolomp – kongott a kolomp üresen –, valaha főkolomp voltam, de mióta már a hangom is megkopott, nem tudnak használni semmire. Így aztán kivettek a kútra.

– Ó, te szegény kolomp! Gyere velünk. Nehogy kútba ess!

Így mentek tovább a sás között a parton, a csobogó patak mentén. Ment a kiszuperált szamovár, a fakó dísztükök, a kopott kolomp. A mérges mákdarálóval a malátamezőn találkoztak.

– Hát te ki vagy? – kérdezte tőle a kiszuperált szamovár, a fakó dísztükök, a kopott kolomp.

– Nem látjátok?! – mordult a mérges mákdaráló. – Én vagyok a mákdaráló. Az egyedülálló, a csodaszép, mechanikus mákdaráló.

Bizony ez a mákdaráló nemcsak mérges volt, hanem kicsit beképzelt is.

– Mit csinálsz te itt?

A mákdaráló dühösen megforgatta kallantyúját.

– Az emberek vettek egy modernebb, elektromos mákdarálót, mert már nem volt kedvük, idejük kallantyúzni. Egyszóval kidobtak.

– Na, akkor gyere velünk te is.

Ezután már négyen vándoroltak tovább: a kiszuperált szamovár, a fakó dísztükök, a kopott kolomp és a mérges mákdaráló. Mentek a zsombékokon keresztül, susnyásban, dzsindzsásban, a kiaszott kukoricaföldön, a tarhonyamezőkön. Egy nyárfá tövében találkoztak a tarka teáskannával.

– Hát te ki vagy? – kérdezte tőle a kiszuperált szamovár, a fakó dísztükök, a kopott kolomp és a mérges mákdaráló.

– Én vagyok a tarka teáskanna. Az új konyhában mindent kicseréltek, fehérek lettek a bútorok, a lábasok, a tányérok, a kannák, a poharak. Túl tarka voltam köztük. Kilógtam a sorból, eljöttem.

– Na, gyere velünk, ne maradj itt egyedül.

Tovább mentek az esőben, a napsütésben, sárban, porban: a kiszuperált szamovár, a fakó dísz-
tők, a kopott kolomp, a mérges mákdaráló és a tarka teáskanna.

Ekkor találkoztak Tanikával.

– Hát ti kik vagytok? – kérdezte tőlük Tanika.

– Kidobott kacatok vagyunk – mondta szomorúan a szamovár.

– Hova mentek?

– Sehova. Vándorlunk, jövünk-megyünk, bóklászunk, kolbászolunk fel-alá.

– Gyertek, lakjatok a házamban – mondta nekik Tanika.

– De én csak egy kiszuperált, divatjamúlt szamovár vagyok.

– Nem baj, meglásd, a polcon nagyon jól fogsz mutatni.

– De én csak egy fakó dísztők vagyok, egyáltalán nem vagyok díszes.

– Sebaj, az én szememben díszes vagy.

– De én csak egy kopott kolomp vagyok. A hangom se túl jó már.

– Nem baj, kiakasztalak a kapumhoz, és mikor vendég jön, te fogod jelezni. Meglásd, a te hangod lesz itt a legszebb.

– De én csak egy régi mákdaráló vagyok. Kinek van ideje már a kallantyúmat forgatni?

– Majd én forgatom a kallantyúdat. Imádok kallantyúzni!

– Én csak egy tarka teáskanna vagyok, aki kilóg a sorból.

– Ne aggódj, nálam nem lehet kilógni a sorból.

Így történt, hogy mindenki talált egy zugot magának Tanika házában.

És azt mesélik, hogy mikor Tanikához vendégek jönnek, a kolomp lelkesen kolompol, és mindenki oda van a kissé kopott hangjáért. Amikor beljebb mennek a vendégek, és meglátják a szamovárt, a dísztököt, a mákdarálót és a teáskannát, rendre összecsapják a kezüket.

– Hogy ezek milyen szépek! – kiáltják.

Ilyenkor a szamovár mosolyog, a tők fényesebb lesz, a teáskanna pedig belepirul a dicséretbe. Állítólag a mákdaráló is felhagy a zsörtölődéssel egy időre. Bár ez nem biztos.

Sétáljunk a réten

– Mi van a kalapod alatt?

– A hajam, Tanika!

– Az csicsereg így?

– Nem, a gondolataim csicseregnek.

– Hogy csicseregnek a gondolatok?

– Előbb kisétáltam a rétre, és hopp, a madárcsicsergés egyszerre csak beugrott a fejembe.

– Ha kimegyek a rétre, az én fejembe is beugrik?

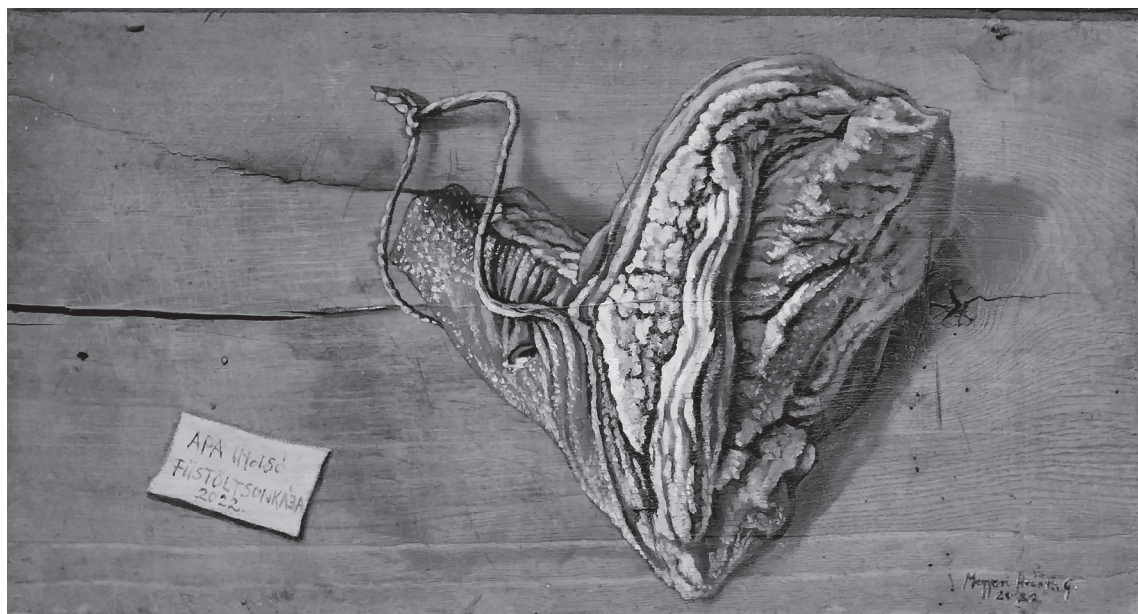
– Hát, ettől senki sincs biztonságban.

– És nem fáj?

– Nem ám! Csak meg kell szokni, mert először kicsit zavaró, hogy csikiz a sok csicssergés.

– Hogy történik?

- A legfontosabb az, hogy nyitott füllel kell járni a réten. A madárcsicsergés csak a nyitott füleket keresi. Ez a legfontosabb.
- Lám, ez érdekes. Mik vannak még kint a mezőn?
- Mályvaillat, szélsuhogás, napfény.
- Ezek is beugranak a fejedbe?
- Igen, a fejedbe, orrodba, füledbe, szívedbe.
- Az orromba?! A fülembe, a szívembe?! Az se fáj?
- Nem, Tanika. Eleinte kicsit csikizi a szívedet, a füledet, főleg az orrodat. Minél többször mész ki a rétre, annál kellemesebb lesz.
- Tudod, mit? Mi lenne, ha kimennénk a rétre, és egy nagy-nagy kosárral összeszednénk madárcsivitelést, mályvaillatot, szélsuhogást, napfényt! Hazahoznánk a faluba az egész batyut, és hagynánk, hogy mindenki fejébe, orrába, fülébe, szívébe, beugorjon ez a sok-sok minden.
- Á, ezt így nem lehet. A madárcsivitelést, a mályvaillatot, a szélsuhogást, a napfényt nem lehet hazahozni kosárban.
- Szatyorban sem?
- Abban sem. Csak a fejedben, orrodban, füledben, szívedben lehet hazavinni a csivitelést, a mályvaillatot, a szélsuhogást, a napfényt. Mindenkinek ki kell mennie a rétre ehhez.
- És mi kimegyünk?
- Menjünk.
- De ugye nem fog fájni?
- Nem, Tanika, nem fog fájni.

Apám utolsó sonkája (2022; olaj, fű; 32,4x59,5x5,4 cm)

Felnőtt lett Dani?

Itt vagyunk tehát, mi vagyunk „a kíváncsi utókor”, s a miénk a „kosz-ficerézte fül”! Ahogy a *Túl a Maszat-hegyen*ben meg volt írva anno. Ez a mű (merthogy ez az, olvassuk a könyv impresszumában, miszerint a szerző „a mű megírásának idején...”) az előzőhöz képest húsz évvel később íródott, ám Muhi Andris, a hős (majdnem főhős, legalábbis ő az egyik) mindössze egy évet öregeedett. Alapkérdés, hogy vajon az is érti eléggé ezt a művet, aki nem olvasta, nem ismeri ez előzőt? Spoiler: bár sokszor utal vissza a szerző, többnyire magától értetődőnek tekintti, hogy minden részletre kiterjedően emlékszik az olvasó az előzményekre. Ez nem igazán esik jól olvasás közben, annak azért annyira nem örülünk, hogy ennyire felejtünk...

De hát a szituáció nem változott: a szerző maga, azaz Varró Dániel (vagy Dani – kiderül majd úgyis) most is szereplője a műnek: visszaemlékező krónikásként (a „hogyan írjunk verset” rangú vázlatfüzet leleplezése, rendben, ez egy autoreflexív szépséges paródia, az autoreflexivitás is, külön kis jutalombonban az olvasónak) vagy botcsinálta tanácsadóként, apukaszerepben. A zslugás léha ifjúból (sic!) felelősségteljes „kukát helyettesítő apuka” lett: elrágja az otthagyt pizzaszélt, rá se ránt, ha a gyerekei éppen „lakberendezik” a lakást, és kora reggel rántottát igyekszik összehozni, merthogy vershez a múzsa csókja kellene (aki álmából felébresztve csókot egy heti mosogatásért cserébe lehel azért mégis a költő homlokára). Spoiler ismét: utóbb kiderül, hogy az így megszületett *Zsiráfmadár-tojás kiköltő költemény* egészen egyszerűen „rossz volt”. Azért a mű legnagyobb erénye megmutatkozik már itt is.

A cselekmény ugyanis annyira szerteágazó, és annyi minden történik benne, annyi mindenki-vel, hogy az edzett felnőtt olvasó is kapkodja csak, vagy éppen fogja, vagy éppen veri a falba a (saját) fejét: imádja ezt a folytonos zsongást, mozgást, jövés-menést, tobzódást és burjánzást – vagy éppen fárasztja ez az egész. (Én többnyire imádtam.) Az elmúlt két évtized alatt, mit szépítsük, a köszvénnel küzdő, kedves Szösz nénéről (itt emlékképként, Iluska-klón Szösz Böskeként is színre lép) kiderül, hogy mocskos szájú némbor, szöszvarázsló, aki csak szívatja szegény Jankát. Makula bácsi sem kedélyes öregúr, hanem egy rossz rosszvicc-parafrázis miatt félresiklott életű balek. A Babaarcú Démon helyett Mord Méler Démon garázdálkodik. Pali kalóz mégsem javult meg, Turgenyevet, a burgonyát meg akarják enni az övéi („*Mert krumpli vagy*” mondták. „*Azér.*”). A kalandok mind komorodtak, keményedtek (vö. „maszatingerküszöb”): jön a *Febérlőfia* griffjétől eltanult zsiráfmadáron utazás végtaglevágós huzavonája, „fogcsattogtató büdöskék”, „csámcsogó szagosmügek”, „hörögő zombihangú” pálcika kezű figurák („*S mint élőhalottaknál divat, / Kinyújtották a karjukat*”), támadó „takonygombócok”, kraken, kitörő vulkán, kannibálok – „*Szerintetek melyik halál jobb / A kettő közül, gyerekek?*”

Szóval mindezen (s közben a motiválatlan motívumokon meg semmiből felbukkanó szereplőkön) lépjünk túl, ússzuk ezt meg (mint a háborgó Tintatengert), és ne adjuk fel. Vagyis adjuk fel: merüljünk el ebben a zajban, csacsogásban. A szerző amúgy már figyelmeztetett jó előre („*Én szeretek fecsegni hosszan*”), gyönyörködjünk tehát költői képekben (üdvözljük ujjongva az angol nonszensz iránti szerelmét!), formai bravúrokban s csavarokban („*más hangra váltok itt, / Mi balladásabb s drámaibb!*”), szógazdagságban (az aktuális szleng, káromkodások és roncsolt hétköznapi

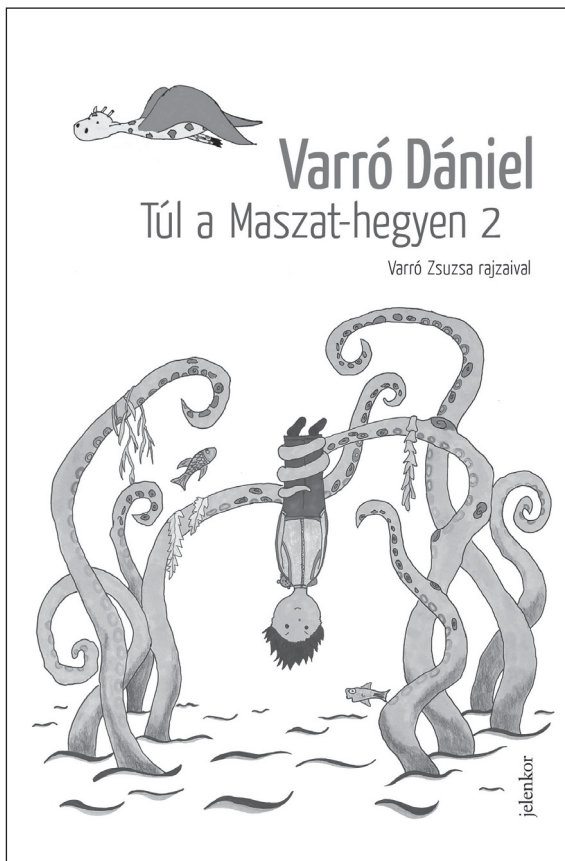

nyelv rezzenéstelen használatától a „kapsz egy pofont” beszédaktusáig, szójátékokig, szó szerinti s átvitt értelmű betintázásig), „ó, te szűz Maris!”.

De fentebb a mű legnagyobb erényét említettem. Lenyűgöző, ahogyan a költő maga ebben a túlbujánzott dzsungelben (igen, így) fel-felbukkan, oda-odabök néhány kis kacér utalást erre-arra mindenféle költőtársaktól a kuflikig vagy a legszubtilisebb popkulturális utalásokig, miközben önleplezést játszik. Amolyan coelhósan, ahogy a *Zsiráfmadár-tojás kiköltő költemény*ben is például: „az élet sem hibátlan,/ de megzárulni rosszabb.” A voyeur-lélekrészünk ujjong: keressük meg tehát a választ így a címben feltett (spoiler megint: költői, persze csak) kérdésünkre. Az „ordított világ” az alcímben már sejteti, hogy lesz itt egy jó erős társadalom- vagy legalább kultúrkritika („meg van buggyanva totál a világ”), hegyezzük tehát a törlőguminkat (képzavar, legyen), hogy megkeressük, miféle kis filozófiákat találunk. Az egyik például direktbe kimondja, hogy „Tanulság kell minden mesébe”, de szól álmokról, az elmaradt suliról, szemérmes szótlanságról, „zajmaszatról” (quod erat demonstrandum) s ehhez kapcsolódva lelki egyensúlyról, mesekekszről, rendetlenségről – szóval rengeteg mindenről, hétköznapi csip-csup ügyekről akár. Azzal, hogy mindezt akkurátusan lejegyzí, felsorolja nekünk, önmaga paródiájává is válik, szerencsénkre: mind csak fricska/fityisz: „Igazság kell? Oszd mi a szösz még?”.

És jutalomjátéknak ott a kötet (majdnem) végén egy egész fejezetnyi képregény Varró Zsuzsától, merthogy abban gyorsan megoldódik minden. A rejtélyes piros hering meg végig az egész könyvben fel-felbukkan (hommage á 100 éves Kormos?) – „Mégis mi a fene történik?”

Már csak a címben feltett (költői) kérdésre adott válasszal maradtam adós: nem.

Jelenkor, Budapest, 2023

Az irodalom kettős emlékezet-funkciójáról

„Hiába pipiskedsz, a szemétdomb a magasabb.”
(Kovács János, „névtelen” múlt századi költő)

Az irodalom története – a magyar irodalomé is – tele van elfelejtett alkotókkal és alkotásokkal. Sőt igazában nagyon-nagyon kevés író és mű tartozik abba a körbe, amely fennmaradt a (misztifikált) idő rostáján. Olyannyira, hogy a kérdés nem is az, hogy ez miképpen lehetséges, hiszen minden jel szerint a feledés a törvény, hanem az, hogy ami fennmaradt, hogyan maradt fenn.

A felejtés, azaz a létező önmagával való azonosságának megszűnése vagy/és elhomályosulása univerzális természettörvény. A fény, amely sok millió évvel ezelőtt fölillant s azóta is a Föld felé halad, rég halott, s ami ideér belőle, ha egyáltalán érzékeljük (műszerekkel), csillagászok és fizikusok rejtvényfejtésének tárgya. A megfejtés jobban jellemzi a megfejtőket, mint a „megfejtettet”. Az a fény pedig, amelyik akkor ért ide, amikor műszerezettségünk még nem tudta érzékelni, mindörökké elveszett. És az a fény, amelyet még ma sem vagyunk képesek érzékelni, koraszülött fény, számunkra halva született. De ki tartja számon, ki tudja számon tartani a sarjadó, majd elszáradó fű szálait, a születő, majd elpusztuló bogarakat, kis és nagy állatokat, vadakat és domesztikáltakat? Az egyed, az egyedileg azonosítható, úgy látszik, eltűnik – jó, ha közös identitásuk, nembeliségük fennmarad az emberi tudatban. Olyik ilyen létező, például földünk hajdani domináns animális lény, a dinoszaurusz (mérete, változatossága és „hatalma” ellenére) ilyenként

is megsemmisült, csak fosszilizálódott nyomai maradtak ránk. Vagy, tehetjük föl a kérdést, maga a fosszília volna az emlékezet? Ha akarjuk, vélekedhetünk így is. De a tény könyörtelen: ami elpusztult, és már csak fossziliaként létezik, föladta önazonosságát, és ami maradt, az nem ő. Külön új entitás, s csak genealógiai (és nem esszenciális) összefüggésük érhető tetten.

Az ember, látszólag, más; speciális létező a létezők közt. „Isten képmása”, mondta róla hajdan a spirituális világlátás. És ez a tézis, bár ellenőrizhetetlen és igazolhatatlan, hisz azt, aminek képmása volna az ember, nem tudjuk leírni (sok vallásban még megnevezése is tilos), *affirmatív* tézis. Az ember, akár „képmás”, akár nem, bizonyos adottságai révén *hatékonyabb* létező, mint azok a társai a természetben, amelyeket a tudomány a „természetrajz” tárgyaiként azonosított és írt le hajdanán. És e hatékonyságnak egyik eszköze kétségkívül a tudatos emlékezés igénye. Az ember a megtörténtek tapasztalatait igyekszik tárolni, készletszerűen fölhalmozni, abból a föltevésből kiindulva, hogy ez a tapasztalat aktuálisan is hasznos lehet, sőt így, még az ő saját „emlékezete” is megőrződve, léte és tevékenysége jövőbeli igazolást is nyer. A képzelet számára a jövő nagyobb hatalom, mint a múlt pillanat jelene – mert „örök”, de legalábbis összehasonlíthatatlanul hosszabb idejű, mint ez a most múlóban lévő pillanat. De a kérdés így is kérdés: az emlékezet csakugyan az-e, amit e megnevezés mond, azaz a megtörténtek

valamiféle tárolása, megőrzése. Vagy az, amit emlékezetnek mondunk, csak egy titokzatos *nyom*, a megtörtént üledéke, a megtörténttel csak genealógiailag összefüggő, de lényege szerint teljességgel új és másféle létező? Képzleti „eredmény”, amely – mint a képzelet más termékei is – önálló autoritásként, saját törvényei szerint alakítja a jövőt. Vagyis az emberi igény a megőrzésre és az emberi produkció valóságos, tárgyi eredménye két különböző dolog. Az igény, *camera obscura*ként, érzületileg igazolja azt, ami kiszabadulva a múlt fogságából, műtszerűséget idéző képzetként, ha tetszik, szubjektivizálódott tapasztalatként megjelenik az aktuális tudat fölszínén. Azaz, ahogy egy hajdani komikus ironiát sugalló, önmagát is megkérdőjelező akcentusával hirdette: „Valami van, csak nem az igazi.”

Ha arra gondolunk, hogy az emberiség eddigi története során hány milliárd ember született s halt meg, s mily kevés az, akinek legalább a neve fennmaradt valami mentális fossziliában, a felejtés evidens történetként mutatkozik meg. Már nagy földink, Marcus Aurelius császár kifejezte ezt a tapasztalatot – az úgynevezett „legnagyobbakat” illetően is. Egy nagy magyar költő pedig, sok generációval ezelőtt, azt regisztrálta valamely történeti szereplőről, hogy „nevével elment az idők hajója”. S mi, mai közmagyarok a legtöbb esetben még saját dédszüleinket sem tudjuk megnevezni. És a név egyébként is csak jel. Azonosítójel, amely csak egyéb körülmények „fönnforgása” esetén végzi el munkáját.

Az ember azonban, ismételjük meg, tudata működési módját tekintve, különös lény. Nemcsak önmagára vonatkozó tapasztalatait őrzi (részlegesen és időlegesen), de fajtársai, az *emberi nem* kollektív tapasztalatait is képes őrzeni és reflektálni. Ez olyasféle képesség, mint ha a fűszál egyediségét is, fűsége mibenlétét is artikulálni tudná. És az ember tudja. Nem mindenki azonos szinten, de mindenki tudja, és mindenki műveli is ezt. A „legegyszerűbb”, legtanulatlanabb is, a legműveltebb és legjobb mentális képességű is. De a képességek egyenlőtlen megoszlása és a nagy, átfogó társadalmi

munkamegosztási rendszer szerepkiosztási hatalma révén vannak, akiknek a többiekénél jobb adottságai és nagyobb lehetőségei vannak erre az egyediséget és közösséget egyesítő emlékező szerepkörre. Gondolkodók, írók/művészek vagy éppen hivatásos „archiválók”.

Az ő esetükben is kérdés azonban, a produkció csakugyan valami tárgyi értelemben vett „objektív” emlékezet-e, avagy csak az emberiség önmagáról alkotott vélelmének és hiedelmeinek valamiféle, csak hellyel-közzel igazolható, rendszerezett kombinációja: önreprezentáció.

*

Van egy emlékezet-metafora, amely, úgy tetszik, belezavar a föntiekbe. Az *anyag emlékezete* – mondják a fizikusok, *emlékeztető ol-tás* – mondják a virológusok. Amit ilyenkor megneveznek, az a szó szoros értelmében nem emlékezet, valami más, de nem véletlen, hogy az emlékezet metaforájával nevezik meg. Valamit, ami nem mentális, nem tudati. Az anyag, a legtágabb értelemben vett anyag ugyanis fölhalmoz magában valamit, ami korábbi állapotából adódik, és ami befolyásolja aktuális viselkedését. A nyelvnek a metaforaalkotó érzékenysége jelzi, az anyagnak is van egy a tudatinál tágabb körű változást rögzítő és megőrző képessége; van, ami tudat nélkül is nyomot hagy magáról.

Az emlékezet, az emberi memória is összetettebb tehát, mint a tudatos múltmegőrzés és műtföldézés. Van, amit úgy őrünk, és úgy van jelen bennünk múltunkból, hogy nem is „tudjuk”. És egyáltalán nem bizonyos, hogy a tudatosan, tudat által kontrollált emlékezet a fontosabb és hatékonyabb. (A tudattalant középpontba állító elméletek, még ha sokszor csupán terapeutikus gyakorlatként lépnek is föl, más fontossági sorrendet implikálnak.)

*

Az irodalomról szólva az emlékezet kérdése tovább bonyolódik, hisz mindjárt az első pillanatban kétfelé ágazik a kérdéskör: az *irodalmi*

emlékezet és az irodalom emlékezete merőben különböző valami. Más az irodalom által történő emlékezés, és más magának az ilyen emlékezéseknek az emlékezete – az utóbbi egy speciális emlékező műveletnek és eredményének a megmaradási lehetőségeire kérdez rá. Pontosabban arra, hogy ez a megmaradás mennyire teljes körű és hogyan történik.

Az *irodalmi emlékezet*, tárgyaitól függetlenül, az irodalmi műre vonatkozó különböző elméletek („esztétika”, ilyen-olyan „irodalomelméletek”), műfaji szabályok, retorikai megfontolások, vagy – nagyon leszűkítve a problémakört – a *techné* világába tartozik. Explicite, időben és térben változóan, a forma és a technika kérdésköre (és impliciten persze a legkülönbözőbb rejtett előfeltevések sora) jelenik meg itt. Ez az irodalom mint „szakma” vagy – üzleti idiómában – a „kreatív írás” területe. Ez mondja meg, mikor mire lehet és kell, és hogyan illik emlékeznie az irodalmi alkotásnak. Van idő, amikor bizonyos dolgokra (műveletekre, folyamatokra, vagy akár csak emberekre és eseményekre) nem illik, sőt nem is szabad emlékezni és emlékeztetni, van, amikor ezek vagy ezek konfigurációi lesznek a kötelezőek, de legalábbis a kívánatosak. Például volt idő, amikor a magyar ’56-ról nem illet szólni, vagy ha mégis, akkor csak „ellenforradalomként”, negatív indexszel, s volt idő, amikor rossz versek gyöngé metaforái e tárgykörrel a „művészi bátorság” körébe tartoztak. Vagy a női nemi szerv csak „lág, meleg öl”-ként tematizálódhatott, és jött idő, amikor az orális szex (rég, politikailag inkorrekt, privát idiómában: a „furulyázás”) részletes leírása női nézőpontból a női írólet kötelességei közé került. Az irodalmi emlékezet persze mindig az elrejtés és kimondás éppen „aktuális” dialektikáját érvényesíti, s így nyelvisége nemcsak egyéníti (más író, más nyelv), de a megismerhetőségét is behatárolja, meghatározza.

A *tiltott*, az *illő* és a *megkövetelt* temporális váltakozása persze az irodalmi emlékezés szimpla törvényszerűsége – csak nagyon naiv olvasó lepődhet meg ezen. Az interperszonális – íratlan, csak elhangzó – nyelvi reprezentáció ugyanis működik. Az érdekes inkább az, hogy

az észlelés kifejezésének retrospektíve is vannak kognitív korlátai, és nyitott kérdés, lebontatók-e teljesen ezek a korlátok, avagy a kifejezés lehetősége csak tágítható. S kérdés, miről referál az az ismétlődően fölerősödő, majd elhanyagló írói igyekezet, amikor a tárgynál és a tárgyak közötti relációnál az írók számára maga a kifejezés technikája lesz az elsődlegesen fontos? A művészet (s egyben az emlékezet) eredménye-e ez, vagy ellenkezőleg, a művészet elerőtlenedése és az emlékezés végletes és végzetes beszűkülése.

*

Az *irodalomnak az emlékezete* más jellegű probléma. Írókról és irodalomról van szó itt is, de a kérdés karaktere: *szociológiai*.

Ez az egész kérdéskört az idealizáció egéből a mindennapi élet földjére szállítja le. Az írók s műveik szociológiája nem magasztosabb, és lényegét tekintve nem is bonyolultabb, mint, mondjuk, az élelmiszertermelők, a parasztok társadalmának, az üzletembereknek vagy éppen a női és férfi szexmunkásoknak a szociológiája. Mindegyik mögött egy speciális szerepkör és a saját keretein belül is tagolt, bonyolult viszonyrendszer áll. S a társadalmon belüli kapcsolódásuk is saját specialitásuk szerint alakul. Az érzelmi és kognitív terhelésük pedig nem kisebb, mint az írók terhelése, csak tartalmilag különbözik.

Ha az írók s az irodalom emlékezetét a maga konkrétságában akarjuk leírni, néhány dolgot mindazonáltal célszerű leszögezni.

Mindenekelőtt látni kell, mi is az irodalom. Ha felülünk annak az írók termelte vélelemnek, hogy az az irodalom, amit ők művelnek és más korok más írói norma szerint alkotott szövegei nem tartoznak az irodalom körébe, tévútra jutunk. Egy hitvitázó prédikátor, egy népies műdalszerző, egy kupléíró, egy versben is megnyilatkozó politikai szócső éppúgy író, mint egy „értelmetlen” költeményt teremtő dadaista, egy széplelkű „humanista” vagy a „nemzeti himnusz” megalkotója – vagy, *horribile dictu*, egy csasztuskaszerző. S a prózaírók is nem kevés-

bé tarka képet mutatnak. Mindent összevetve, azoknak az értelmezőknek van igaza, akik – engedve az anyag nyomásának – azt állítják, az irodalom az írott szövegek összessége, az írók pedig, minden kor specifikus meghatározására rációzva, e szövegek megalkotói, azaz írói. És köztük még az oly nagy becsben tartott „eredetiség” sem szelektál. Az eredetiség ugyanis jóval ritkább, mint azt egyes korok egyes reprezentánsai (és más korok tucatalkotói) hirdetik. Az irodalom, normál üzemmódban, újrairás.

Az irodalomnak ilyen, tág megfogalmazása nem „elvtelenség” vagy intellektuális „kényelmesség” – ezt maga az anyag diktálja. S csak ennek a tényleges tagoltságnak a tudomásulvétele teszi lehetővé az irodalomnak mint szellemi szférának a történeti leírását, az e folyamatban megnyilvánuló, e folyamatot fönntartó *emlékezet* megértését.

De mielőtt ennek az emlékezetnek az értelmezéseibe belevágnánk, célszerű leszögezni három – potenciális – folyamatgeneráló szempontot. Az emlékezet megszületésének *spontán*, *nem tudatos* módja elkülönül a tudatos, aktuális érdekektől vezérelt *„emlékezetpolitikától”* és a spontán készítéseket az érdekek hámjába fogó, az irodalom öntörvényű mozgásaiban megképződő *kultusz*tól. Értelemszerűen mindegyik más jellegű, szerepű és hatékonyságú.

*

Az írók mint az irodalom s az emlékezet aktorai viszonylag jól megfogható elemei a folyamatnak. E populáció szociológiai lehetőségeinek alapja a koronként változó *létszám*. Ha valaki számba veszi őket, nagy növekedést észlel, és ha az adatokat összesítjük, a magyar írásbeliség kezdeteitől máig hatalmas szám jön ki. Egyetlen illusztráció ehhez. A huszadik században a nagy budapesti újságok szerkesztőségeiben például újságírók serege dolgozott, és ezek nemcsak „híreket”, de „belletrisztikát” is írtak. A folyóiratok hasábjain megjelenő szerzők száma ugyanazon időben is igen tekintélyes volt. A *Héttől* a *Nyugaton* át a *Magyar Figyelőig* oly nagy létszámú írógárda oly nagy

szövegtörzse jött össze, hogy ezek szimpla számbavétele, illetve elolvasása fizikailag is lehetetlen volt – és lehetetlen maradt retrospektíve is. Jelzésként: ha magyar íróként csak azok jöhetnének számba, akiket Szinnyei József és Gulyás Pál biobibliográfiájának több mint harminc vaskos kötete regisztrál, akkor már ennyiből is kiderülne, e mennyiségbe strukturálisan bele van építve az erős felejtés. És ez nem csak a régiek sorsa. Az utóbbi nyolcvan-száz évben föllépett írók, így a maiak sem várhatnak jobbat. Ha a „klasszikusokat”, sőt mindenkit, akit valamilyen oktatási projektben az intézményrendszer visz bele a művelt emberek fejébe, vasvillával kihánynánk a magyar irodalomból, s csak azok maradnának főlészén, akik ebben az utolsó nyolcvan-száz évben alkottak, illetve alkotnak, a túlkínálat már akkor is nyomasztó lenne. Magyarán, a ma alkotóknak, nagyon kevés kivételtől eltekintve, esélye sincs az utókor megmaradásra. „Megyünk az úton s elfödi nyomunk a futó por.” A legtöbb íróra – mint más polgárunkra is – jelöletlen tömegsír vár. Az oktatás intézményrendszere, a szellemi élet feldolgozókapacitása nem győzi e túltermelés földolgozását.

Mindebből egy következtetés azonnal adódik. Az irodalmi termelés folyamata, mint a szabadon sarjadó fű is, nem az egyedi túlélést szolgálja. Az ambíció, amely a műveket megalkotja, lehet személyes indítékú, az eredmény azonban teleologikus. Nem egyedi célokat követ.

*

Az első kérdés, amely választ vár: tulajdonképpen mi az az írásbeliség, amely létrehozza az írott szöveget? A válasz, végsőkéig egyszerűsítve, magától értetődő: a hangzó beszéd vizuális jelekkel való megrögzítése. Ennek a rögzítésnek azonban messzemenő következményei vannak. Eltűnik a szöveget hordozó hang, és elvész a metakommunikáció is (amely pedig minden kommunikáció „természetes” és spontán kísérője, egyféle plusz információ). A hang azonban fontos kommunikátum, olyannyira, hogy a mai

irodalomelmélet külön szerepet szán neki, és bár csak metaforikusan, mint a szöveg egyik döntő sajátosságát tételezi. Az írott szöveg „hangja” azonban természetesen már nem akusztikai jelenség, hanem nyelvilag teremtett szövegsajátosság, amelyet metaforikusan nevezünk meg.

A hangzó beszéd vizuális rögzítése által a közlés és a befogadás közvetlen egyidejűsége is elvész, a hangzó szöveget az elhangzáskor hallani lehet és kell, az írott szöveg leírása és befogadása szétválk. Ám a leírt szöveget utóbb, a rögzítés után akár évszázadokkal később is lehet „olvasni”. Ez nagyon nagy lehetőség, hiszen a perc üzenete nem múlik el a perccel, megmarad. De ennek a megmaradásnak föltételei vannak. Amíg a hangot „természetes” módon halljuk, és ezt csak betegség lehetetleníti el, a vizuális jeleket meg kell fejteni, olvasni kell tudni. És ez a tudás nem közvetlen adottság, ezt egy közösségi konvenció keretében meg kell tanulni. És e tudást hosszú történeti időnkig nagy populációk nem szerezték meg. Az olvasni nem tudás (ami persze egyben írástudatlanság is volt!) hosszú évezredekig meghatározó jellemző volt, és a nyolcmilliárdos emberiségnek még ma sem minden tagja bírja e képességet. S a vizuális jelek variabilitása is komplikáló tényező; a jelek (például a hieroglifák) csak hosszabb idő után „egyszerűsödtek” betűkké, a betűk pedig még ma is különbözőek (gondoljuk például az ógörög, a héber, a latin vagy a cirill betűkre); s a gót betű is csak alig száz éve adta át végleg a helyét a mai németek által használt karaktereknek. Mindez annyit azonnal érzékeltet, az írás és olvasás tudása sokáig ritka tudomány volt, privilégium, használata kiváltság.

Nem véletlenül. A hang rögzítése ugyanis a vele járó veszteségek ellenére nagy előnyöket is biztosít a beavatottaknak. A rögzítés, amely újabb és újabb kommunikátumok esetében is elvégezhető, a végtelenségig gyarapítható, *fölhalmozódik*, bármikor olvasható/dekódolható *készletet* képez, s ez a készlet a természetes emberi memória kapacitásánál sokkal-sokkal nagyobb. Amíg például egy paraszti mesemondó vagy egy mai hivatásos előadóművész szövegrepertoárja legföljebb 200–250 szövegből áll,

az írott szövegek készlete óriási könyvtárakat tölt meg. Bármely egyedi emberélet ideje kevés ennek az írott szövegtengernek a végigolvasásához. Ám, és ez már óriási előny, a fölhalmozódott szövegtől bármikor bármit méríthetünk – tetszés és önkény szerint. Így ma is olvashatjuk például Arisztotelészt, Mózeszt vagy (ha nincs jobb dolgunk) a kormányiszóviói habonyiádákat. A készlet kiválasztott szövegeit összevethetem, kontrollálhatom, továbbgondolhatom – értelmezhetem és a legtágabb értelemben használhatom.

Ez, értelemszerűen, hatalmas lehetőségbővülés. Hogy mekkora, azt talán ecsetelni sem szükséges. A kollektív tudás megsokszorozódik. És – sajnos – ez a készlet- és lehetőségbővülés egyben hatalmas kognitív veszteség is. A szóbeliség embere ugyanis magában hordta tudását, akkor élt e tudással, amikor akart, és úgy, ahogy akart. Tiszta sor volt, hogy mit tud, és e tudás érvénye meddig terjed. Az óriási és egyre növekvő készlet a szövegek esetében az emberek feje fölé nő. Egyénileg már áttekinthetetlen, a merítés önkényes, és strukturálisan mindig csak részleges és esetleges. Sohasem egész. Mert: „Minden egész eltörött.” A vélelmezett és valamiképpen mégiscsak létező, hatalmát rejtve érvényesítő egész azonban mint átláthatatlan vonatkozás, mint *káosz* megmutatja magát. Állandósult veszélyforrássá válik. Részben azért, mert nem látom át, nem is láthatom át, részben azért, mert ezzel az egyén fölé nőtt, sokszoros hatékonyságú intézményrendszer hatalmas manipulációs potenciál birtokába jut. (Téved Esterházy matematikus agya, amikor arról beszél, hogy nehéz úgy hazudni, ha nem ismerjük az igazságot. Bizony, elég az, ha fölismerek egy parciális érdeket, és azt a konvencionálisan vélelmezett igazság áruhájába öltöztetem.) Bármí, bármilyen parciális érdek a manipuláló hatalom helyzetébe kerülhet. S a hamis realitás termelése soha nem látott univerzális hatékonysággal folyhat – s folyik is természetesen. Mert, Nietzsche metaforájával élve, „Isten halott”, nincs érvényes morál, amely kontrollálná és szabályozná a kognitív folyamatokat, a fedésben lévő absztrakt és személytelen

előíró hatalom pedig amorális *kriptohatalom*. Megfizetett funkcionáriusai gondoskodnak akadálytalan érvényesüléséről.

És e funkcionáriusok önmaguknak mint emberi lényeknek a kiüresedéséről és megsemmisítéséről is gondoskodnak. Az óriási lehetőségek és a végső veszélyek küzdelmében az emberi nem ma vesztesre áll.

*

Az irodalom mint írott szövegek folyamatosan gyarapodó tárháza a felejtés beépített, önmagát elfedő mechanizmusa. Az emlékezet szerveként működik, de miközben explicit célja elérésére tör, az ellenkezőjét valósítja meg. A kifejezés és rögzítés bővülő köreiben mozogva, a tapasztalat végleteiig jutva a már megértettet is felejtésre ítéli, eltemeti, észlelhetetlenné teszi. Tudattalanul is, az animalitás önkényét érvényesítve, saját létfeltételeit gondolkodja el maga alól, s maga körül. És közben persze az önkényes, részleges és esetleges tapasztalat, mint a guanó halmazódik föl, rétegződik egymásra, és olyan emlékezetszerkezet épül ki, amely nem segíti, hanem már pusztítja az emberi nem életlehetőségeit.

Az irodalom mint emlékezet három alformában mutatja meg magát.

A legnyersebb, de leginkább szembeötlő az irodalmi *emlékezetpolitika*. Ez az, aminek a neve is mondja: *politika*. Az uralkodó (vagy uralkodásra törő) aktuális érdek direkt érvényesítésének eszköze és módja. Itt az érdek mint politikai aktus nyilvánul meg, és jelöli ki az emlékezet határolt köreit, és e halmazon belül az érvényesíteni szándékolt „tartalom” hordozóit és szövegeit. Az emlékezetpolitika előtérben álló működtetői általában igen szerény kognitív adottságú aktorok, s inkább az irodalom körül, mint magában az irodalomban működnek. És ez az elhelyezkedés még akkor is jellemző rájuk, ha maga az aktor egyébként kvalitásos ember. (Súlycsoportjuk ellenére funkciójuk nagyon rokon. Az irodalom szempontjából, paradox módon, a gyöngye minőségű emlékezetpolitikus jobb, mert akaratlanul is leleplezi

önmagát, szerepét, és így hitelteleníti is azt.) Maga az emlékezetpolitika a kijelölt tartalmak révén a *mentális igazolás* szerepét tölti be. S az esztétikai normák átrendezésével megsemmisíteni igyekszik bizonyos preferenciákat – a diskurzusból kivont, igazolásukat elvesztett preferenciákat a felejtésbe, a tetszhalálba küldi. Vélik. Az emlékezet persze valójában nem ilyen egyszerű. És az emlékezetpolitika ezért mindig csak ideiglenes és viszonylagos eredményű lehet. (Nota bene: ebből a szempontból az úgynevezett *gender* diskurzus is ugyanaz, „pepitában”. És a „politikailag korrekt” átnevezések ügye is ugyanez a képlet. Az *afroamerikait* ugyanúgy lelövi feszült helyzetben az amerikai rendőr, mint a *négert*, a *románt* ugyanúgy utálják azok, akik az *oláht* is utálták. A viszony alakulása *nem* átnevezés kérdése.)

Ha az emlékezetpolitika nemcsak verbális, de vizuális metaforákban is megjelenik (például épített terekben, szobrokban stb.), az eredmény nem sokkal jobb és nem sokkal másabb. De a több oldalról, több formában való ráerősítés tagadhatatlanul növeli valamivel az ilyen akciók hatékonyságát. Költséghatékonyság szempontjából azonban egy ilyen egyesített támadás drágább.

A másik, jól megfogható, de az emlékezetpolitikánál vitathatatlanul spontánabb emlékezetforma a *kultusz*. Ez a spirituális/teologikus világlátás rávetítése az irodalomra. Az irodalmi kultusz természetesen nem valamely teológiai tézis illusztrációja, hanem egy mélyebben fekvő absztrakt logika részleges átvitele az irodalom fejleményeire. Az irodalom, lényeges pontokon, a vallások mélyszerkezete szerint gondolja el magát.

Az irodalmi kultusz megtévesztő fejlemény. Azt gondolhatnánk, egy-egy jó és fontos író megkülönböztetett megbecsüléséről, állandósult méltánylásáról van szó, a vallások történetéből ismert „kultikus” tiszteletről. A helyzet azonban valamelyest más. Az irodalmi kultuszban valójában nem érték- és teljesítménytisztelet zajlik, hanem egy aktuális szociálpszichológiai igény találja meg a fogódzóját, sokszor csak ürügyét az író életrajzának és/vagy művének valamely vonatkozásában. Nem arról van tehát szó, hogy Petőfi, József Attila vagy Kosztolányi nagy író-e,

hanem arról, hogy megtalálható-e bennük valami, amire aktuálisan nagy igény mutatkozik. Ha igen, akkor az igény vezérelte értelmezői atmoszféra egészében a maga képére formálja az alkotót vagy/és életművét. Így azonban a forradalmár Petőfiből „nemzeti” idol lesz, „magyarnóta-szerző”, a „nép” emancipációjának legbátrabb és legkövetkezetesebb harcosából egy több mint problematikus népiségmítosz igazolása. A játékos és mégis felelősségvállaló, mélyen morális lázadó József Attilából „pártköltő”, majd „antidogmatikus” dogmatikus stb., stb. – periódusonként változó igény szerint. Az örök oppozíció-mítosz próteuszi figurája. Az érzelmes-narcisztikus *költőből*, Kosztolányiból pedig a viszonylagosítás *prózaíró* bajnoka, akinek fogyatékságaiból és fogyatékságait kompenzáló írástechnikájából olyan példa lesz, amely hiányait, hibáit és nyilvánvaló bűneit is egyetlen, laza kézmozdulattal lesöpri az íróról. (A Kosztolányi-kultusz, *mutatis mutandis*, hasonlatos a Heideggeréhez. A kultuszt Heidegger esetében sem oltja ki a professzor tagadhatatlan náci elkötelezettsége, s neve mellé még a „fekete füzet” megjelenése sem volt képes deleaturt írni. Ha persze megértjük a hajdani performer metaforájának igazát, hogy tudniillik „a mi időnk Auschwitz”, akkor már minden érthető.)

Úgy látszik, a korábbiaknál sérülékenyebb és esendőbb világkorszakba érkezünk.

Az irodalom harmadik emlékezetformája az irodalmi emlékezet *rejtett fölhalmozódásának* folyamata. Ez nem független az interpretációs gyakorlattól, az interpretáció bizonyos fejleményeket kiemel és fölerősít, másokat elhalványít, súlytalannak ítél. Alapvetően azonban a „szakma” spontán, történelem diktálta, de szakmai gesztusokban, *techné*ben megjelenő változása: a szelekció és fölhalmozódás összetartozó folyamatában. A rímelés, általában a verselés módjában, a tárgy megválasztásának átalakulásában, a narráció módjában és szerkezetében (általában a techné valamennyi dimenziójában) jelenik meg. A magyar verselés története például fölveszi előtörténete tapasztalatait és újításait, az úgynevezett világirodalomból az átvehető mintákat, inspiratív tapasztalatokat, sőt a glo-

bális „korszerűség” kritériumainak tudatát és igényét. A „mások hogyan csinálják” és a mi az, ami ott „érdekes” vagy sikeres belép a képbe, és a saját addigi gyakorlatot is módosítja. A *kánon*, amelyet a nagynak és erősnek vélt kultúrák a maguk fejlődése során kialakítottak (vagy ilyenként vélelmeznek), előírja a készletből való válogatás szempontjait és módját, használatának lehetőségeit. Ez, s mindaz, ami még e körbe sorolható, a *techné emlékezte*.

Az emlékezet azonban nem szűkíthető le a szorosan vett technikára. A techné a lehetséges tapasztalatok kiválasztását és megjelenítésük lehetőségeit is alakítja. A techné tartalom-meghatározó. Ahogy a csillagászat eszköztára meghatározza, hogy mi látható meg az univerzumból, hogy mi lépi át az ingerküszöböt, s mi marad érzékelhetetlen, úgy az irodalmi technika maga is az észlelés és a tematizáció lehetőségeit/lehetetlenségét rejtí magában. Ez a legtágabb értelemben vett, ugyanakkor a maga egyediségében a lehető legkonkrétabb *emlékezte az irodalomnak*.

Ehhez képest az irodalomban közvetlenül megjelenő mentális tapasztalatok és orientációs elvek, amelyek az aktuális jelent mindig a legjobban érdeklik, csak másodlagosak, és csak efemer emlékezetnek tekinthetők. Van-e társadalmi igazság, méltányosság, van-e isten (esetleg már meg is halt), vagy kifejezhető-e minden ami volt és van stb. – mind-mind másodlagos kérdés. Nem maga az emlékezet, hanem csak a készletből kiválasztott emlékfragmentumok aktualizálása. Összefügg az irodalomban fölhalmozódott emlékezetkészlettel, de nem azonos azzal, még csak nem is annak sűrítőmánya vagy kivonata. Csak aktualizálás, az esetlegesség összes jellemző jegyével. Az, ami kívülről egy nagy áruházzal szabadpolcos kínálatának látszik, maga a tökéletes önmegtevesztés.

A mai világkorszak irodalma maga a kiteljesedő hübrisz. Önmagát is megsemmisíti.

*

Ma már a magyar irodalmon belül is annyi szöveg jelenik meg, hogy az csak szelektíven olvasható el. Ám mivel az egész áttekinthetetlen, a szelekció valójában esetleges. Ma a hivatásos

magyar olvasók, a szerkesztők sem képesek arra, hogy akár csak a rivális lapok aktuális szövegeit végigolvassák. A tájékozódás is hozzávetőleges és esetleges, s csak bizonyos praktikusnak vélt fogódzók alapján történik – ha egyáltalán megtörténik. Hogy ezek a fogódzók mennyire viszonylagosak, jelzi az egyik szegedi antikvárius története, miszerint tőle Kertész Imre Nobel-díját követően Kertész Ákos könyvét is megvették. De mondhatnánk más eseteket is. A kitűnő kvalitásokkal bíró esztétikaprofesszor napi olvasmányai saját szubkultúrájának informális híresztelése alapján válogatódnak ki. És ez nem egyéni anomália, hanem törvényszerűség. A jó szociológusok tudják is, a hálózatokon belül az úgynevezett „gyenge kötések” azért jelentősek, mert – határhelyzetben születvén meg e kapcsolódások – a rendszerbe *kívülről* ezek révén kerülnek be az új információk. Heller Ágnes a „véletlent” az életrajz konstitutív tényezőjének tekintti. A mai kultúra, s ezen belül a szorosan vett irodalom is, az esetlegességek világa. Azaz miközben egy óriási rejtett (áttekinthetetlen és megértetlen) összefüggésrend a

determináns, e világot már igazában a művészet sem képes megérteni, vagy akárcsak valahogy – bárhogyan – kifejezni. A mai író, tetszik vagy sem, az esetlegességek aktora. Megsokszorozza és szétszórja az esetlegeset. (A legnagyobbak evvel a helyzettel vívják reménytelen harcukat.) Nem képes az egész emlékezeteként szerepelni, és így mégis maga is a *felejtés médiuma*, egyben a felejtésnek az anyaga is. A Himalája tetején ugrándozó nyulacska esete ő, aki még a völgy valaha létező elefántjának státuszát sem éri el. Azt, amelyet pedig valamikor, valahol egy múltbéli alkotó már elért. A felejtés dinamikáját sem kultuszok, sem intézményes emlékezetpolitika nem képes többé hatálytalanítani. És a filozófus, aki filozófiatörténetként fölfogott filozófiát művel, vagy a filológus, aki az elfelejtett, elmerült szövegvilágból igyekszik kibányászni valamit, amit méltatlanul elfelejtettnek vél, hősies, de reménytelen küzdelmet vív az öntudat-vesztés ellen.

A világot ma irányító személytelen, absztrakt előíró hatalom fölszámolása nélkül e folyamat nem fordítható meg.

Anya I. (2023; olaj, vászon; 40×50 cm)

► HÁSZ-FEHÉR KATALIN

„nem a prózai világnak valók” – a Petőfi-házasság polgári és költői perspektívái

Petőfi szerelmi és hitvesi költészetével kapcsolatban általában egy-egy futó megjegyzés jut annak a kérdésnek, hogy mennyiben voltak az 1847. szeptember 8-i házasságkötés utáni Júlia-versek egyúttal otthon-versek, legalább olyan mértékben, ahogyan Petőfi a saját szülői házát és annak környezetét megrajzolta. A Júlia-sorozatban ugyanis feltűnő a fiatal pár családi, polgári színterének szinte teljes hiánya. A lehetséges válaszok természetesen nem érintik a mézeshetek időszakát, melyben az intimitás tapasztalatai lélektanilag és érzelmileg is kizárnak mindennemű környezeti tényezőt, a versek terébe azonban később sem szüremkedik be a mindennapok világa, az a folyamat, ahogyan a szerelmesek első együttes ideje fokozatosan a társadalmi értelemben vett férj és feleség viszonyává formálódik át. Petőfi szerelmi költészete a továbbiakban is megmaradt az érzelmi kapcsolat kezdeti hevületénél, olyan intenzíven, ami arra készítette Júliát, hogy még húsz évvel később, az apával való vitában is úgy emlékezzen vissza rövid házasságára, hogy „[a]sszony-nak még nem adatott olyan boldogság, amit én éreztem Sándorommal. Királynője voltam, imádtott engem és én imádtam őt. Mi voltunk a legboldogabb emberpár a világon s ha a végzet közbe nem szól, ma is azok volnánk”. (SZENDREY 1930, 51–52.)

Közismert, bár ellentmondásosan értelmezett tény, hogy házasságuk első heteiről férj és feleség párhuzamosan közöltek irodalmi szövegeket. Júlia naplórészleteit Petőfi dolgozta át

és tette közzé 1847. október 30-án a *Hazánkban*, október 31-én és november 7-én pedig az *Életképekben*. Szilágyi Márton meglátásai szerint e szövegek „szinte logikailag folytatják” Petőfinek közvetlenül a házassága előtt, völegényként írt *Úti leveleit Kerényi Frigyeshez*, melyekben „saját szerelméről és házassági szándékáról emlékezett meg” (SZILÁGYI 797–798). A szerelem privátszférájának irodalmi térben való megjelenítése – főként Júlia részéről – olyannyira szokatlannak tűnt a magyar közönség és a közvetlen baráti, rokon kör számára, hogy sorra érkeztek a megrovó, megbotránczó reakciók, noha a naplójegyzetekkel kapcsolatban Jókai Mór is, Szász Károly is irodalmi mintára: az *Urániában* 1794–1795-ben megjelent, Kármán József nevéhez kötött naplóregényre, a *Fanni’ Hagyományaira* utaltak. A Szendrey Júlia irodalmi munkásságával foglalkozó Gyimesi Emese is idézi például a legközelebbi barátnőnek, Térey Marinak levelét a naplórészletek megjelenése után:

„Olvastam az Életképekbe, úgy a Hazánkba írt cikkeket is Tőled; Te Júlia kitaláltad hogy mit gondolék elolvasása után, de mentettelek is mert tudtam hogy Sándorod kedvéért tetted ezt, ’s aztán olly szép is a mit irsz hogy nem a prosai világnak valók. Ha emlékezel Szabó Sándornéra, ez már őszbe vegyült leányának meg tiltá olvasni, hogy valahogy szerelmes ne legyen, igen sokat nevettem e balgaságon és

tudom Te is fogod nevetni azért irom meg.” (SZENDREY 1930, 380; GYIMESI 118–119.)

A házaselet férfiszerezőségű irodalmi előzményeihez is található korábbi példa: Kisfaludy Sándor 1807-es *Boldog szerelem* versciklusa, bár kétségtelen, hogy ezen túlmenően a magyar reformkor és romantika nem bővelkedik hasonló szövegekben; az pedig, hogy férj és nő együtt, egyszerre lépjen élményeivel a nyilvánosság elé, teljességgel nóvumnak számított a magyar irodalomban. Azonban nemcsak a korabeli polgári közönség és irodalmi kritika érzékelté határsértésnek a páros szövegeket. A mai értelmezések egyik markáns iránya a Petőfi-pár közös szerelmi történetét a költőre általában is jellemzőnek mondott élmény-piacosításként, imázsépítésként, bulvárosításként, irodalmi médiaeseményként, más esetben a közízlés provokálásaként értelmezi (KERÉNYI; MARGÓCSY; T. SZABÓ; GYIMESI; SZILÁGYI). Ugyancsak az újabb Petőfi-értelmezők közül néhányan azt emelik ki, hogy az ifjú pár szerelmi története mind a költemények világát, mind Júlia naplójának a férj által ellenőrzött, átjavított változatát tekintve erősen férfiközpontú, pontosabban erősen Petőfi-centrikus. Júlia nyilvánossá tett vallomásai tehát nem lennének mások, mint a nő szerelmes ragaszkodása révén a férj sikertörténetének igazolásai, társadalmi, költői imázsának megtámogatói. Ez interpretációk szerint innen adható magyarázat Petőfi szerelmes verseinek „monologikus” jellegére, a „páros vagy dialogikus aktus” hiányára, arra a tényre, hogy e költészetben Júlia „némaságra ítéltetett”, s alakja is alig látható. Petőfi olyan „vallássá emelte a szerelmet”, melyben „az isteni epifánia állapotát a szerelem beteljesülésében vélte felfedezni”, de a beteljesülés mindössze saját élményként, „önmagából kiinduló” s önmagához visszatérő „indulatként” fogalmazódik meg (MARGÓCSY 18). Összegezve tehát e társadalom-, gazdaság-, média- és gendertörténeti értelmezési irányokat, a lényegük az az álláspont, hogy amikor Petőfi himnikus, ódaszerű költeményben, zsánerszerű, leíró vagy meditatív versben a Júliához fűződő érzelmeiről ír, azok

nem egyebek egy egocentrikus férfiköltő sajtóközeget használó iparlovagi vállalkozásainál.

Vajon szorosabb költészettörténeti és figyelmesebb életrajzi körületekintéssel látható-e másként e történet? Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a biografikus tények nem gyengítik, sőt éppenséggel alátámasztják a hivatkozott megállapításokat. Petőfi közismert nyugalansága, vagabundusösztöne, külső és belső szükségletből egyaránt fakadó (némi anakronizmussal: Peer Gynt-i) vándorlaskényszsere a házassága után sem szűnt meg (HÁSZ-FEHÉR). Mindössze három hónappal az esküvő előtt, Biharból Pest felé tartva nagy világkörüutat tervez, Angliába és Franciaországba is el akar jutni, majd 1847. június 13-án, egy nagyszalontai kerülő után visszaérkezik Pestre, ahol leginkább csak adósságok várnak rá, s a külföldi út ily módon meghiúsul. Csak ezek után, vagy ennek következtében lát hozzá az esküvő feltételeinek megteremtéséhez, a leendő családi fészek kialakításához; az anyagi háttérre Emich Gusztáv kiadó biztosítja, amikor örökáron megvásárolja Petőfi összes addigi és leendő versét és külön a meglévő verseinek új gyűjteményét. Ugyanakkor kötött Petőfi szerkesztői szerződést az *Életképek* című lappal, és a *Hazánk*kal is megegyezett leendő *Úti leveleinek* honoráriumáról. Majd, mintegy kárpótolva magát az elmaradt külföldi útért, már július 1-jén megindul a Felvidéket, Tompa Mihályt, Murányvárat, Diósgyőrt, Hegyalját, Sárospatakot, Munkácsot, Zajtát, Nagypeleskét, Szatmárt érintő körútjára. Augusztusban ér oda Erdődre, miközben Egressy Gábor keres neki és leendő nejének lakást Pesten. Az esküvő, mint ismeretes, 1847. szeptember 8-án történt, s azzal a kínosan megalázó jelenettel zárult, hogy a Szendrey apa nem akar elbúcsúzni vejétől. Innentől kezdve mindössze hat nyugodt hete van az új párnak Koltón, Teleki Sándor kastélyában. A mézeshetek után Petőfi – immár feleségével együtt – valóságos diadalmenetként folytatta erdélyi körútját: Kolozsváron október 21-én fáklászenével, rokonszenvtüntetéssel, díszvacsorával fogadták őket. Nagyszalontára október 25-én érkeztek, és egy hetet töltöttek ott.

Csak két hónappal az esküvő után, november 4-én érkeztek Pestre, s Júlia akkor pillantotta meg először új otthonát. „A lakás butorzata, melyet mind Petőfi vett, szerény és egyszerű volt, melyből csak a könyvtár vált ki” – írja Jókai nyomán Ferenczi Zoltán (FERENCZI III, 174); Kerényi Ferenc részletezi is a leírást: „kék-fehér szövettel bevont ülogarnitúra”, „zöld posztós, olvasólámpával világított íróasztal”, üveges vitrinben a könyvtár, végül Júlia varrőasztalkája. Lehetséges, hogy ez a berendezés „egy biedermeier polgári otthon szelíd kényelmét nyújtotta”, ahogyan Kerényi Ferenc fogalmaz (341, 345), azonban Júlia korábbi életmódjához képest mégis inkább csak átmeneti szállásnak tűnhet, semmint olyan kis birodalomnak, ahol egy nő saját igényei szerint, vagy egy házaspár otthoni és társasági életre berendezkedhet. Főként, hogy a magas lakbér miatt az egyik szobát Jókainak kellett kiadniuk. Vendégeket nem fogadtak, s nem látogattak senkit. Három hétig betegség miatt hárították el a látogatásokat, később pedig talán éppen az anyagi és lakáskörülmények gátolták őket ebben. Színházba is csak akkor mentek, ha Egressy Gábor játszott. Jókai arról is beszámolt, hogy az ebédet az Arany Sas fogadóból hordatták, mert a fiatal feleség állítólag nem szeretett, nem tudott főzni – bár megfontolandó, hogy a korszakban nélkülözhetetlen cseléd(ség) nélkül, a szűk lakásban hol és hogyan is tehette volna ezt. S még ez a szerény életmód is állandó mozgással, változással telítődött. December közepe táján utaztak Vádra megismerkedni Petőfi szüleivel; januárban a szülők betegsége miatt Petőfi ismét otthon jár, orvost fizet; február végén a szintén beteg István öccsét látogatják és segítik Városlődön. Március 5-én térnek vissza, s útközben, Veszprémben éri őket a hír a párizsi forradalom kitöréséről. Nyolc nappal később Petőfi már a *Nemzeti dal*t írja, Júlia pedig Petőfi szavai szerint „a másik asztalnál nemzeti főköttöt varrt magának” (KERÉNYI 359).

A március 15-i események után Petőfi alig van otthon; az ekkor már terhes Júlia félti őt, s arra kéri Jókait, marasztalja Petőfit mellette, ám ehelyett Jókai költözik el, miután összekülön-

böznek a Laborfalvi Rózával kötendő házasság miatt. Jókai távozta után Petőfi szülei foglalják el az üresen maradt szobát, így találja őket a Pestre látogató Arany János, aki egy hétig vendégeskedett náluk. 1858. január 2-án, tíz évvel később jegyzi rá a hozzá írt, 1848. május 5-i keltezésű Petőfi-levéltre emlékeit a találkozásról, Júliát furcsa módon meg sem említve: „Pesten Petőfi vendége voltam 7–8 napi ott létem alatt. Ő akkor a Dohány utczában lakott, elég kényelmes szálláson, hol szülei is vele laktak, ő látta el asztal- s szállással őket. Tisztességes szobája volt a két öregnek külön, – Petőfi a leggyöngédebb fiúi tisztelettel bánt velök.” (AJÖM XV, 206.)

Ez idő tájt a Petőfi házaspár helyzete anyagiilag egyre nehezebbé, életük még zaklatottabbá vált. 1848. június 11-én együtt utaztak Kunszentmiklóásra, majd Szabadszállásra a tisztújításra; a voksolás 15-én zajlott, s mint ismeretes, Petőfi helyett a szavazók a szabadszállási református lelkész fiát választották meg követnek. A csalódást tetézte, hogy a választási költségek miatt Petőfiék „az anyagi csőd szélére jutottak” (KERÉNYI 389), ismét kölcsönöket kényszerültek felvenni, melyeket időközben törleszteni is kellett. Hiába béreltek a szülőkkel együtt kisebb lakást, ősszel – ezúttal Jellasics seregének Pestet is fenyegető szeptemberi hadmozdulatai miatt – ismét költözés várt rájuk. A Petőfi-szülőket még szűkebb körülmények közé helyezik, a várandós Júlia pedig férjével együtt Erdődre utazik, ahol az apa és veje büszkeségből és haragból egyetlen szót sem váltanak egymással. Júlia ott maradt Erdődön, Petőfi toborzóbiztosként erdélyi körútra indult, de vissza is tért, mihelyt kiderült, hogy a román lázadások miatt Erdőd még veszélyesebb hely felesége számára, mint Pest. Időközben, október 1-jétől Petőfi hivatalosan is katona lett: a debreceni honvédszázalójhoz századosnak nevezték ki, bevonulását azonban, a büntetést is kockáztatva, önkényesen elhalasztotta, mert Júliát Debrecenben, biztonságban akarta tudni a szülés idejére – a debreceni lakást ezúttal a Szendrey apa finanszírozta. December 15-én született meg Zol-

tán fiuk; 1849 januárjában Petőfi Bem seregébe vonult, s január 25-én ért oda a szelindeki táborba.

1848 elejétől a férjnek és feleségnek tehát alig volt ideje és alkalma nyugodt együttlétre és közös családi életük kialakítására, s ez lesz érvényes 1849-re is, amikor Júlia a nagyszalontai tartózkodás után, Aranyéknál hagyva kisfiát, májusban előbb férjével Pestre megy (Petőfi szülei közül ekkor már csak az anya él, nagybetegen, s május 17-én kolerajárványban el is hunyt), majd Pest védelmének feladása után, június végén, a hathónapos csecsemővel együtt Mezőberénybe menekülnek vonaton, Szolnoktól pedig az oroszok elől szekéren, kerülőutakon. A szabadságharc katonai és polgári vezetőiből kiábrándultan Petőfi ekkor írja meg Bemnek, hogy nem tér vissza a seregbe, a továbbiakban családjának és költészetének kíván élni. A mezőberényi két hét volt az utolsó (az is vendégségben) együtt töltött időszaka a házaspárnak, mert július 18-án Petőfi mégis elindult Bem seregét megkeresni.

Nem felesleges a nagyon is közismert életrajzi adatszerűségeket a házasság szemszögéből újra átgondolni, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogyan tudhatott Júlia asszimilálódni egy kulturálisan, társadalmilag, anyagilag, földrajzilag egyaránt vegyes közegbe, szélsőséges és biztonságot gyakran alig nyújtó körülmények közepette. Sokat emlegetett excentrizmusa részben a kényszerhelyzetekből fakadó illeszkedési stratégia lehetett, hogy megfelelhessen a maga vállalta sorsának: női igényeit minimálisra csökkentve, külsejét szinte szerzetesi egyszerűségűre alakítja át – a visszaemlékezések szerint dísztelen fekete ruhára és rövidre vágott hajra, amiben a kortársak pusztán a George Sand-i különködést látták; szórakozását egyedül az olvasásban, a művelődésben keresi, hogy ezáltal is hozzájön férjéhez. Jámor Pál egy kései leírásában azt mondja róluk, hogy „[v]áha-nyszor e nőt meglátogattam, mindig olvasva találtam őket”; 1848. február 21-én Júlia maga is a felfedezés örömeivel írja le barátnőjének, Tomasek Teréznek az értelmiségi életmódváltást:

„Elképzelheted-e, hogy én egyetlen bálban, egyetlen estélyen sem voltam? Az elsőbe jegyeket, s erre pár meghívást kaptunk, de mind e csábítások daczára mi itthonn maradtunk! És milyen örömmel, s hányszor emlegetjük egy ilyen estén át, hogy mennyivel jobb együtt, magányosan lennünk! Mennyit beszélnek a hosszú téli estékről az emberek, hány társaságra, játékra, mulatságra unnak egy télen által, s mi, mindezek nélkül úgy űzzük az estéket, úgy futnak ezek tőlünk, hogy többnyire 11. órakor, sőt néha még későbbben fekszünk le.” (SZENDREY 2018, 264.)

Az életrajzi tények szerint egzisztenciálisan, társadalmilag és társasági téren túl kevés volt az, amit Petőfi férjként felkínálhatott a jobb élethez szokott Júliának, de cserében nem követelte meg tőle a hagyományos értelemben vett női szerepek gyakorlását. Jámor Pál a fentebb idézett emlékezésében azt is feljegyz, hogy mennyire figyelmesen és „tisztelettel hallgatta” Júlia szavait, ha az a társalgásban részt vett, vagyis nem a női megszólalást illető udvariassági és lovagias illemszabályokat, vagy éppen a férfiasan lekicsinylő tréfálkozás szokását követte, hanem a szellemi társ szintjére emelte fel nejét. Amit még Petőfi nyújtani tudott e házasságban, az az irodalmi nyilvánosság sokféle tere volt, melyet – joggal mondhatni – ő uralt, s amelyben Júlia, Petőfi oldalán, az őt megillető helyet foglalhatta el. Költeményeiben ugyanakkor Petőfi megépített egy *másik* világot is, melyben a szerelem nem földi, nem anyagi, hanem egyszerre természeti, kozmikus és transzcendens szakralitása a létezés korlátlan, független örömét tette számukra átélhetővé, ha csak egy idill, egy himnusz, egy dal erejéig is. *A hegyek közt* című versével például házassági évfordulójukat ünnepli 1848. szeptember 8-án, amikor a Zugligetbe kirándulnak, éppen anyagi gondokkal küzdve, a kudarcos szabadszállási követválasztáson, egy költözésen túl, a Vörösmartyval való polémia közepén. A vers világa gyöngy-kagyló-szerű szerkezet: a lenti völgy valóságot, várost, társadalmat, múltat, gondot, „házat s házat” szimbolizáló, ködbe vesző körképe

úgy foglalja magában a hegytető fenti világát, hogy egyben le is válik róla. A perspektíva megfordul, a realiztikus valóság fokozatosan irracionálisba fordul, a hegytető pedig az egyedüli realitás jegyeit magára öltő fikcióvá változik át, szakrális térré, melyben a pillangót kergető, eltűnő és feltűnő nő játszi alakja egyszerre idézi meg a görögös idillek, a népies tündérmesék és a teremtéstörténet édenkerti boldogságát. Ugyanez a perspektívaváltás történik meg a *Minek nevezzelek* című versben, ahol Júlia alakja „égberontott képzelet tündérleányaként”, a legvakmerőbb reményeket megszégyenítő „ragyogó valóságként” rajzolódik ki. Petőfi világszínvonalú költészetben,

a báj és grácia olyan minőségeivel ruházza fel hitvesét, melyekről Arany János a *Széptani jegyzeteiben* azt írja, hogy ezek már átmenetet képeznek a főszegehez, „mert a túlvilági hatalom eszméjét költik fel” (AJÖM X, 538). Így tudja látni és láttatni Petőfi Júliát is önmagával, s ez az a nem anyagi ajándék, amelyet a maga részéről, férjként, társként adni tud hitvesének. A látomásszerű nőalakot körülvevő természet, a rezgő levelek, a fák, melyek úgy hajolnak a nőt szemlélő férfialak fölé, mint „áldó keze az atyának”, azt a harmonikus, békés, megszentelt otthonképet közvetítik, amelyet ez írás elején Petőfi szerelmi költészetének referenciái közül hiányoltunk.

Irodalom

AJÖM X: ARANY János, *Széptani jegyzetek* = ARANY János *Összes Művei*, X, *Prózai Művek 1*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 532–565.

AJÖM XV: ARANY János *Összes Művei*, XV, *Levelezés 1*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 206.

FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza I–III*, Franklin-Társulat, Budapest, 1896.

GYIMESI Emese, „*Iparlovagok*” Szendrey Júlia életműve körül (Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációinak kontextusai) = SZILÁGYI Márton szerk., „*Ki vagyok én? Nem mondom meg...*” – Tanulmányok Petőfi Sándorról, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 103–121.

HÁSZ-FEHÉR Katalin, „*A szabad lég gyermeke*” (A vándorlás mint autofikcionális narratíva Petőfi költészetében [1846 végéig]), *Tiszatáj* 2023/3, 62–94.

HIADOR [JÁMBOR Pál], *A szép időkből (Emlékek)*, Fővárosi Lapok 1880. ápr. 1., 74. sz., 368–369.

KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Kritikai életrajz, Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

MARGÓCSY István, *Petőfi mint hazajáró lélek* (A Szeptember végén százhatvanadik születésnapjára) = FÜZFÁ Balázs szerk., *A tizenkét legszebb magyar vers 1. Szeptember végén*, Savaria University Press, Szombathely, 2008, 7–35.

SZENDREY 1847a: [Szendrey Júlia], *Naplótöredék*, *Hazánk* 1(1847)/129, okt. 30., 515–519.

SZENDREY 1847b: *Petőfiné naplója*, *Életképek* 4(1847), II. félév, 18. sz., okt. 31., 561–568. és 19. sz., nov. 7., 593–597.

SZENDREI 1930: SZENDREY Júlia *ismeretlen naplója, levelei és haláloságán tett vallomása*, Bethlen Margit grófnő előszavával; közléteszik és feldolgozták MIKES Lajos, DERNŐI KOCIS László, Genius, Budapest, 1930.

SZENDREI 2018: SZENDREY Júlia, *Családi levelek. Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával*, S. a. r., jegyz. RATZKY Rita, Szépmíves Könyvek, Budapest, 2018.

SZILÁGYI Márton, *Petőfi A szerelem országa című versének filológiai kérdéseiből, Irodalomtörténeti Közlemények* 2021, 789–801.

T. SZABÓ Levente, *Az intimitás poétikája és környezetei a Szeptember végénben* = FÜZFÁ Balázs szerk., *A tizenkét legszebb magyar vers 1. Szeptember végén*, Savaria University Press, Szombathely, 2008, 36–58.

VARGHA Balázs, *Irodalmi városképek, Petőfi Pestje IV*, Budapest 1968/4, 40–41.

Özvegyi fátzol

*Ha én lennék Petőfi szerelmi költészte,
nem húznám ki a gyufát a lányos apák
zsebéből. Nyáresti tavak szűnyogfelhős
partjain is túrném a füst- és nikotinhiányt,
nem paskolnám nyíltan fenéken a kedvest,
és csak látszólag el-, ott, a szerelmi vágyat.
Nem fedném fel vérbő ölem s nagyszabású
piromániámat. De szégyenlősen égne arcom,
mikor az apáktól lányuk kezét kérem. Nem
tárnám elébük, hogy kétnaponta más mellette
rajongok, hogy valódi szalmaláng lobban
heti háromszor mellkasomban. Úgy kérnék
kezet, ahogy más gatyát cserél, de meghalok,
ha kell, bármikor, bárkiért. Csak jófelé dobjad
majd kedves azt az özvegyi fátzolat, nehogy
körmömre égjen a barguzini élet, rád hagyok
időben bűnt, méltóságot és szégyent.*

A romantika korában, a reformkori Magyarországon sikk volt napilapokat olvasni, képből lenni a világ dolgaival, pesti pletykákkal, rácsatlakozni a napi sztorikra: első kézből értesülni, ahogyan ma az Instán, Facebookon szokás. Lájkok és megosztások helyett az eladott példányszám volt a rang, a bekövetések helyett a kigyózó sorok az újságosstandok előtt. A *Pesti Divatlap*nál dolgozó Petőfi ismerte a trendeket, a kor eleven beszéd- és formanyelvét, a hatáskeltés és hatásban tartás művészetét. Diktálta a divatot, ismerte az olvasói bázist, tudta, hogy kinek ír, mire fogékony az olvasói elit, és hogyan építse a személyes brandet, hogyan legyen népszerűvé, celebbé, közkedvelté és irányadóvá. Pláne tudta, hogyan szerezze meg a női olvasók szívét, akik ebben az időben előszeretettel olvastak folyóiratokat. A szerelmi limonádé minden korban hálás téma, de a szélsőségek, a vágy poklai – felfokozott életérzések,

reményvesztettség, a világ fájdalomának viselése – legalább annyira hálás témák és szöveganyagok, mint a forradalmi hevülettel ihletett írások. A romantikus költő a vágy és valóság közti szakadék zuhanásában élt – ez az érzelmi ambivalencia máig megfigyelhető néhány kortárs alkotónál.

A romantika korstílusát a polgári társadalomból való kiábrándulás generálta, de Petőfi esetében a családi környezet spontán lehetőséget kínál egy hiteles költői világ megteremtésére. Mivel a romantika meghirdette a művész teljes szabadságát, az alkotó alanyi jogon bármelyik társadalmi réteg fölé helyezheti magát. Az egyéniség kultuszának térnyerése még inkább segítségére van Petőfinek egy karakteres brand kialakításában, amelyet egész életében tudatosan épített, így fiatal kora ellenére, a húszas éveik elején egy szemvillanás alatt sikerült zsánerré válnia. Az alkotó zseni a romantika korában, akár egy mészáros és egy cselédlány gyerekeként, mindenféle társadalmi rang, státusz, nemesi vagy vagyoni fedezet nélkül világokat teremthetett. A mai kor analógiájával: ha wifi van, tiéd a világ. A romantikában lehetőség nyílt felhasználni minden korábbi irodalmi leleményt, a plágiummal való visszaélés intézménye kiesett a morális megítélés alól, sőt szerzői stílusjegyként legitimálta önmagát. Nincs új a nap alatt, ellenben a hogyanok és a felütesek új perspektívákat adtak ebben a sajátos kultúrtörténeti korban. Ekkoriban jellemző volt a múlt szirupos ábrázolása, illetve a művész belső, egzotikus világának megteremtése. Népvézéreként a költő egy jobb világba kívánta átemelni nemzetét, amihez saját mitológiát teremthetett, új lehetőséget kínálva mind a társadalom, mind az egyén számára. A külső valóság, illetve a bel-

ső univerzum szintézise számított az egyetlen és lehetséges létállapotnak.

Ugyanakkor tény: az olvasók figyelméhez feszültséggel teli művekre van szükség. A világ választ vár, a lelkiismeret pedig törődést, és alázatos önreflexivitással döntésekre kényszerít mindannyiunkat. A felfokozott pátosz, az ékesszólás, a túlzó képek, illetve a képzelet túlhabzása egytől egyig a romantikus költő szellemi potenciáltságának kelléke. Az allegória- és a szimbólumhasználat Petőfi korában válik igazán divatosá.

A romantikus költőnek választania kell két világteremtés között, számolva a következményekkel, ami a személyes pátoszát közvetlenül érinti. Így vagy egy ismeretlen, saját művészi nyelvet és világot kell teremtenie, aminek következményeként könnyen el is távolodhat a közönségtől, vagy pedig a népnyelv felé fordul, amely a népköltészet segítségével nem-hogy megtermékenyíti a költészetét, de azon a nyelven szólal meg, azt a csatornát használja mondandójának, amelyet megért a paraszt, és megért az egyetemi professzor, a szántóvető és a filológus egyaránt. Vallomásos, érzelmes közvetlenséggel egy csapásra olyan regiszterekre talál Petőfi, amelyek a csillagokba lövik ki a fiatal költőt. Petőfi forradalma mindenekelőtt nem a '48-as szabadságharcban, hanem a magyar költészet megújításában valósult meg.

Nem széledhet el a nyája annak, aki zsánerszerepben nemcsak a költészetben válik jellegzetes, meghatározó figurává, de ízlés szerinti divatokat teremtő celebként hat széles környezetére. Mindeközben bármennyire is sötét az a verem, bármennyire is mély az a szerelem, amelybe pályája legelején látszólag beleesik hősünk, még semmiféle női kontakttal nem rendelkezik, de mint költészeti témát már akkor megragadja. Ennek egyenes következménye, hogy a nyája kissé mégiscsak elkószál, merthogy szerelmi költészetében személyes pozíciója még éretlen. Típusos népifigurákban mutatja be a nő iránti vonzódást. 1845-ben a *Fa leszek, ha...* még nem kezd személyes lírai világának feltárásába, de már férfi és nő kapcsolatának eszményében nyilatkozik:

*„Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csak, hogy lényünk egyesüljenek.*

*Ha, leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillaggá változom.
Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogy
Egyesüljünk) én elkárhozom.”*

Petőfi bármennyire is zsánerfigura, saját bevallása szerint is szégyellős fiúcska volt még, amikor korai szerelmes verseit írta, így a lányok nemhogy nem vették komolyan, de valójában a szerelem csíráját sem érzékelték, azaz köszönőviszonyban sem volt a másik nemmel. Petőfi jellemkontrasztjai, az idealizált tisztaság és gonosz sötétség segítségével igyekszik költői helyzetet teremteni. Korai szerelmi viszonyaiban – kapcsolata Etelkával, majd Bertával voltaképpen indiszponáltan zajlik – a lányok semmit nem érzektek a költő közeledéséből, amiről Berta késői visszaemlékezéseiben vall is.

A valódi szerelem Petőfit a nagykarolyi fogadóban, a megyegyűlést követő megyebálon találja szíven, amikor az elsőbálozó Szendrey Júliát megpillantja. Szendrey Ignác, Júlia apja nemesi származású volt ugyan, de elszegényedett, majd bár gyűjtött vagyont, de feltétlenül olyan kérőt várt lányának, aki társadalmi presztízseben őt is fel tudja emelni. Magától értetődő volt, hogy az apa nem látta szívesen Petőfit a házában, aki ugyan háromszor is meglátogatta Erdődön Júliát, de Szendrey Ignác szemében csupán csepűragó, bohóc, firkász, nincstelen pojáca volt. A szülők inkább akadályozták a bontakozó szerelmi kapcsolatot Júlia és Sándor között, amit persze az is nehezített, hogy Júlia nem vette elég komolyan Petőfi közeledését. Sértettségében és persze szalmaláng-hevületének következményeként Petőfi egyik percről a másikra egy debreceni színésznőbe, Prielle Kornéliába bolondul bele. Mert, ugye, *A virágnak megtiltani nem lehet...*, és mivel a színésznő éppen ezt a Petőfi-verset énekelte el a szerző jelenlétében, az ifjonci hevület Petőfit a színésznő kezének azonnali megkérésére sar-

kallta. A két különböző felekezethez tartozó fiatal viszont az egyházi protokoll nem engedte egyik pillanatról a másikra összeházasítani, ami a nászéjszakát talán nem akadályozta meg, de a házasságot igen. Prielle Kornélia neve viszont, ha nem is briliáns színészi és énekteljesítménye miatt, hanem Petőfi Sándornak köszönhetően, fennmaradt a magyar kultúrtörténetben.

Aztán legvégül mégiscsak Szendrey Júlia a választott – ahogy arról a *Reszket a bokor, mert...* is vall:

*„Teli van a Duna,
Tán még ki is szalad.
Szívemben is alig
Fér meg az indulat.
Szeretsz, rózsaszálam?
Én ugyan szeretlek,
Apád-anyád nálam
Jobban nem szerethet.”*

A szülők által kért éves kivárását követően Sándor már nagy hírnévre tett szert, Júlia bizonytalansága pedig egyre csökkent a költővel kapcsolatban. A házasságkötés Erdődön történt, amit Szendrey Ignác jobb híján tudomásul vesz, de nem vesz részt lánya esküvőjén.

Petőfit a hitvesi líra atyjaként aposztrofálja a mai irodalomtörténet, amihez nagy valószínűséggel a feleség karaktere is hozzájárult. Szendrey Júlia különös múzsalkatát mi sem bizonyítja fényesebben, mint hogy rövid frizurát hordott, társaságban gyakran nadrágban jelent meg, időnként szivarozott, lázadozott a korabeli házastársi szabályok ellen, és rövid házasságuk ideje alatt is, állítólag, más férfiak felé kacsingatott. Mégis, lelkialkatának sajátosságairól az utóélete többet elárul, mint amit ezekből a tényekből kikövetkeztethetnénk.

A költők eleddig sorra elhallgattak, szerelmi lírájuk végképp elapadt, miután feleségül vették imádott múzsájukat, de nem így történt ez Petőfinél. Felmerül a kérdés, hogy a hitvesi líra hátterében a nemek közti láthatatlan hierarchikus harc, szellemi párbaj, egymást termékenyítő kivételes inspiratív létállapot munkált-e. A költői mézeshetek lehetőséget kínáltak arra,

hogy a költő eszményképe valósággá válhasson. A *Szeptember végén* című versét itt írja meg 1847 szeptemberében. Nem éppen a konvencionális mézeshetek eufóriáját idéző alkotás ez, de a költő miért ne lenne bekötéseinek megfelelően más eszméletekben, mint amit elvár tőle a közfelfogás.

Ekkorra Petőfi már a kötött formák nagy varázslója.

*„Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérci tetőt.
Még ifju szívemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De íme sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.”*

Minden anapesztus, minden keresztím, minden vershelyzet Petőfi világát szolgálja. Minden költészet mögött ott van a tél dere, minden gödörben az özvegyi fátyol. Minden sír mögött a romantika kötelezvénnyé az örök érték, a hűség, a szerelem, ami Júlia esetében, mint kiderül, nem más, mint a szellemi szabadság gyűjtőfogalma.

Szendrey Júlia egyenrangú társként volt jelen a házasságban, a szabadságharc kirobbanásánál szintén aktívan részt vállalt, partnerként áll a költő mellett, Petőfi pénztárcájára hímezi, hogy „A talpra magyar versért”, és az ő nevéhez fűződik a jelképpé vált, máig mindannyiunk által viselt kokárda. Petőfi eltűnése után nagy hévvel keresi a férjét, amire a hatóságok külön figyelnek, ráadásul forradalmi tetteik miatt lefoglalták vagyontárgyaikat, így miközben anyagi lecsúszás szélén állt az özvegy, csecsemő gyermekével, Petőfi Zoltánnal a karján súlyos döntést kellett hoznia. Petőfi szellemi örökségét a fiúra hagyva öngyilkossági gondolatok foglalkoztatják, majd jobbnak gondolta még a gyászidő letelte előtt hozzámenni egy irodalomtörténészhez. A „sztárpár”, Petőfi Sándor és Szendrey Júlia irodalmi celebként meglehetősen nagy közfigyelemnek volt kitéve, így nemcsak az irodalmi barátok

és a szakma, de a széles közvélemény is lesújtó véleménnyel fogadta Júlia gyors házasodását. Gúnyos cikkek jelentek meg róla, miközben Petőfit visszavárta a nyilvánosság és a szakma. Arany elmarasztaló sorokkal, egy balladában, *A honvéd özvegye* című versében véleményezi Júlia döntését, amelyet a *Hamlet*-ből származó idézettel indít:

*„Gyarlóság, asszony a neved!
Csak egy rövid hó: még a gyász cipő sem
Szakadt el, melyben könnyé olvadt
Niobeként kísérte ki szegény
Atyám holttestét: s ím ő, éppen ő
Férjhez megyen...”*

*A vers vége így szól:
„Mi elrémté a menyasszonyt,
Nem volt egyéb, mint képzelet,
Mosolygva nyújtja karját táncra...
Aztán feled, feled, feled!”*

Arany soha nem publikálja ezt a versét, de a hagyatékában megtalálható mű tükrözi a véleményét Júlia döntésével kapcsolatban. A kétségbeesett asszony Petőfi utáni élete vezekléstörténetként is értelmezhető. Nem ígér szerelmet Horvát Árpádnak, aki mint egyetemi tanár, kritikus Petőfi jelentőségének tudóját, egy korszakos zseniköltő özvegyét talán kellő tisztelettel kezelhette volna. Júlia igyekszik ugyan jó felesége lenni Horvátnak, akinek szül négy gyermeket, de önmagát szexuális tárgynak érzi

második házasságában, testi és lelki megaláztatásokkal, ami még inkább szenvedésre ítéli ezt a szabad szellemű, emancipált nőt.

1867-ben elköltözik a férjétől, méhnyakrákban szenved, Petőfi iránti örök hűségét mégsem ezzel a méltatlan, rosszul sikerült házassággal bizonyítja. Egy Tóth József nevű úriemberhez szeretne utolsó hónapjaiban feleségül menni, aki orvosi kezeléseit fizeti. Halálos ágyán kéri apja hozzájárulását, hogy evangélikussá lehessen, így lehetősége volna Horvát Árpádtól elválnia.

A világ választ vár, a lelkiismeret pedig tördést, és alázatos önreflexivitással döntésekre kényszerít mindannyiunkat:

*„Ha eldobod egykor az özvegyi fátlyot,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövők érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörleni véle könnyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hívedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!”*

Júlia – Petőfi utáni élete alakulásának köszönhetően – a modern nő szimbólumaként jelent meg, mint az egyik legelső nyugat-európai nő a 19. században, amit a *nyugatosok* továbbberősítettek a mai köztudat számára, miközben az a bizonyos özvegyi fátlyol mindvégig a fején marad, talán éppen úgy, ahogyan ezt Petőfi megkívánta.

Petőfi katonai pályája és hősi halála

Petőfi Sándor iskolai tanulmányai után 1839–1841 között közvitéztként a cs. kir. 48. gyalogezredben szolgált, ahonnan általános testi gyengeség miatt leszerelték. Katonai tapasztalatait aztán a szabadságharcban ismét hasznosíthatta, amikor 1848. október 15-én a 28. honvédszászlóalj századosává nevezték ki. Petőfi ugyan bevonult alakulatához, azonban 1848. november 14–15. körül szabadságért folyamodott az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Miután alakulata november 17-én a harctérre indult, s Petőfi addig nem kaphatott választ a szabadságkérelmére, az alakulat parancsnokától, Hrabéczy Miksa őrnagytól egy további napnyi visszamaradásra kért engedélyt. Ezt Hrabéczytól meg is kapta, azonban egy nap múlva sem sietett az alakulat után, hanem Erdődre utazott, hogy kimenekítse várandós feleségét az erdélyi katonai helyzet miatt egyre veszélyesebbé váló (vagy annak tűnő) családi veszékből.

Itt kapta meg Nádosy Sándor ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének válaszáat a szabadságkérelmére – pontosabban azt az utasítást, hogy kérelmével közvetlenül az ország irányítását ellátó Országos Honvédelmi Bizottmányhoz forduljon. Petőfi ezt november 24-én meg is tette: 1849. február 1-jéig kért szabadságot. Ekkor már nem annyira a veszélyes katonai helyzet miatt, hanem azért, mert nem akarta egyedül hagyni előrehaladott terhes feleségét. Az OHB a kérvényt áttette a hadügyminisztériumhoz, ahol az ismét Nádosy ezredes elé került, aki ekkor már – az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak a hadügyminisztériumba történt beolvadását követően – a katonai osztály vezetőjeként december 12-én ismét az OHB-hoz fordult azzal, hogy tekint-

ve a jelentős szabadságidőt, engedélyezheti-e a kérelem teljesítését. Az átiratra Kossuth meglehetősen ingerülten válaszolt: a minisztérium intézkedjék belátása szerint.

December 26-án a minisztérium mind Petőfit, mind a 28. honvédszászlóalj parancsnokságát értesítette a szabadság megadásáról; a zászlóaljparancsnokságot egyben utasította arra, hogy gondoskodjon Petőfi helyett másik százados előterjesztéséről, őt pedig létszámfelettiként tüntesse fel a tisztikar kimutatásában. Hogy Petőfi pontosan mikor kapta meg az értesítést, nem tudni, mert december 26. után a következő ismert levelét már január 7-én írta. Mindenesetre Hrabéczy őrnagy igen előzékenyen járt el a költővel, hiszen csak jóval a minisztériumi utasítás kézhezvételét követően, 1849. február 3-án terjesztett elő egy főhadnagyt Petőfi helyére, s egészen addig még csak nem is jelezte, hogy a költő lényegében másfél hónapon át engedély nélkül volt távol eredeti alakulatától.

Közben november 25-én a Katona Miklós őrnagy vezetésével Észak-Erdélybe bevonuló magyar nemzetőrsereg súlyos vereséget szenvedett Désnél, mire Petőfi jónak látta Debrecenbe költöztetni feleségét. December 1-jén már „a kálvinista Rómában” volt, s december 15-én megszületett fia, Zoltán. Petőfi december 24-én közvetlenül az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökéhez, Kossuth Lajoshoz fordult újabb kérelmével. Ebben – utalva a február 1-jéig történt szabadságolására – egyenesen azt kérte Kossuthtól, hogy január 1-jei dátummal neveztesse ki őt őrnaggyá (azaz zászlóaljparancsnokká!), „hogy minél előbb saját számadásomra és felelősségemre játszhasam a hazamentés nagy tragédiájában.” Hozzátette:

„Ha jobbnak látja Ön kérésemet nem teljesíteni, szolgálni fogok a hazának, mint kapitány, vagy ha ezt is elveszik tőlem, mint közkatona.” (Azaz érzékelte, hogy hosszú távolléte miatt a századosi rendfokozata is veszélyben van.)

Kossuthnak ezekben a napokban kisebb dolga is nagyobb volt annál, mint hogy a költő némileg szokatlan kérésével foglalkozzon. A beadványt december 27-én iktatták, azon a napon, amikor megérkezett a hír, hogy Görgei kiűrtette Győrt, és visszavonult Buda felé. Így aztán az ügyben semmifajta intézkedés nem született. December 31-én az országgyűlés és az OHB döntött arról, hogy áthelyezi székhelyét Debrecenbe. Maga Kossuth csak január 7-én érkezett meg, s az ekkor a Vetter Antal vezérőrnagy mint helyettes hadügyminiszter által vezetett hadügyminisztérium is csak január 10-én kezdte meg a működését. Maga Petőfi azonban reménykedett abban, hogy kérelme célhoz ér, mert január 7-én még így írt Arany-nak: „Nekem, meglehet, hogy távoznom kell, s nem tudom mikor? tán ha ma nem, holnap.”

Nem tudni, hogy megpróbált-e személyesen eljárni az ügyben Kossuthnál, de ha igen, akkor onnan nyilván a hadügyminisztériumhoz utasították. Így aztán január 10–13. között valamikor személyesen Vetter Antal helyettes hadügyminisztertől kért kihallgatást az ügyben. Ekkor került sor kettejük nevezetes összecsapására, ami után Petőfi azt írta Kossuthnak, hogy „azzal az emberrel egyszer beszéltem és többször nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilizálatlanabb emberek a világon.” Majd még hozzátette: „soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter.”

Magáról a konkrét ügyről viszonylag keveset tudunk. A kortársi visszaemlékezések szerint Vetter azért leckéztette meg Petőfit, mert az nem viselte az előírást nyakravalót. Ugyanakkor némi kételyre adhat okot az a tény, hogy a Vetterrel lezajlott affér leírásai feltűnően emlékeztetnek a nagyjából egy hónappal később Petőfi és Mészáros között történt „nagyjelenetre”. Nagy Sándor történész–levéltáros Petőfi konfliktusait feldolgozó tanulmányában egy

másik, sokkal valószínűbb és hihetőbb verziót közöl. Szerinte Petőfi Vettert az őrnagyi előléptetés ügyében kereste, s a helyettes hadügyminiszter nyilván rápiríthatott az alakulatától hosszú időn át engedély nélkül távolmaradót, s szolgálati vétkét az őrnagyi előléptetésért történő folyamodvánnyal még tetéző Petőfire. Emellett Vetter, aki korábban a bánsági hadtest ideiglenes parancsnoka is volt, bizonyára már november folyamán közelebbről értesülhetett Petőfi „szabadságolásának” furcsa körülményeiről, majd december végén – immáron helyettes hadügyminiszterként – ismét találkozhatott az üggyel. Vetter Debrecenben éppen ezekben a napokban próbálta meg elérni, hogy a seregestül mutatkozó, alakulatuktól ilyen-olyan indokkal vagy engedély nélkül távollévő tisztek végre térjenek vissza csapataikhoz.

Miután Petőfi Vetternél felsült, január 13-án közvetlenül Kossuth Lajoshoz fordult. Beadványában már nem előléptetést, hanem áthelyezést kért, nyilván abból is kiindulva, hogy a 28. honvédszászlóaljhoz történő visszatérése immáron erkölcsileg hozná őt vállalhatatlan helyzetbe az ottani tisztikar és legénység előtt. Kérte Kossuthot, „tetessen át a 28-dik zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember.” Ha ez nem lehetséges, legalább – költeményeire való tekintettel – kölcsönt adjon neki a kormány, „hogy vele Bemhez menjek, s mellette mint magánember tanulhassam a katonáskodást, s ha megtanultam, le fogom róni tetteimmel e kölcsönt, mert nekem meggyőződésesem, hogy egyike leszek a haza megmentőinek.”

Ez a kérés már meghallgatásra talált, mert Kossuth január 17-én értesítette a hadügyminisztériumot, hogy az OHB „jónak látta Petőfi Sándor honvéd századost azon zászlóaljtól, hol eddig szolgált, Bem tábornok úr hadseregéhez áttenni.” Nem tudni, pontosan mikor indult el, de valószínűsíthető, hogy az értesítés napján már úton volt, mert január 19-én az Erdély északkeleti szélén fekvő Besztercére érkezett. Innen a Szászrégen–Marosvásárhely–

Medgyes–Nagyselyk–Gálfalva útvonalon, Szelenideken csatlakozott Bem táborához.

Petőfi ezt követően Bem oldalán harcolta végig az erdélyi hadsereg dél-erdélyi hadjáratát. Bem február 8-án, a piski ütközet előtti napon indította futárként Debrecenbe. Tudjuk, hogy február 13-án érkezett meg Debrecenbe, s másnap már innen írt Arany Jánosnak. Beszámolt arról, hogy Bem táborába tette át magát, Bem hadsegédjévé tette őt, s a tábornok oldalán őt véres ütközetben vett részt, amelyekben önmagához méltóan viselte magát. „Jelenleg mint futár vagyok Debrecenben s egypár nap múlva ismét lódulok vissza” – folytatta.

Debrecenben rövidesen összeveszett Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, s lemondott rangjáról. Maga a konfliktus meglehetősen banális volt. A Bem futáraként Debrecenbe érkező Petőfi a hadügyminisztériumban nem az előírt ruházatban, nyakravaló nélkül jelent meg, ezért Mészáros megleckéztette. Petőfi erre írásban lemondott honvédtiszti rangjáról, Mészáros pedig közzétette a hivatalos lapban a lemondó levelet. Petőfi ezután a *Marczius Tizenötödike* című lapban *Nyakravaló* címmel verset írt Mészáros ellen. Az eddigi kutatás azonban kevésbé figyelt arra, hogy a vers egy a lap által Mészáros ellen indított támadássorozat egyik elemévé vált. Ezekben a napokban érkezett meg ugyanis Debrecenbe az eszéki erőd feladásának a híre, s a radikálisok Mészárost hibáztatták a szerencsétlenségért. Ezáltal a vers közzététele is külön jelentőségre tett szert, s többek között a lap egyik szerkesztőjének, Csernátorny Lajosnak a lemondásához is vezetett.

Petőfi március elején Medgyesen ismét jelentkezett Bemnél, részt vett a március 2–3-i medgyesi ütközetben. Ezt követően megbetegedett, s Kolozsvárra, majd éppen március 15-én hajnalban futárként Debrecenbe ment. Március végén visszatért Erdélybe, s április 1-jén Bem ismét századossá és segédtisztjévé nevezte ki. Április elejétől május elejéig Bem neki diktálta le a Kossuthnak írott jelentéseit s jó néhány más bizalmas levelét; ezek eredetijei és fogalmazványai a költő kézírásában meg is

vannak. Sőt Petőfi készítette a magyar interjúirodalom első fennmaradt darabját, amikor Bemmellel beszélgetett arról, hogy kit tart hadvezéri eszményképének.

Április 8-án megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályát. Részt vett Bem 1849. április–májusi bánsági hadjáratában, ahol ismét több összecsapásnak volt közvetlen tanúja. Harctéri érdemeiért Bem május 3-án a csatatéren őrnaggyá nevezte ki, azonban egy újabb debreceni futárút során összeveszett Klapka György helyettes hadügyminiszterrel, s május 6-án leköszönt – a hadügyminisztérium által még meg sem erősített – rangjáról. Ezt követően apja halála miatt Budapestre utazott, itt Klapka május közepén házi őrizetbe tette, de Görgei Artúr hadügyminiszter és fővezér utasítására elengedte. Görgeinek köszönhetően csak június végén bocsátották el a honvédségből. Július elején elhagyta Pestet, Mezőberénybe ment, ahonnan július 18-án Egressy Gábor és Kiss Sándor társaságában Bem felkeresésére Erdélybe utazott. Július 25-én Berecken csatlakozott újra az „apó” seregéhez, s innen utazott Marosvásárhelyre.

Bem, amikor Marosvásárhelyről Segesvár felé indult, Egressy Gábor visszaemlékezése szerint „vezérkarából nem akart magával mást vinni, mint Lőrincz [József őrnagy] és [Anton] Kurz segédtiszteit. [Petőfi] Sándor azonban hozzájuk csatlakozott, anélkül, hogy az öreg ezt akarta volna.” (Egyenruhája sem volt, a Marosvásárhelyen hátramaradó Egressy Gábort kérte meg, hogy fizesse ki a készülőfélben lévő uniformisát, és vigye utána.)

Petőfi Gyalókey Lajos vezérkari százados kocsiján érkezett meg a csatatérre. Petőfinek csupán vászonzubbonya volt, egyenruhája nem; kardot vagy más fegyvert nem viselt. Fehéregyházán áthaladva hallották az első ágyúdörgeket és puskalövéseket, mire Petőfi a Halberk-kastélyhoz közeli, az országút mellett álló magas épület, az ún. filagória mellett leugrott a kocsiról, és előreszaladt. Gyalókey a kocsiját a községnél folyó Sárpatok hídja előtt az országúttól balra, az ottani töltés mellett, az ágyúktól védett helyen állíttatta fel, majd előresietett a

csatatérre, a magyar balszárnya. Rövidesen Petőfi is megjelent, s együtt nézték a kibontakozó ütközetet. „Mit gondolsz, kit ver meg ma az Isten?” – kérdezte a költő. „Remélem, a muszkát” – felelte Gyalókey. „Én nem remélem, de követelem” – válaszolta Petőfi. Aztán Petőfi megpróbálta rábeszélni Gyalókeyt, hogy térjen vissza vele Fehéregyházára, de a százados arra hivatkozva, hogy a balszárnyról jobban át lehet tekinteni a csatateret, maradt a helyén.

Petőfi ezt követő útja a csatatéren nehezen rekonstruálható. Gyalókey szerint Fehéregyházának indult, vannak azonban olyan szemtanúi beszámolók is, amelyek szerint a balszárnynon, az első vonalban vagy közvetlenül amögött is megfordult; sőt a Bem által az Ördögerdőben rohamra küldött csapatokhoz társult, és biztatta őket. Néhány forrás szerint egy ideig Bem környezetéhez csatlakozott, s – Pap Lajos őrnagy szerint – az öregúr zavarta hátra. A délutáni órákban azonban jobbára már Fehéregyházán tartózkodott, hol egy sütökemencén üldögélve, hol pedig a csatatéren.

Lengyel szerint délután 4 óra tájban Petőfi ismét előrement a Sárpatakig, s a híd karfájához dőlve állt elmerengve fél órán át. „Tőle mintegy 200 lépésre dolgozott egy 6 fontos, s lőtte az országút mellett felállított orosz lovasságot. – Hihető, sok kárt tett bennök, mert nemsokára is erősen kezdettek tüzelni, s egy golyó Petőfitől alig 30 lépésre ütött a földbe, a felvert föld és por őt is ellepé, s hihetőleg szemébe is jutott, mert azt zubbonya szárnyával hosszasan törölgeté. – Ekkor helyét megváltoztatá, felénk közeledett s hátát a falu kapuzábjához [a vetésterület határát jelző oszlophoz] vetve nézte a csatát, és elmerült gondolataiba, még pedig annyira, hogy a csakhamar hallatott iszonyú zsidaj, ordítás, egy tömeg tele tüze sem volt képes figyelmét azon helyre vonni, hol az történt.”

Lengyel is felfigyelt a szokatlan zajra, előre futott, s megkérdezte Petőfit: „Mi baj, őrnagy?” Ám a költő nem felelt. Lengyel hamarosan látta az orosz lovasság kibontakozó támadását, s rájuk mutatva odakiáltott Petőfinek, aki csak ennyit válaszolt: „Potomság”. Ám amikor Lengyel mutatta neki, hogy Bem is menekül,

Petőfi is felismerte, hogy az ütközet elveszett. Szó nélkül futni kezdett a Sárpatak túlsó partjáról a hídon keresztül, és Fehéregyházára vette útját. A híd előtt összefutott Gyalókey Lajos századosdal, aki megragadta a karját: „Jöjj velem, kocsimat innen nem messze állítottam fel, azon menekülhetünk, gyalog vagy levágnak, vagy elfognak”.

Petőfi azonban más véleményen volt: „Azt hiszed, hogy van olyan bolond, ki ebben a pokolban megállani merné helyét, kocsisod is elfutott, mint a többi. Nézd – ezzel a felénk közelítő lovascsapatra mutatott –, itt nem lehet menekülni, ne gondoldj most kocsidra, hanem jer oldalt, ott talán megszabadulhatunk”. Gyalókey habozott, Petőfi pedig kirántotta kezét: „nincs idő gondolkozni, én megyek, Isten veled” – mondta, s tovább futott.

Átjutott a falun, s Héjjasfalva felé vette útját. Utoljára itt látta őt a Bemet menekítő Pap Lajos őrnagy, majd látni vélte Lengyel József orvos is. Valahol félúton eshetett az üldöző Nassau-dzsidások áldozatául. Legalábbis így rekonstruálta a költő utolsó óráit Dienes András. Tény, hogy Petőfit utoljára a faluban látták, utána csak látni vélték. Egyelőre tehát csak annyit mondhatunk bizonyosan, hogy a segesvár-fehéregyházi ütközetben nyomtalanul eltűnt.

A költő halálát mindenki biztosra vette. Petőfi a Marosvásárhelyre elvergődő menekültek között sem tűnt fel, holott Bem maga is keresztet vetett. A foglyok között nem volt, mert az ütközetben fogságba esett, de később megszökött Bauer Lajos vezérkari őrnagy nem látta őt közöttük. Élve az ütközet után senki sem látta. Holttestét többen is látni vélték – de egyik szemtanúi beszámolóról sem állíthatjuk, hogy bizonyosan a költőre vonatkozik.

Sem az eltűnésben, sem a szemtanúk megjelenésében nincs semmi különös. Egy teljes vereséggel végződő ütközet után gyakori eset, hogy a menekülők egy része nyomtalanul elvész. A menekülő Petőfiben az őt utolérő kőzák vagy dzsidák csak a magyar katonát látták. A menekülők többsége pedig kizárólag a saját életével törődött, s a lőporfüst és a por kódé-

ben aligha figyelt arra, hogy tőle pár méterre a nemzet legnagyobb költője küzd, vagy fut az életéért.

Az idő múlásával egyre több szemtanú akadt. Köztük természetesen olyanok is, akik távolról sem látták a segesvári ütközetet. Legalább két-három tucat személy látta elesni Petőfit, természetesen a csatatér legkülönbözőbb pontjain, egymástól sokszor kilométernyi tá-

volságra. Arra is akadt szemtanú, hogy a sebesült költőt a halottak elföldelésére kiküldött környékbeli román vagy szász parasztok élve dobták volna a sírba. Mások szerint súlyos sebesülten vitték valamelyik környékbeli házhoz, s ott halt meg. Egy bizonyos – Petőfit az ütközet után élve senki sem látta, s a kortársak többsége biztosra vette, hogy elesett menekülés közben.

Me tangere sorozat / Édesanyám és a rákbetegek emlékére (2022; olaj, vászon; 100×80 cm)

Megyeri-Horváth Gábor kiállítása elé¹

Nagyszerű dolog – egy tanárember életében – belelátni és részesévé válni a tanítvány alakuló munkásságának meghatározó pillanataiba, kiemelkedő eseményeibe. Megyeri-Horváth Gábor tanítványom volt a Magyar Képzőművészeti Egyetemen. Már az első benyomások alapján is prognosztizálni lehetett, hogy (a csillogó szemek láttán) a Jóisten is festőnek teremtette. Fel kell idéznem azokat a gondolatokat, amelyeket immáron négy éve fogalmaztam meg Megyeri-Horváth Gábor kiállítás megnyitóján Békéscsabán. Számomra öröm felidézni ezeket a gondolatokat, mert nem veszítettek semmit az aktualitásukból, akár a szakmai, akár az emberi oldalát vizsgálom.

Az egyik ilyen fontosnak tekinthető megállapítás a következő volt: „Természetes vágyaink közül talán az idő megragadásának igyekezete, megélt és számunkra fontos élmények képi, kézzelfogható felidézése mindig felbukkanó, titokzatos kívánságunk. Az élmények sokaságából kigyomlálni a jelentéktelent, és felmagszatalni a katartikusá váló jelentőset, hosszú tanulási folyamat... Döntések végeláthatatlan során keresztül próbálunk minél közelebb kerülni az igazsághoz, és otthontelve, megérkezni, megtelepedni a világban. Azután bizonyos besűrűsödött nevezetes időpillanatban, tisztító szándéktól vezérelve, megpróbálunk rendet rakni dolgaink között, kitűzve a továbblépés lehetőségeit.”

Az élmény alapú formateremtő meghatározottság, energiával, érzelmekkel dinamizálva, a

kifejező erő felfokozott jelenlétét erősíti. Megyeri-Horváth Gábor visszatérve a gyermekkori alapélményeihez, valójában folyamatosan újraértelmezett rétegeket, hártákat bont le a család motívumról. Neki a megsárgult fényképek lenyomatok, híradások az elmúlt időkből, emberi gesztusokból, eltűnt tekintetekből.

Képszoetet teremteni, ahol a hiteles élményből táplálkozó forma életteli tartalmat hordoz, talán az egyik legfelelőbb érzés, amit alkotó ember megtapasztalhat. A család, a borbélyműhely, a disznóvágás vagy az összetartozás, a szeretet motívummá érlelt gesztusai, mind kimeríthetetlen háterszágát adják Gábor festészetének. Tágabb értelemben olyan vizuális feltárásnak válunk részeseivé, ahol a családtörténeten keresztül belelátunk a történelmi idő által lerakott kultúrrétegekbe, amelyekből valójában rekonstruálhatóvá válnak eltűnt korok értékei.

A tárgyak nagy túlélők. Hosszú ideig hordozzák az emberi érintés nyomát, illatát, nagyszerű okot szolgáltatva az alkotó átszellemült, teremtő megnyilvánulásához (*Apám utolsó füstölt sonkája* című kép).

Újabb idézet 2019-ből: „Füst Milán 1948-ban megjelent esztétikai alapműve – a *Látomás és indulat a művészetben* – a „XX. századi tudományosság” egyik meghatározó gondolatfolyama. Valójában itt találkozhatunk az élettéliség fogalmának legárnyaltabb kibontásával. Horváth Gábor képi törekvéseinek meghatározó eleme az a fajta formateremtő igyekezet, amelynek a végeredménye az élettéliség... Ön-

¹ Elhangzott Megyeri-Horváth Gábor *Örökség* című kiállításának megnyitóján a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban, 2023. augusztus 3-án. A tárlat kurátora Gyarmati Gabriella művészettörténész volt.

Kitelepítés (2023; olaj, vászon; 100×80 cm)

tisztító tesztek végtelen sorozatán átlendülve adhatunk bizonyos esélyt magunknak, hogy gyarló felszínességünket leküzdve, olyan szellemi tartományokba jussunk el, ahol a valódi értékek teremődnek.”

Nagyszerű dolog a festő számára, ha egy kiállítás alkalmával sosemvolt egymás melletti kapcsolat jön létre a képek között. Adódik egy újfajta párbeszéd lehetősége, melynek során felerősödnek megbúvó csendes rétegei a képtérnek, és váratlan összefüggéseket teremtvé elindítanak egy addig ismeretlen világba. Ez a párbeszéd, hitem szerint, ennek a múzeumnak a falai között, ezen a kiállításon elindult és sok meglepetést tartogat számunkra.

Egy általános értékválsággal bíbelődő világban megnyugtató az az erkölcsi és szakmai eltökéltség, küzdőképes következetesség, ami Megyeri-Horváth Gábor eddigi életútját alapvetően meghatározta.

Tele van a világ hulladékkal, szeméttel, értéktelen eszmékkal. Szigetet építőkre van szükségünk, „akik értékalapú rendszert” hoznak létre, ahol a szavak valódi értelmük és jelentésük szerint működnek, akár fogalmi vagy vizuális értelemben. Megyeri-Horváth Gábor, a festő munkássága ezen értékek mentén formálódik és hoz létre egy különös hangzású képi világot, amihez sok sikert és kitartást kívánok!

Trianon 100 / Őseim tiszteletére (2020; olaj, vászon; 100×80 cm)

Me tangere sorozat (2021; olaj, vászon; 150×100 cm)

Madách Imre, Az ember tragédiája – és drámaíróink

Ha nem jubileumi évet írnánk, akkor is érdemes volna elgondolkodni azon, mit adott nekünk a lassan egyébként nem is kétszáz, de kétszázegy éve született Madách Imre. Mivel azonban jubileumi évet írunk, a Bárka megszólított néhány író, 200 szóban foglalja össze, mit jelent számára Madách alakja vagy a sztrégovai magányos bölény műve. A megkérdezett szerzők mindegyike írt már olyan művet, amely nélkülözi az elbeszélőt, és amelyben a szereplők kurzívált neve után megszólalás következik. A megszólítottak nem mindegyike élt a lehetőséggel, nem baj, köszönjük, ha egyáltalán elgondolkodott rajta. S leginkább köszönettel tartozunk azoknak, akik válaszoltak. Kedves szerzőink szavait általában egyetértően, néhol hümmögve olvastuk, de mindegyiket nagy örömmel közöljük, olvasóink örömeiben is reménykedve. A válaszok némelyike nem pontosan 200 szó. De ez is csak Madách és műve rendkívüliségét bizonyítja.

Háy János

Petőfire kétszáz nap jut, Madáchra kétszáz szó. Madách a *Tragédia* plusz egy színe vagy a *Tragédia* mögött megbújó metaszín. Ő az, aki a magyar irodalomban mindig a rövidebbet húzta, s ha lesznek még húzások, neki akkor is csak a rövidebb jut. Akkor volt fiatal, amikor mindenki látszott, mert forradalom volt, de ő, a beteges és gyenge, forradalomból fel volt épp mentve. Nemzetőr lett, de éppolyan volt ez neki, mint nekem az, hogy úrhajós vagyok. Én nem jártam az úrben, ő nem harcolt. Egy kis börtön azért így is kijutott. Versekkel és drá mákkal hozakodik elő, de észrevétlen marad, és ez mindenkinek jó. Rettenetes anya és rettenetes feleség mérgezi az életét, és beleoltja a *Tragédiába* is a mérget. Végre elkészül a nagy mű, mert ő a főműves, a többi darab nem tekinthető

még alműnek sem. És kié az érdem, hát persze, hogy Aranyé. Nem sokat írt át benne, csak épp annyit, amennyit kellett, rögvést az első sorokat, s hiába a statisztika, ebből már nem lehet kimosakodni. És most itt a kétszáz év kétszáz szó, tényleg csak vesztes lehet Petőfi mellett. S ez így lesz a 250-nél is, és a háromszázadiknál is. Egy főműves, aki egy rohadt nagy dobással marad örökre: a vesztes.

Kiss Judit Ágnes

Madách *Tragédiája* megkerülhetetlen köztomb a magyar irodalom közepén. Folyton beleütöközöm. Középiskolás koromban – még mielőtt kötelező lett volna – többször is elolvastam, annyira lenyűgözött. Mire az órai elemzésre került sor, már azt hittem, mindent tudok róla. Az Úr nárcisztikus és közömbös despota, Lucifer sármos, jó humorú entellektüel, Ádám csetlő-botló, szalmaláng-lobbanású lúzer, Éva öntudat- és emlékek nélküli vonzerő.

Meg sem tudom számolni, hányszor olvastam el azóta, hiszen szinte minden évben tanítanom kellett valamelyik osztálynak. Mindig találtam benne valami újat. És sokszor tanultam a diákoktól is. „Ádám ezt úgy álmodta, hogy fellázadt Isten ellen, és Lucifer mutatta neki az álmot” – magyarázta egyikük. – „A darab végén megbékél Istennel. Most már szembet fog álmodni.”

Íróként akkor talált meg egy felkérés, verset írni egy folyóirat Madách-számába, amikor a gyerekeket vártam. A magam számára is meglepően írtam meg Éva, a várandós anya monológját, akit a férfi nem visz magával az emberi történelemről szóló álomba. Pedig egyetlen érték van minden eszme fölött: az élet, a szeretet továbbadása.

Tasnádi István

„Hol a magas, mi vonz? A mély? Mi rettent?
Hol életünknek édes tarkasága?
Többé nem tenger küzdő fényes árja,
Sima mocsár csak, békával tele.”

Madách írja ezt a kibontakozó tömegtársadalomról, a XIX. század vége felé a XVIII. századról. Én ezt először valamikor a XX. század végén olvastam, és arra gondoltam, hogy az a régi mocsár semmi sem volt a maihoz képest. Vagy hát az akkorihoz. És mi van ma? A tenger fényes árján pillepalcokból összeállt szemétszigetek sodródnak, abban a bizonyos mocsárban pedig még jobban hemzsegnek a békák. Minden kor a sajátját tartja szellemileg alacsonyabbnak, talán mert az előző korszakokból csak az esszenciális közlések maradnak fenn, festmények, szobrok, versek és világmagyarázatok, a többit pedig, ami hétköznapi, bővli és silány, bedarálja az idő a felejtés komposztjába.

Manapság ki venné a bátorságot, hogy írjon egy emberiségdrámát? Akárhányszor újraolvasom *Az ember tragédiáját*, lenyűgöz ez a nagyratörő írói ambíció. Nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy összefoglaljon mindent, és választ találjon mindenre. Madáchnál még, minden pesszimizmusa ellenére, nem kérdőjeleződik meg, hogy az emberben ott a szépre, jóra, fennköltre való nyitottság és a nagyságra való képesség. Hogy a teremtés koronája. Hogy elkerülhetetlen, ám méltóságteljes bukása megrendíti a szemlélt.

Ábránd és eszmény – Madáchnál kulcszavak, mára szinte teljesen kiürültek, még értjük a jelentésüket, a jelenre vonatkoztatva azonban tartalom nélküli fogalmak. Kimentek a divatból. Már pragmatikusabbak vagyunk, csak semmi fellengzősség. A *Tragédiában* az ember a letagadott jobb, nemesebb, mélyebben érző és gondolkozó részével találkozhat. Úgy sújt le, hogy közben megemel. Lenyűgöző szellemi teljesítmény, valóban egy előző kor pompás esszenciája, amelynek a végén együtt

sóhajthatunk fel Luciferrel: „...minden úgy el van lapúlva...”

Székelly Csaba

Sok évvel ezelőtt megkeresett Eszenyi Enikő, hogy írjak egy darabot a Vígszínház számára. Akkor még ő volt ott az igazgató. Ez a megkeresés nemcsak azért volt megtisztelő, mert a Vígszínháztól érkezett, hanem azért is, mert Enikő nagyszínpadi ősbemutatót szeretett volna, és hát kortárs drámaíró számára a nagyszínpad olyan, mint Ahab kapitánynak Moby Dick. Vágyunk rá, de valamiért mindig elérhetetlen marad. Pár héttel később elő is álltam egy nagyszabású tervvel: *Az ember tragédiájából* kiindulva megírnám Madách művének a kisöccsét. Nem világtörténelmi léptékű lenne, hanem „csak” magyar. Ez is lenne a címe: *MagyareMBER tragédiája*. Arról szólna, hogy mivel nem tudja, érdemes-e hont foglalni a Kárpát-medencében, Álmos vezér a sámán tanácsát kéri, aki álmodat bocsát rá, ő pedig végigálmodja a magyar történelem néhány fontosabb korszakát. A végén persze Álmos nincs meggyőzve, de már késő. Eszenyi Enikőnek nagyon tetszett az ötlet, ennek ellenére a történet itt megszakadt. Talán meggondolta magát, vagy odabent a színháznál valaki leszavazta az ötletet, vagy az is közrejátszott, hogy a következő évben Esterházy Péter megírta a *Mercedes Benz* című darabját, amely szinte ugyanerről szól. A lényeg, hogy a terv soha nem valósult meg.

Mindezt csak azért meséltem el, mert jól mutatja, annak ellenére, hogy nincs komolyabb kapcsolatom Madáchcsal, valahol mégiscsak van. Írás közben nyilván soha nem jut eszembe Madách Imre. Mint ahogy egy sebészorvosnak sem jut eszébe, amikor odalép a műtőasztalhoz, hogy milyen nagyszerű orvosok dolgoztak egykor ebben a kórházban, hanem a feladatára koncentrál, és a problémát látja, amelyet neki kell megoldani. De az a tény, hogy egy komoly helyzetben, mint amilyen egy vígszínházi fel-

kérés, Madáchhoz nyúltam, ráadásul szinte egy időben Esterházyval, aki a Szlovák Nemzeti Színház felkérésére szintén Madáchhoz nyúlt, azt mutatja, hogy Madách nem egy szokványos múzeumi tárgy, hanem egy másfajta hagyomány. Élő. A hagyomány bármely művészeti területen szerintem akkor élő, ha aktívan továbbgondolható. Vagyis ha variálható, be- vagy továbbépíthető, esetleg karikírozható, mégpedig úgy, hogy mindenki érti. Madách ilyen, és ezt jó volt felismerni.

Kovács Dominik – Kovács Viktor

Az ember tragédiájával kapcsolatban az első gondolatunk mindig pátosszal teli. A mű voltaképpen egy szellemi kilátótér, ahonnan nemcsak az egyetemes történelem eseményei figyelhetők meg egyedi szögből, hanem a drámatörténet különböző fejezetei is. Miért ne ismerhetnénk az úrjelenetben az egzisztencializmus problémáira? A kepleri szín kész pszichoanalitikus okfejtés, a modern lélektani színjáték korát megelőző példája. Párizs avantgárd téboly. A téboly mögött, akár Weissnél, logikus személyiségrajzok húzódnak. A londoni szín már-már melodramatikus, a falanszter pedig disztópia... Máris dolgozik bennünk a besorolási kényszer, ami természetszerűleg közhelyeket hív életre, a lényeg viszont éppen a besorolhatatlanság maga. Madách műve épít és bont, állít és tagad, megmagyaráz és összezavar, de leginkább szembesíti az embert a csekély mozgásterével, s alighanem ezt a legnehezebb feldolgoznia a mindenkori befogadónak. Ennek felismerésekor a pátosz helyét átveszi a legbensőnkéből fakadó természetesség, egyszerűség.

Az ember tragédiáját a kora kritikusai *Faust*-utánezatnak tartották, azontúl vallás- gyalázó, felforgató írásnak. Később mondták rá azt is, hogy pesszimista, nőellenes, dekadens és ódivatú. A vádak mégis hamarabb kopnak, mint a szöveg igazsága. Hogyan is

kophatna, ami valójában nincs? Madáchnál az Úr ugyanúgy tévedhet, akár Lucifer vagy Ádám. A mindent átható kétely nagyobb hatalom, mint a kozmosz, folyton új történeteket sző a hős köré, aki a legvégsőig küzd és bízva bízik, meglehet, hiába. Valami ilyesmit hívunk posztmodernnek.

Márton László

Egyművű szerző. Számos egyéb munkája ellenére ő *Az ember tragédiája* költője. Egyívású Petőfivel. Csakhogy Petőfi plebejus, ő pedig előkelő születésű. Petőfi profi irodalomcsináló, ő pedig a *Tragédia* sikere után is kívülálló maradt. Magánélete szerencsétlenül alakult, házassága szörnyű volt, a forradalom bukása után meghurcolták. Testi gyengeséggel, szívbajjal küszködött, fiatalon meghalt. A *Tragédia* a világirodalom nagy emberiségdrámái közé tartozik. Dramaturgiai feszültsége nagyrészt a jelenetek közti ugrásból, kisebb részben a jelenetek önmagukba fordulásából adódik. Kivétel a prágai szín, amelyből átjárás nyílik a párizsi jakobinus terrorba. Kérdés: miért nem lép ki Madách az ókori kelti, antik, európai kultúrkörből? Miért nincs tengerentúli szín? Hiszen még a falanszter is európai fejlemény, még az eszkimójelenet is az eljegesedett Európában játszódik. További kérdés: miért nincs magyar tárgyú jelenet a műben? Hiszen Ádám és Éva megérdemelte volna, hogy szembesüljön a magyar történelem valamelyik tragikus mozzanatával. Miért rossz felvilágosító Lucifer? Miért tökfej az Úr, illetve a hangja? Madách katolikus volt, noha rossz katolikus, akárcsak Vajda János. Másképpen kételkedett, mint református neveltetésű kortársa, Arany. Az utolsó sor („küzdj és bízva bízzál”) a magyar irodalom egyik legkeserűbb, legkétségbeejtőbb mondata. Személyes közöm is van Madáchhoz. Egyike voltam azon négy szerzőnek, akik a székesfehérvári Vörösmarty Színház számára megírták... De ezt majd máskor mesélem el.

Szil Ágnes

„Darabjai fellengző nyelvű könyvdrámák, álmosan botorkáló dialogizált történetek, jambusokba szedett fárasztó bölcsekedések” – az idézet nem Madáchról, hanem egy kortársáról, a Vörösmarty-epigon Horváth Cirillről szól, de nem halljuk ki belőle a XIX. századra vonatkozó ítéletet?

Madách a magyar irodalom egyik zsenije, ám minden bizonnyal egyike azon szerzőknek, akikhez kulcsa csak a legműveltebbeknek van. Ahogyan Arany és Jókai szövegei lábjegyzetekre szorulnak, ugyanúgy Madách nyelve is mankóért kiált a mai tizenévesek számára. Akik megértik, azoknak felejthetetlen élmény, akiknél az üzenet nem jut át, azoknak nincs módjuk felmérni, mit veszítettek. Kulturális deficit. Szakadékjelző.

Madách olyan ötlettel állt elő, amely utánozzhatatlan és megismételhetetlen, részben neki köszönhető, hogy létezik egyáltalán a fogalom: magyar dráma. Két kérdés vetődik fel újra és újra Madách kapcsán: mi történt volna, ha világnyelven ír, valamint, hogy elfoglalta-e a *Tragédia* az őt megillető helyet a drámai irodalomban. Az első kérdésre értelemszerűen egzakt választ nem adhatunk, csak romantikus és optimista feleletet, ám a már meghódított nyelvek felsorolása után érdemes lenne tudni, születtek-e modern fordítások. Ha jól tudom, ebben az évezredben nem. Hogy elfoglalta-e az őt megillető helyet? Talán épp az a helye, ahol most van. A *Tragédia* – ahogy a mai kritika szokott fogalmazni – szakmai siker. Kevesek ajándéka, mondom én, aki ennek az óriásnak a vállán kerültem be a felsőoktatásba. Évről évre tanítom, évről évre arcul üt a kudarc, ami nem Madáché, csak az én tragédiám.

De hogy is mondta a szerző abban az utolsó mondatban?

(Az első mondatban szereplő idézet Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténet* című munkájából való.)

Egressy Zoltán

Madách Imre alakját én Fráter Erzsi, az elátkozott múzsa alakján keresztül látom. Több mint húsz éve, amikor Petrányi Ilona megkérésre, hogy fennmaradt dokumentumok, levelek alapján írjak háromszereplős felolvasószínházi darabot Madách, a felesége (Fráter Erzsi) és az anyja (Majthényi Anna) zűrzavaros, tragédiába torkolló kapcsolatáról, azt gondoltam, a mű alapvetően Madáchról, *Az ember tragédiája* születési körülményeiről fog szólni. A darab *Vesztett éden* címmel elkészült, a felolvasás megtörtént, de nem hagyott nyugodni a téma, elsősorban Erzsi figurája. Ezért tovább dolgoztam rajta. Igyekeztem arányos, azonos súlyú szerepeket írni, a nehézséget az okozta, hogy Madách életének két legfontosabb női szereplőjét sokkal érdekesebb, izgalmasabb egyéniségnek láttam, mint az író. Ennek megfelelően számomra ők, elsősorban Erzsi a főszereplő, és miközben a darab alapvetően fikciós részekkel gazdagodott, egyfajta szerzői „állásfoglalás” tetten érhető benne. Az irodalomtörténészek által bűnbaknak kikiáltott, szerintük a zsenit tönkretévő nő igazi költő volt, érzékeny, gyönyörűséges levelei a legszebb szerelmes vallomások közé tartoznak, míg Madách félszeg, őrlődő megnyilvánulásai gyengeséget, férfiúi döntésképtelenséget jeleznek. Két erős nő, közöttük egy vergődő lélek, aki az irodalomba menekül. Ami számára emberi tragédia, az az utókor számára áldás. Egyébként pedig minden úgy történt, ahogy az sejthető volt: Erzsi egy híd alatt, gyakorlatilag hajléktalanként végezte, Majthényi boldogtalanul halt meg, Madách pedig felmagasztosult.

Zalán Tibor

Madách Imréhez meglehetősen barátságos a viszonyom. Azt nem szeretem benne, amit mindenki szeret, és azt becsülöm mégis benne leginkább, amit nem szeretek. Ha Madách, ak-

kor *Az ember tragédiája*, és fordítva is ugyanez figyelhető meg. Világdráma és zseniális – és szó sincs koppintásról Goethe felől. Goethe tormás tejfől, ahogy egy hajdani kolléga indulatosan megfogalmazta, Madách szenvedő vidéki génusz. Élete sok mindent megmagyaráz, de nyilván nem magyaráz mindent. Költői lantjának dalait nem ismerem eléggé, politikusi tevékenységét még kevésbé tudom megítélni. A színházhoz feltehetően nem nagyon értett, színházi élet híján nem is nagyon érthetett; de ez nem annyira komoly baj – írni hihetetlen érzékenységgel tudott. A baj nem vele van! Hanem azzal, hogy a *Tragédia* teljességgel alkalmatlan színházi megvalósításra. És itt nem akarom előhozni a drámai költemény műfaji követelményeit vagy jellemzőit. Filozófiai költeménynek – és a filozófiának, bármilyen kifejtésben, vagy a költészetnek, bármilyen dramatizációs formában – nem természetes helye a színház. Hosszú kifejtést igényelne, hogy miért van ez így. Már eddig is hosszúra nyúlt életemben nem láttam igazán jó tragédiát színpadon. Kettőre emlékszem élénken. Paál István szolnoki előadásában a mindenki által ismert és idézett mondat a vasfüggönyön jelenik meg. Jó trouvaille, s nem sokkal több. Vidnyánszky nemzeti, meiningeni dramaturgiára épülő előadása okozott még bennem izgalmat. És...

Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba

„E nagybajúszú, nagyszájú gyerek” (Madách: *A civilizátor*)

Madáchot a közmegegyezés általában drámáiért, közülük is főképpen *Az ember tragédiájáért* becsüli, már-már megfélemezve a tényről, milyen szép, magyaros ívben konyuló bajuszt viselt. Félő, hogy a mégoly gondos irodalomtörténeti kutatások sem tisztázzák megnyugtatóan a kérdést, mekkora szerepe volt e bajusznak abban, hogy a

Tragédiát az ekkortájt éppen ilyes ajakdísz nevelésén fáradó Arany János fedezte fel. Arany emberi nagyságát bizonyítja, hogy bár viaskodott saját démonaival – mint azt a tragikus mélységű *A bajusz* című verse sejteti, amely 1854-ben, tehát nem sokkal Madách szabadon bocsátása után fakadt fel belőle –, mégsem engedett az alattomos bajuszirigységnek, amelyről egyébként már Biberach is vallott a *Bánk bán*-ban (v.ö. 73–75. és 1020–1022. sor), hanem ennen szőreit hanyagolva engedte költőtársa bajuszát büszkén csüggeni. Elképzelhető-e, hogy éppen ezt a nagy-lelkű gesztust viszonzta Madách azzal, hogy főművében, de még az az után írt drámáiban is szinte teljesen kerüli a bajusz, sőt a szakáll említését – holott pedig a *Mózes* kitűnő közeget kínálna e téma méltó kibontásának? A hálának e férfiasan szép megnyilatkozása egészen a sírjáig kísérte Madáchot. Mégis, hogy ez önfeláldozás milyen apátiába kergethette Aranyt, azt a kései évek szakállba búvó, eljelentéktelenített bajuszviseletéből gyaníthatjuk, valamint abból, hogy óvakodott megérni a *Tragédia* ősbemutatóját.

Pozsgai Zsolt

A tüdőbeteg embernek penészes börtön. Végigköhögte a szabadságharcot, nem tudott harcolni, önvád. Közben az anya és a feleség gyűlölködésének szorításában írni sem lehet. Ez a börtön, 1849-ben most a megnyugvás, szanatórium. Íróeszközüre könyörög, kap. Papírféléért könyörög, azt is. Egész félresiklott életét ráhanyja a papírra. Megtalálja Évának azt a kislányt, akibe szerelmes volt fiatalon a tudószanatóriumban. Aki mellé befeküdt az ágyba, átölelte, azt mondta neki: együtt halunk meg. Az imádott kislány meghalt, ő nem. Most feltámasztja őt is, másokat is. Míg saját életében és egyre mélyebbre, váratlanul átszakad egy fal, mögötte a teljesség, a világegyetem. Az emberiség egész története egyetlen ember fájdalmában. Leírta a leírhatatlant,

amit a leomlott fal mögött látott. Címnek pedig: *Lucifer*. Akkor ő volt a hőse a műnek. Aztán kiengedik, és vissza az életmalomba. A börtön után tisztelik, békén hagyják. Anyja elhallgat, felesége tovább hűtlenkedik. De végre igazi alsósztrégovai csönd van. Előveszi a *Lucifert*, és átírja. A világirodalom egyik legnagyobb remekét, olyasmit, amit nem ember

ír, hanem valaki, valami ismeretlen erő, talán maga a Teremtő, és médiumként használja azt, akit kiválasztott. Jó lenne ismerni az első változatot, a *Lucifert*. Ha egyszer majd én is lemerülök végleg az időkútba, megkeresem, elolvasom. És talán találkozom is vele. Elpipáztatunk.

Kiss László összeállítása

Kis szaloncukorcsej (2019; akril, vászon; 50x40 cm)

Képmutatók

Rakovszky Zsuzsa: *Az idők jelei*

„Új nincs: a korszaknak mind a százhatvanöt / csatornáján csak ismétlések mennek” – írja Rakovszky Zsuzsa új, *Vita élő időben* című verseskötetében. Az idézet akár legutóbbi regényének mottója is lehetne: *Az idők jelei* történelmi regény, melynek egyik legfontosabb tétele, hogy a korszakokon átívelő emberi és közösségi magatartásformák folyamatosan visszatérnek, akár rövid időn belül is. Közösségi szinten mindez a befolyásolhatóság, a feltétel nélküli áhítat, egyéni szinten pedig a képmutatás formájában jelenik meg. A regényben megfigyelhetők azok az apróságok, melyek a pozitív karaktereket is képesek a képmutatás vádjá alá helyezni – ez pedig a mű egyik erénye: nem teszi le voksát egyértelműen a szereplők jellemét illetően, mérlegre helyezi azok tetteit, gondolatait.

Az idők jelei Rakovszky hatodik regénye, követve ezzel a 2020-as *Állapotváltozások. Válogatott versek, 1981–2019* című verseskötetét. Az életműben a versek és prózák hasonló arányban vannak jelen, Rakovszky műveiben azonban, így a versekben is fontos szerepet kap a történetiség (például: *Történetek*, 2018), melyre a szövegek struktúrája épül. *Az idők jeleinek* narratív megoldásai is több lábon állnak. A regény abban is kapcsolódik a korábbi prózai művekhez, hogy egyrészt egyes szám első személyben meséli el a történetet (mint például a 2002-ben megjelent *A kígyó árnyékában*), másrészt erősen visszanyúlik a történelembe (hasonlóan a 2005-ben megjelent *A hullócsillag évéhez*). Az sem idegen Rakovszkytól, hogy a különböző műnemek, műfajok egymás mellé helyezésével, egy művön belüli szerepeltetésével játsszon, akárcsak a 2011-ben megjelent *VS* című regé-

nyében. *Az idők jelei* is tartalmaz lírai részeket, melyek a történetmesélés összetettségéhez járulnak hozzá (kérdéses persze, hogy ezeket hogyan sikerül működtetnie a regénynek).

Az idők jelei másik érdeme, hogy számos olvasási irányt felkínál a befogadó számára: közelíthetünk hozzá a legkézenfekvőbb történelmi téma felől, ugyanakkor izgalmas lehet a női sorsok áttekintése is – a különböző női karakterek ugyanis másképp reagálnak az őket érő borzalmakra: Divara, az egyik próféta felesége például követi az akár hamis tanokat is, míg Bernhard lánya, Annchen tiltakozni próbál az újrakeresztelkedés és a kényszerházasság ellen; a törvények elfajulásával pedig minden nőnek kötelezővé válik újra férjhez mennie. *Az idők jeleinek* női karakterei határozottan erősebb körvonalakat kapnak, mint a férfi szereplők, döntéseik, gondolataik árnyaltabbak, mint az egyébként társadalmilag felettük álló férfiaké.

Az idők jelei a 16. század elején játszódik Münster városában, mely ma Németország egyik legnépesebb települése Észak-Rajna-Vesztfáliában. Elhelyezkedése, közelsége Hollandiához, az 1500-as években formálódó németalföldi területekhez, valamint a korszak társadalmi-politikai változásai és a reformációt követő évek izgalmas kiindulópontot adnak a műnek, melynek belső ideje negyven évet ölel fel: „Ezen írásba Isten segédelmével az Úrnak 1570-es esztendejében fogtam, közel negyven esztendővel a történetek után” – indul a regény, mely már ezzel a mondattal rögzíti, hogy személyes beszámolóról, visszaemlékezésről, terjedelmes naplóról van szó.

Egy a Knipperdolling-családhoz került, árván maradt szolgálólány, Liza (Elizabeth, „a veres Liza, ahogy fiatal koromban emlegettek, vagy az öreg Betha, ahogy mostanában”) meséli el a pápisták és a protestánsok, majd a protestánsok között zajló belső feszültségeket és ezek következményeit. Az egyes szám első személyű beszélő, az eseményeket átélő szolgálólány jelenti a tizenhat fejezetből álló regény fő narratív szálát, ehhez kapcsolódik még két különböző, lírai megszólaló: Hermann von Kerssenbroch verses beszámolója és annak részletei, valamint egy ismeretlen anabaptista költő versei, versrészletei. A regény Hermann von Kerssenbroch verses beszámolójával indul: „Üdv, Olvasó”, melyből megtudjuk, hogy a következőkben Münster városának pokoli sorsáról olvashatunk majd: „mint lepte el fokonként városunkat / a téboly és a bűn”. A verses szakaszok is azt az olvasatot erősítik, hogy a „krónikások” célja elsősorban a pontosság,

az események cizellált részletezése, mely sokszor hatásosabb, mint maga a fő prózai szakasz.

Mivel a könyv is verses résszel indul, érvényesnek tűnik az a megközelítés, hogy narrációs rétegekről beszéljünk, melyek egymástól függetlenek, mégis, mivel valamennyien átérték az eseményeket, vannak közös pontok. Ugyanakkor Liza narratori szála tekinthető a legfontosabbnak – már csak az arányokat tekintve is –, mely akkor a legizgalmasabb, amikor reflektál saját élményeire; az első ilyen már a regény legelején bekövetkezik, amikor némaságának történetéről (nemi erőszak) vagy anyja korai testi leépüléséről beszél: „Reggel anyám ott talált összekuporodva a véres szalmán; furcsa, de nem kérdezett

semmit, mintha magától is kitalálta volna, mi történt.”

Szerkezetileg azonban aránytalannak tűnik, hogy a regény ugyanezen pontján néhány oldalban Liza egész, Münsterbe kerülése előtti életét megismerjük, majd a szöveg további részei (háromszáz oldal) erre nem reflektálnak. A sokszereplős, nagy időszakot átfogó regény érzékelhetően Liza karakterével igyekszik összefogni az eseményeket, hogy

azok sem szerkezetileg, sem nyelviileg ne essenek szét. Liza azonban nem mindentudó, nem lehet az, hiszen maga is belülről figyeli, mi történik körülötte, mégis gyakran közvetít olyan információkat, melyekről nem tudhat, már csak azért sem, mert egy néma, a társadalmi ranglétra alján helyet foglaló személyhez belpolitikai döntések, stratégiai adatok stb. nem juthatnak, nem juthattak el. Mivel azonban a regény a lírai részekkel meghagyja annak lehetőségét, hogy az idős Betha (Liza) ezekről írásos beszámolók nyomán tájékozódjon, nem marad-

nak feltétlenül problémás szakaszok.

Kizökkenetheti az olvasót, hogy bizonyos megoldások – számomra nem meggyőző módon – meseszerűre sikerültek, például hogy Liza „éppen ott járt” helyszíneken, amikor valamilyen megrázó fordulat történt: „Egyszer éppen akkor mentem a piacról hazafelé...” Az idézetet ráadásul az a szakasz követi, amelyben világossá válik, hogy Lizát Janhoz, a közösség önjelölt királyához még annak ellenére is ambivalens érzelmek fűzik, hogy éjszakánként „bejárogatott hozzá”, ahogy erre a könyv egy másik szereplője, Hans hivatkozik. Jan a néma Lizában találja meg a hallgatóságot, ugyanakkor nemi erőszakok sorozatát követi el. Jan és

Liza kapcsolata fogvatartó és fogvatartott viszonyának kettősségén alapszik, legalábbis az áldozat részéről: „Egy pillanatig úgy néztem rá [Liza Janra], mint anya a gyermekére, aki végre megkapott valamilyen játékszert, amelyre régóta sóvárgott.”

Nyelvileg több ponton megtörik Liza narrációjának homogenitása, vannak szöveghelyek, ahol a szerző bizonyos szavak archaikus alakját (izen, segedelmével, asszonyszemély stb.), más- hol mai köznyelvi formáját használja; találunk egy-két korszak- s így szövegidegen kifejezést is. Ezek azok a szöveghelyek, ahol Liza karaktere mintha megtörne, és a külső, már mindentudó narrátor venné át az irányítást.

Liza narrációjánál sokkal jobban működésbe lépnek a verses betétek, melyek gazdagon adatoltak, mégis kevesebb szerepet kapnak a regényben, s még így is gyakran redundánsak, megismétlik, amit a korábbiakban már megtudhattunk. (Ez főként a „látványjelenetekre” igaz: a VII. fejezetben például Hermann von Kerssenbroch a kovács kivégzéséről beszél, majd a verses szakasz végével mindezt a fő narráció is megismétli.) Ez persze igazságtalan megállapításnak tűnhet, hiszen Hermann von Kerssenbroch valóban létező személy volt, így a verses szakaszok az ő műveinek fordításai, parafrázisai is lehetnek. Mégis szükséges, hogy az olvasói figyelem aktivizálódjon, hiszen a cselekmény egyszerűen leírható próféták megérkezésével, ténykedésével és bukásával, s mindezek sorozatával, így könnyen elveszhetünk benne. Erre a szálra kapcsolódnak rá töredékesen az egyes szereplőkkel történő privát események – habár kérdéses, hogyan választható el privát és közösségi egy olyan zárt társadalomban, ahol minden egyéni döntést befolyásol a hatalom, s minden a szabályokkal ellentétes gyakorlat titokban működik.

A karakterek közül Lizát érezzük magunkhoz a legközelebb, majd a sorra érkező prófétákat, akiket egy ponton túl már nem lehet követni (sem név szerint, sem cselekedeteik alapján); ahogy a Bernhard Knipperdolling köré szerveződő „baráti” társaság tagjai is egybemosódnak. A próféták egyik mulatságos és

izgalmas jellemvonása infantilizmusuk, ahogy az őket ért kritikára vagy a végre nem hajtott parancsra például toporzékolással, grimaszokkal reagálnak. Bernhard testvérei (üzletemberek) azonban jól kiválnak ebből a zajból, ők képviselik a józan ész hangját, tetteinek, döntéseinek súlyával, a képmutatással, pontosabban azzal a tételmonddal, hogy mindenki képmutató, ők maguk szembesítik testvérüket.

Egy-egy jelenet leírása különösen bravúros, főként, ha a szerzőnek rövidebb időintervallumot kell bemutatni: ilyen például Liza megerőszkolásának története, vagy amikor a münsteri vezetés a templomba zárja lakosságot, és a tömeg szétveri a templom szobrait, díseit. Ezek a szakaszok azonban a regény első felében találhatók, míg az ostrommal foglalkozó szakaszok kifejezetten unalmasra, vontatottra sikerültek, jöllehet egy a történelem iránt érdeklődő olvasó kétségtelenül ebben találna meg a perspektívát. A tömeg és az egyének szenvedése (például Bernhard feleségének aggodalma, hogy merre lehet a férje, vagy személyiségének egyik pillanatról a másikra történő megváltozása), az ostoba döntések meghökkentő ereje, ami a regény legizgalmasabb pontjait jelenti. A prófétákban istenként hisznek a lakók („A próféta nem halt meg végleg: három nap múlva feltámad és visszatér!”), feltétlen hitük pedig a félelemmel egye szilárdabb lesz, hiszen nem akarnak a kivégzett lázadók sorsára jutni, de Münster elhagyása és a pápistákkal való szembenézés sem opció. Még Liza némaságát is a prófétai isteni hatalom igazolására akarják felhasználni azzal, hogy megkérik, játssza el, a próféta szavaira visszatér a hangja.

A közösség a prófétákra hagyatkozik, mindig az újabb és újabb csodatételekben, jóslatokban bízik. A döntések egyre elvakultabbak, melyeket szintén látomásokkal, a Bibliával vagy egyszerűen a prófétai lét felhatalmazottságával igyekeznek alátámasztani. Münster lakói befolyásolhatók, mivel éhezésnek (Rakovszky érzékletesen írja le a testi kínokkal élő ember szenvedéseit), korlátozásoknak vannak kitéve az egyre inkább elfajuló események között, ahogy a pápisták például gyűrűbe zárják a vá-

rost, és mindenki csak egy szűk sávon keresztül tud közlekedni (ennek ellenére több ponton máshogyan is kijutnak a szereplők). Az események leírása akár párhuzamba állítható a kommunizmus elméletével: „Itt minden közös, írta, itt a koldusok is úgy öltözködhetnek majd, mint másutt a polgármester, mindenkinek lesz ennivalója és fedél a feje fölött.” Rakovszky mintha megidézné az orwelli Nagytestvért, a

hatalom zsigerekig hatoló erejét is: „Ha már a fejükbe nem láthatott az embereknek, legalább a házukba, a konyhájukba és a hálósobájukba be akart látni” – olvasható az egyik prófétáról, Matthysonról. Ismét beigazolódik, hogy vannak egyenlőbbek az egyenlők között. Elkeserítő, hogy „az idők jeleinek” valódi jelentését sokszor épp ezért nem vagyunk képesek helyesen értelmezni.

Fanni és Bagira (2023; olaj, vászon; 40x30 cm)

Egy bensőséges beszélgetés

Nádasdy Ádám: *Hordtam az irhámát*

Miközben a könyvet lapozgattam, szinte Nádasdy Ádám családjának nappalijában éreztem magam; mintha csak az ebédlőasztaluknál ülve, közvetlen természetességgel csevegett volna el velem az országzserte ismert nyelvész, mint kultúrmunkás a kultúrmunkással. A *Hordtam az irhámát* lényegében egy bensőséges beszélgetés az olvasóval. A Magvető Kiadó Nádasdy 1994 és 2022 között született írásait válogatta egybe, melyeket az író a kötet számára átdolgozott. Szövegeinek légköre meghitt, de nem ömlengős, tele a szerzőtől megszokott nyelvi játékokkal és bölcsészes humorral.

Mindig is bosszantott, amikor sikeres emberek eredettörténetét hallgatva megéreztem, hogy hibádzik egy fontos mérőföldkő, amelyet feltehetőleg tudatosan hallgatnak el előttem, hiszen azzal együtt már nem is lenne olyan lenyűgöző az út, amelyet bejártak a célig. Nádasdy Ádámnál egyáltalán nem éreztem ezt; őszinte kitárulkozása mégsem vette el tanárrá, nyelvészé és költővé válásának titokzatosságát vagy érdemét. Attól a kisfiútól kezdve, akinek természetes, hogy családjával több nyelven beszélnek otthon, a fiatal férfin át, aki eleinte egyedül, aztán szerelmével bebarangolja a várost, a szórakozott tanár úrig, aki a kávéházba menekül a takarítónő elől dolgozatot javítani, de helyette gyermeki kíváncsisággal bámulja a körülötte ülő embereket, végig hiteles és érdekes tudott maradni.

Az *Egy romantikus szerelemben* megismerhetjük első, kihívásokban sem szűkölködő találkozását az angol nyelvvel. Kilencévesen döntött úgy, hogy márpedig angolul fog tanulni, noha a családban senki nem beszélte ezt a nyelvet.

Még az '56-os forradalom eseményei is csak rövid időre tartották vissza az óralátogatástól, visszaemlékezésében azonban úgy idézi fel a traumatikus eseményeket, mint holmi időjárási körülményt. Nádasdy szemén keresztül valahogy barátságosabb és befogadhatóbb helynek tűnik a világ.

Ez a bizakodó, jó kedélyű szemlélet más írásainak soraiból is visszaköszön. Talán egyedül az *Amik valóban fájnak* című kispróza képez ez alól kivételt; a tehetetlenséget, a dühöt és a fájdalmat, amit a szakítás jelent valakivel, aki sokáig volt a társunk, szinte gombócként éreztem a torkomban olvasás közben. Még az ezt követő *Elbírja a saját súlyát* című írásban felsejlő tragikus élményt is ellensúlyozza a mérleghíd műszaki párhuzama, amitől az egész egy bölcs parabolának tetszik.

Ez a bölcs szemlélődés az, ami az összetartó erő a kötet írásai között, Nádasdy Ádám szellemesen derűs személyisége mellett. A *Gyár* című történetben a Covid alatti nehéz időszakot mutatja be ezen a derűsen bölcs szemüvegen keresztül. Megmosolyogtató, ahogy élénk rajzolódik az idős értelmiségi, aki próbálja kiismerni magát a modern technológia és a Zoom hívások világában, majd még mulatságosabb, ahogy a gyár és a filmgyár összemosódása okozta félreértésről ír egy telefonhívás kapcsán.

Némely szövegben a humor nem elégzik meg azzal, hogy szerényen meghúzódjon a háttérben, és szinte élénk ugrik a papírról. Élénken megjelentek előttem az öt angol tanulmányai miatt fricskázó, fejére barackot nyomó családtagjai – „Gyere ide, te kis dabljú” –, és egyszerűen imádtam azt a jelenetet a *Kissé*

fáradt voltban, amelyben ki kellett mennie a vonatkocsiból, mert olyan hangosan nevetett Rejtőn, hogy zavarta a többi utast. Itt is kiszól a nyelvész az íróból, és az angolos lefelé fokozásról hosszan értekezik Rejtő humora kapcsán. Noha nem valószínű, hogy a P. Howard néven elhíresült író tudott volna angolul, mégis ő honosította meg ezt a jellegzetes nyelvi humort, melynek lényege, hogy a beszédszándék szerinti közlésünket osszuk el legalább kettővel. Például ahelyett, hogy „utálom”, mondjuk inkább, hogy „nem igazán kedvelem”. Vagy ahelyett, hogy irtó bosszús vagyok, fogalmazzunk úgy: repesek a boldogságtól. Ma már ez nem számít újdonságnak, de Rejtő idejében még idegen volt a magyar nyelvtől.

Bölcsészként és kritikusként a *Mire való a bölcsész* és a *Rendpárti vagyok* írások hatottak rám leginkább. Előbbi frappáns fogalommeghatározása miatt: a bölcsész általános kultúrmunkás, utóbbi pedig, mert arra buzdít, hogy kövessük az angolszászokat a kritikaírásban, akik „semmiféle tiszteletet nem tanúsítanak a bírált szerző állása, hovatartozása, kora vagy esetleges nemes szándékai iránt”. Én sem mehetek el tehát Nádasdy kötetének hibái mellett, ha hű akarok lenni ehhez az elvhez.

A *Hordtam az irhámát* azok számára íródott, akik osztoznak abban a kulturális buborékban, amelyben az író is él. Sok olvasni kedvelő, de

nem középosztálybeli, nem értelmiségi, vagy legalábbis nem bölcsészkart végzett ismerősöm számára a könyv szövegei teljességgel érdektelenek lennének. Nem azért, mert nehéz lenne befogadni őket: egyszerűen túl nagy lenne a távolság, amely a szerző és az említett közönség között feszülne. Nádasdy élettörténete nagyon érdekes, ha ismerjük őt, még érdekesebb, ha hasonló háttérből jövünk, de nem elég izgalmas ahhoz, hogy egy kívülálló számára

megérjen bűnös élvezetként belesni a család nappalijának ablakán.

Számomra nagyon kellemes olvasni Nádasdy bölcs vélekedését az életről, és szellemes stílusán többször hangosan is felnevettem; azonban nem hiszem, hogy a kötet a fiatalabb generációkhoz is tud szólni. Témái – szakítás, család, elnyomás, szerelem – hiába örökérvényűek; a hang, amelyen meséli őket, sajnos csak egy bizonyos életkor felett élvezhető: azok számára, akiknek a szülei nem ezt a hangot ütötték meg, még idejétmúltak is tűnhet.

A *Hordtam az irhámát* igazi kincsesláda azok számára, akik rajongói Nádasdy nyelvi zsenijének, szókincsének és bölcs világlátásának. A kötet nem szűkölködik a tőle megszokott bravúros szövegekben, őszinte kitarulkozásokban és angolos, hol derűs, hol fanyar humorban; csak arra figyeljünk, hogy nehogy vonaton olvassuk, mert ki fognak nézni minket a kocsiból...

Magvető Kiadó, Budapest, 2023

Hajónapló

Színháztól színházig. 36 interjú Tompa Gáborral
(szerk. Hajdú Áron, Szatmári Cecília)

A *Színháztól színházig. 36 interjú Tompa Gáborral* címet viselő, a Bookart Kiadó gondozásában 2022-ben megjelent interjúkötet igazándiból Tompa Gábor naplója is lehetne. Ugyanis a Kolozsvári Állami Magyar Színház vezérigazgatójával készült interjúk, a 2008-ban készült felvezető írást kivéve, tulajdonképpen 2015-től szinte a 2022-es megjelenésig monitorozzák – az alany addigi életét is belefoglalva – munkáit, munkaterveit, világlátásának változásait.

A Hajdú Áron és Szatmári Cecília által szerkesztett 340 oldalnyi anyag felvezetője okos választásnak bizonyult. Már csak azért is, mert a Tompa Gáborral egyenrangú testvér-művész, Visky András író, a Kolozsvári Állami Magyar Színház művészeti igazgatója, egyetemi tanár a beszélgetőpartner. Illetve azért, mert a bensőségesnek ható interjúból kiragadott részlet vektorként jelöli ki az irányt a kötet későbbi, 2015-től kezdődő, egyéb, jobbára nem ennyire elmélyült viszonyokat feltételező beszélgetéséhez.

Az időrendben egymás után következő interjúk készítői olykor a színházi szakmában elismert, tudományos rangú havilapok, periodikák szerzői, olykor pedig bulvárosabb témákat is érintő újságírók. Leginkább románok, erdélyi magyarok, illetve magyarországiak a riporterek, de akad a kötetben olyan, kevésbé felkészült nyugat-európai kérdező is, aki mint egy távoli színházi kultúrából származó művésznak adja át Tompa Gábornak a szót.

A gazdag műveltségű színházi szakember gondolkodásának főbb motívumai réteget-

ten jelennek meg a kötetben. Egyrészt mint rendező nyilvánul meg a könyvben, másrészt színházigazgatói szerepben, harmadrészt fesztiváligazgatóként, majd a Színházi Unió elnökeként, végezetül egyetemi oktatóként. Több embert kívánó feladatok ezek. Nem meglepő, ha egy személy vállalja magára mindet, ezek a szerepek egymásra rakódnak.

A rendező Tompának például fontos a nyilatkozatok szerint, hogy a színészegyéniségek lehetőséget kapjanak – ugyanakkor ez az igazgatónak is érdeke. Másik gondolata, hogy a remake, az újrahasznosított koncepció igazából a gondolat újrahasznosítása, amit vállalni kell egy újrafogalmazott előadás működése érdekében. Bevett szokás ez a színháztörténelemben, mondja. Másrészt beszél arról is, hogy mi a Visky Andrással kialakult közös munkamódszerük. Visky mint drámaíró hogyan hat rá a közös színpadra álmódás közben.

Fesztiváligazgatóként megint csak összeérnek a szerepek, hiszen az általa létrehozott, tervezetten két évente megrendezésre kerülő Interferenciák fő befogadó intézménye az általa vezetett színház, mely tagja az Európai Színházi Uniónak, amelynek szintén ő tölti be a vezetői posztját. A fesztivál tematikája pedig nyilván igazodik ahhoz a gondolatisághoz, amely rendezőként is mozgatja. Mint például az idegenség 2016-ban, a háború 2018-ban, illetve a remény fogalomköre 2022-ben.

A tanárként a San Diego-i egyetemen tartott órák pedig a fentiekből táplálkozó mester képét erősítették a szövegek szerint. Egy biztos: az Európában bevezetett bolognai rend-

szer károosságát hangosan hirdető Tompa félti az európai egyetemes kultúrát, magaskultúrát, félti a színházat. De az amerikai oktatásban is csalódní látszik. Megosztott tapasztalatai szerint pont az elveivel ellentétes erők kezdik az Egyesült Államok felsőoktatását is kikezdeni. A nyitott közönség nevelése, a tehetség diszkriminációja elleni fellépés, a színész emocionális és intellektuális képességeinek irányításáról vallott nézetei az új ideológiai divathullámokkal könnyen ellentétesnek mutatkozhatnak. Példának okáért nem hisz abban, hogy a származás vagy a nem kérdése fajsúlyosabb tényező kell legyen egy felvételinél, mint a tehetsége.

Érdekesség, hogy a kötetben szereplő idegen nyelvű interjúk magyarra fordításában népes gárda volt a szövegek szerkesztőinek a segítségére. Lövétei Lázár László, Szonda Szabolcs, Kémenes Árpád, Koszta Gabriella például több szöveg magyarításáért is felelős volt. A magyarra fordított szövegek

annyiban egységes képet mutatnak, hogy a román szerzők magázódnak bennük az alanyukkal. Ezáltal a viszonyuk a rendező-igazgatóval könnyen tiszteletteljesebbnek hathat, mint amit a legtöbb erdélyi magyar, illetve magyarországi beszélgetőtárs esetében megfigyelhetünk.

Mellesleg az érdemi mondanivaló általában a kérdezetté. Ritka, hogy a riporterek egyenrangú vitapartnerként viselkednének. A szövegek így javarészt nyilatkozatszerűek, melyekben megjelennek olyan viszonyítási pontok, amelyek visszaköszönnek. Ezt az állandóságérzetet egyrészt a nevek határozzák meg. Tompa szellemi és művészi utastársai a szövegek jelentős részében felbukkannak. Visky András, Georges Banu, Silviu Purcărete, Andrei Șerban, Mihai

Măniuțiu állandó vendégei az interjúszövegeknek.

Ugyanígy vissza-visszatérnek a rendező személyiségét meghatározó történetek is a hét évet felölelő interjúk olvasása közben, melyekben Tompa sokszor visszatekint addigi életére. Ilyen történet példának okáért apjának, Tompa Miklósnak, a Székely Színház alapító igazgatójának intelme, miszerint hagyjon fel a színházigazgatói szerep gondolatával,

mert az csak elmagányosodást eredményez. Vagy visszaköszönnek a rendezői karrier szempontjából meghatározó *A kopasz énekesnő* színpadra állítására tett utalások is. *A szecsuáni jólélethez* kapcsolódó történetben pedig az új aktivizmusok, a woke, a cancel culture okozta nehézségek kapnak teret, melyek a művészi szabadságot fenyegető tényezőként jelennek meg. Továbbá érdekes módon többször kerül elő az is, hogy Ascher Tamás végül lemondta, és nem pótolta a kolozsvári rendezését (eddig). Érdekes lehetne a társulat és Ascher együttműködése,

de nem világos, hogy a beszélő miért tér ki furtonfúrt erre. Persze megértem, hogy a *Godot...*-t eddig hétszer megrendező kolozsvári igazgatónak ez akár áthallásos is lehet.

Az előadások sorvezető funkciót is betöltenek. Tompa rendezései, *A buszmegálló*, a *III. Richárd*, *Az öreg hölgy látogatása*, *A vihar*, *A velencei kalmár*, a *Hamlet* egyben a Kolozsvári Állami Magyar Színház intézménytörténete is, illetve a társulatról készült állapotfelmérést is magukba foglaló helyzetjelentések. Jelzem, a napló-jelleg ebben a kontextusban nagyon is megragadható. Hiszen a legrégebben regnáló romániai színházvezető válasza sokszor leginkább érzelemdús monológként működnek,

Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2022

vagy olykor ventillációként is értelmezendők. Ez az interjúkötet a sodródó bárka hajónaplójának képe felé röpíti a könyvet, ami igazából leginkább a kapitánynak kedves. (Érdekes módon nem is a szerkesztők a kötet jogtulajdonosai, hanem maga a megkérdezett.)

Sajnos azonban ez a forma nem az olvasónak kedvez, és nem is az ismétlődő kérdések címzettjének. Ugyanis az, hogy a szövegek sűrű egymásutániségben keletkeztek, elkerülhetetlenül az önismétlő szerepébe számúzi a nyilatkozó alanyt. Van rá alkalom, hogy az interjúkat alig több mint egy hetes eltéréssel kezdték. És, mint a szövegek is bizonyítják, az ilyen gyakoriság nem elégíti ki azt az újdonság- és információigényt, amely indokolná ezt a 330 oldalnyi terjedelmet.

A kötet számos izgalmas tényezőt villant fel a múltból a Tompa Gábort formáló erőkről. Marosvásárhelyről. Apjáról. Az egykori bukaresti egyetemi életről, ahol színházi nyelvezetet próbált elsajátítani. A kolozsvári színház újraszervezéséről. Az Európai Színházi Unióról. A Tompa nevéhez köthető nemzetközi színházi fesztiválról: a kolozsvári Interferenciákról. A San Diegóban töltött egyetemi oktatói évekről. A múlt a jelen idejű interjúkban tör a felszínre, és ugyanígy az egyre borúsabb jövőkép is mantraszerűen újfent és újfent megjelenik a szövegekben.

Az interjúk készültének hét évében Tompa ismétlődve reflektál az egyre szigorodó Covid-állapotokra. Elmélkedéseiből egyszerre hallatszik ki a színház jövőjéért aggódó művész, a közönség elvesztéséért kesergő igazgató és a füstbe ment munkát sajnáló fesztiválszervező hangja. Érthető az elkeseredettsége, néha azonban hangja átcsúszik a vírustagadók magabiztosságába. Az oltásellenesség verklizése az olvasónak könnyen fárasztó lehet, annak ellenére, hogy Tompa érvelni igyekszik elvei mellett. Mint ahogy hasonlóképpen jár el a woke-jelenség, illetve a cancel culture ügyében, melyet nemegyszer a kommunista diktatúrák cenzori gyakorlatához hasonlít.

Más oldalról is érdekes lehet a „cenzúra” kérdése... Például van a kötet végén egy *Tom-*

pa Gábor című szöveg (a tartalomjegyzékben *Tompa Gábor életrajzaként* találjuk meg), amelyben szerepel egy „Megjelent kötetek” és egy „Róla megjelent kötetek” lajstrom, de nem minden érintett szerző/szerkesztő neve van itt feltüntetve. Ez az írás tartalmazza Tompa rendezéseinek Románián kívüli és belüli listáját is, és kitér az oktatói tevékenységére, valamint a workshopjaira. Továbbá fel vannak sorolva benne a díjai és kitüntetései.

A *Tartalom* pedig, mely tartalomjegyzéket sejtet, nagyban segíthetné az olvasót abban, hogy az interjút készítő személy alapján is kereshessen. Példának okáért, ha a Nánay István által készített interjút vetném össze Nánaynak a Kolozsvári Állami Magyar Színházat és annak vezetését taglaló egyéb írásaival, ez felettebb hasznos lenne. Mint ahogy a rövid életrajzba becsempészett ezen mondat háttere, forrása is érdekelne: „A kolozsvári társulatot a szaksajtó a legjobb magyar színtársulatként tartja számon.” Ám ennek feltüntetése is elsikkadt sajnos a szerkesztés közben.

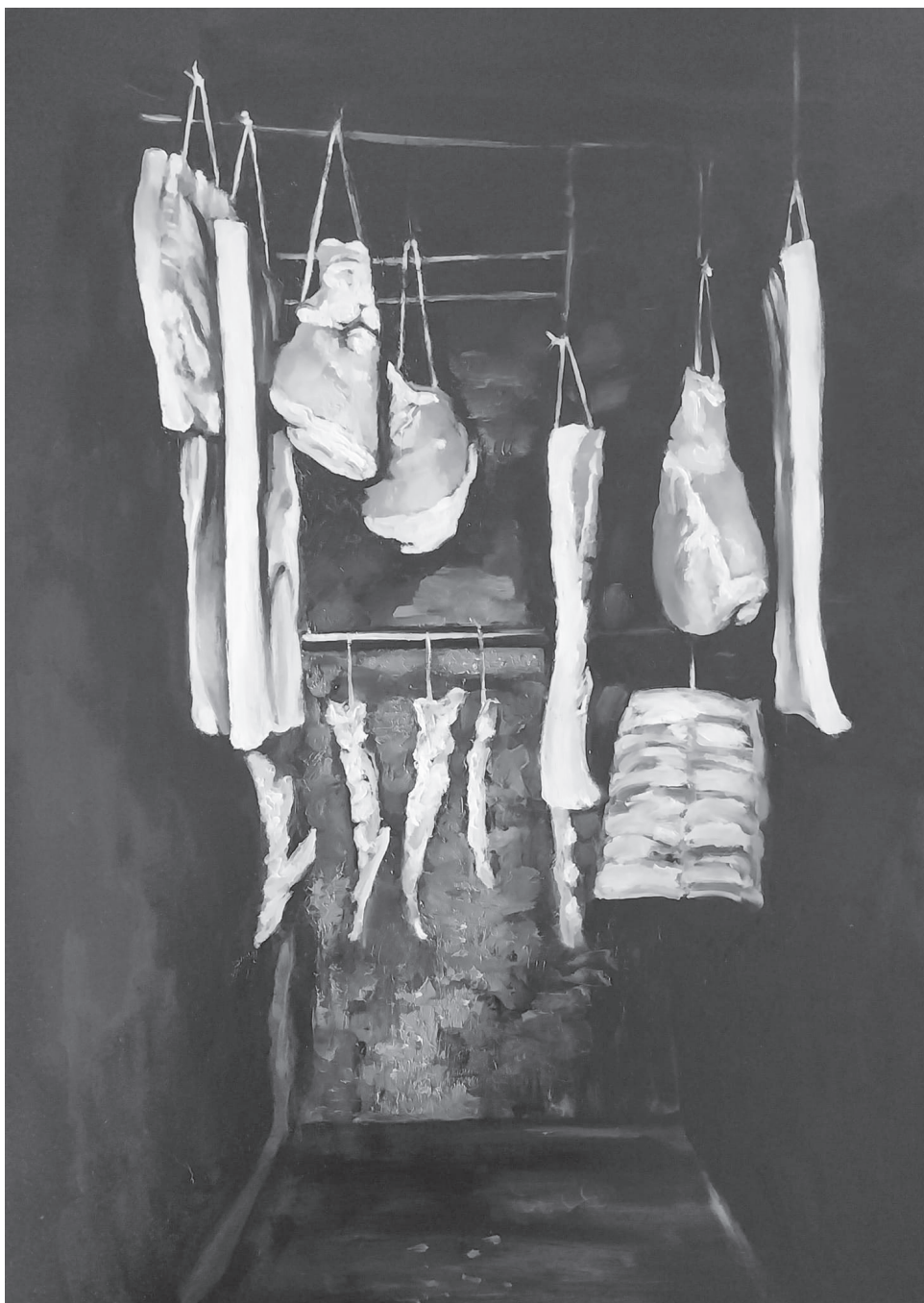
Ezzel egybevágó ismérve a kötetnek, hogy az egy ilyen hosszú működés során bekövetkező, a társulatot érintő és azon túlmutató problémák nincsenek benne kibontva, inkább el vannak fedve. Mert ez némileg hiányként róható fel. Azt a látszatot kelti, mintha a 2015-től 2022-ig tartó időszakban alig kérdezték volna a színház vezetőjét munkája ilyenét nehézségeiről. Történik ugyan próbálkozás Hatházi András drasztikus kilépésének feltárására, vagy szóba kerül Andriy Zholdak neve, de a kötetben megjelent interjúkban Tompa Gábor nem fejt ki részletesen, hogyan kezelte ő és a társulat a problémásabb helyzeteket. Kár, mert ez nagyban árnyalná a róla és a színházi viszonyokról festett képet.

Ugyancsak érdekessége a kötetnek, hogy bár a kolozsvári színészek jobbára csak mint egységes társulat szerepelnek benne, ifj. Vidnyánszky Attila és Vecsei H. Miklós azonban számos alkalommal vannak megemlítve: mint a jelen oszlopai, illetve a Kolozsvári Állami Magyar Színház esetleges majdani irányítói. (Igaz, mint a kérdésekből kiderül, az utódkeresés nem

újkeletű dolog az igazgató életében, Keresztes Attila vagy Kelemen Kinga ilyen lehetőséget sejtettek a riporter szerint.)

De az utódkérdés és az oktatási problémák megoldása még csak a vitorlákra felfestett üzenet. A kapitány marad. Verseskötetet jelentet

meg. További filmterveket dédelget. Készül a következő fesztiválra. És saját bevallása szerint családjához közel, gyerekeinek szellemi útravaló átadásával tervezi tölteni a következő éveket. Legalábbis a kötet erre a képre látszik ráerősíteni.

Apám füstölője (2022; olaj, farostlemez; 70×50 cm)

A Knerekről, kétszer

*Levelek a Kner család életéből,
Kner Albert – Művész, ikon, legenda*

Két, formátumában is tekintélyes idei könyv foglalkozik Kner Albert személyével: a Magvető *Tények és tanúk* sorozatában olvasható *Levelek a Kner család életéből* és a Corvina gondozásában útjára bocsájtott *Kner Albert – Művész, ikon, legenda* című kötet, mindkét könyv Erdész Ádám történész–levéltáros munkája. A Békés Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, a Kner-család elkötelezett kutatója néhány hónap különbséggel két, témájában természetesen hasonló, mégis nagyon eltérő könyvben örökítette meg egy világhírű nyomdász, Kner Albert alakját. Mindkét könyvet Gyomán, a Kner Nyomdában nyomták – szép és illő gesztus.

Ki volt Kner Albert?

Ha a Kner név ismerősen cseng is a magyar (pláne Békés vármegyei) olvasónak, Kner Albert nevére kevesen kapják fel a fejüket. Miért lehet számunkra érdekes? A meglepő válasz: mindenki ismeri Knert Albertet, az is, aki soha nem hallott róla, hiszen a szupermarketben hatos csomagolású italt felmarkoló vásárló, a cigarettásdoboz visszahajtható tetejét felpatintó dohányos olyan terméket használ, amelyet Kner dolgozott ki – eddig azonban nem tudtunk róla.

Kner Albert könyvműves, festő, designer, noha vélhetőleg sokáig nem volt tudatában, egész életében arra készült, hogy nagyobb karriert fusson be. Bátyja, aki kamaszkorában állt a nyomda élére az apjuk (Kner Izidor) helyett, tisztában van öccse kvalitásával, mindent megtesz azért, hogy Albert a legjobb oktatást kaphassa. Kner Imre támogatja fivérét, de mind-

ketten tudják, hogy a kisebbik fiúnak másutt kell szerencsét próbálnia. Albert Pesten művészeti iskolát alapít, a Bauhaus stílusában, montázs technikával is alkot. Művész és a legjobb értelemben vett mesterember egy személyben. Ők ketten (és a könyvelő fivérük, Endre) már túl sok Kner odahaza. Albertnek nagyobb tér kell, és ez nem a zsidótörvények kihirdetésénél derül ki, hanem még akkor, amikor messze küldik tanulni, amikor Budapesten többedmagával iskolát alapít, vagy amikor a trianoni döntés után, kétharmad piacukat elvesztve Temesvárra megy nyomdászüzemet vezetni. Csak találgathatunk, mi lett volna Albertből, ha itthon marad, és a lehetőségek nem kellemesek, hiszen tudjuk, hogy számos családtagja odavész. Neki van ereje és lehetősége is elhagyni az országot, az utolsó hajók egyikével fut ki Genovából az Egyesült Államok felé, ahol megteremti a saját vevőkörét és közönségét. Megrendítő olvasni az *Újság* tudósítását ennek az utazásnak a kezdetéről: [a kivándorlás] „Fiatal, egészséges és erős embernek, kinek kötelezettségei senkivel szemben nincsenek, jó iskola; de a negyvenedik életéven túl, családos embernek már olyan szerencsejáték, melyen könnyebb veszíteni, mint nyerni.” Kner Albert feleségével, három- és hatesztendő gyermekével, minimális kinti támogatói körrel, háta mögött az égő Európával vág neki a szép új világnak.

Tudatosan készül az amerikai bemutatkozásra: összeállítja és (persze Gyomán) nyomtatja saját portfólióját, a csomagolóanyagoktól a plakátokon át a művészi munkáig, sőt játkétfeladatig, hogy bármilyen feladatot el tudjon

vállalni odakint, ha szükség lesz rá. Személyiségében együtt van a rendkívüli kezűgyesség, az akkor még néven sem nevezett marketing módszereinek ösztönös, majd tudatos ismerete, a vevőközönség felmérése, piackutatás, szemzőgmérő és a boltokra jellemző fénymennyeiség használata a vevőkísérleteknél, és a könnyed társalgás képessége.

Kner Albertnek tetszik Amerika a maga demokráciájával, el- és befogadó szemléletével. Egy Kner Amerikában is megteremti a saját vevőkörét – csak nem gyomai vagy Békés vármegyei, magyarországi léptékben, hanem százazres, milliós példányszámban. Nemcsak lesi a vevők kívánságait, hanem igényt is támaszt a vásárlókban. A világháború végén a katonák ellátmányában már Kner tervezte csomagolások vannak.

A család vizsgált időszakban lefestett tagjai mögött kirajzolódik azoknak az ősöknek az alakja, akik ezt a családot olyanná tették, amilyen Kner Albert korában volt. Az asszimilálódott zsidó nyomdászcsalád, a könyv és az esztétikum szerelmesei, a folyamatos önképzés hívei, akiknek joguk van az első világháborúban magyarként harcolni, de a harmincas–negyvenes évek formálódó új rendjében nincs joguk a másodikat túlélni. Kner Izidor ösztönösen érezte meg a közigazgatási nyomtatványok gyártásában és a vevőkör ízlésvilágához igazított reklámban rejlő lehetőségeket, már-már a közösségi médiát megelőlegező módon engedte közel magához a lehetséges megrendelőket. Idősebb fia, Imre „nem a viszonyokból eredően, hanem a viszonyok dacára teremtett valamit”, célja az igényes, bibliofil könyvkiadás volt (amire ma gondolunk, ha a Kner nevet halljuk), Albert húga,

Erzsébet is a budapesti könyves-iparművészet ismert alakja volt, sőt miután Amerikában megvetette a lábát, hasonló művek elkészítésére alkalmas műhelyt alakított ki.

Mindkét könyv azt mutatja be, hogy főhőse, Kner Albert az Újvilágban ugyanolyan újtó, mint Kner Izidor volt, tudásával maradandó értéket teremtett, amely halála után sok-sok évvel is méltó és érdemes az olvasó figyelmére.

Magvető Kiadó, Budapest, 2023

Tények

A Réz Pál memoárjával – úgy gondolom, nagy sikerrel – 2015-ben újraindított *Tények és tanúk* sorozat az utóbbi években feltűnően a II. világháborút jelöli meg kutatási területként. A *Levelek a Kner család életéből 1938–1949* című kötet kiváló jegyzetapparátussal, névmutatóval, lábjegyzetekkel, képekkel, sőt családfákkal készült a szerkesztő, Erdész Ádám jóvoltából és utószavával. Az, hogy a levélgyűjtemény megjelenhetett, szinte a csodával határos: a Kner Nyomda iratanyaga ugyan rendelkezésre állt a Magyar Nemzeti Levéltár Békés

Megyei Levéltárában, ám ehhez csak a közelmúltban társultak Kner Albert levelei unokája, Steve Frenkel jóvoltából.

Erdész Ádám 1938-tól, az első zsidótörvénytől indítja a levelezés ismertetését, hiszen ez végzetes hatással volt a családra. „Mi azonban nem határozhattunk másképpen, mint hogy kitartani a végsőkig, és ha kell, itt döglenni meg” – írja Kner Endre 1939-ben. A kiválasztott levelek vagy a Knerek, vagy az országos jelentőségű történések miatt kerülhetnek az érdeklődésünk középpontjába.

Az itthon maradt család ugyan nem írt politikáról az 1940-től Amerikába emigrált Kner Albertnek, hogy ne dűlják fel a nyugalma, de

a barátok, ismerősök mindezt megtették helyettük, így a levélváltásokból mi is pontosan láthatjuk, mi történt Magyarországon 1938 és 1949 között. A családtagok, barátok informatív, néhol filozofikus, de a tartalomtól függetlenül mindig stílusos, élvezettel olvasható leveleket írtak. Párhuzamosan értesülünk arról, hogyan boldogult Kner Albert Amerikában, és hogyan zajlik a háború, majd az azt követő szintén fojtogató időszak Magyarországon, s mindez a mai olvasó számára szinte családregénnyé áll össze, amely a történelem ismeretében nemigen kecsegtet boldogító befejezéssel. A kötet végpontján azonban Kner Erzsébet (Pörke) útnak indul Amerikába, hogy ott új életet és zavartalan alkotó-életet kezdjen.

Erdész Ádám történészként és levéltárosként, a levélgyűjteményt válogató filológusként olyan olvasmányt adott az olvasó kezébe, amelyet az nehezen fog elfeledni.

Az „amerikás” Kner

A Corvina Kiadó és a Club of Odd Volumes közös kiadása a *Kner Albert – Művész, ikon, legenda* címet kapta, a nyomtatást szintén a Kner Nyomda Zrt. vállalta el, részben a Kner betűtípus felhasználásával – szép tisztelgés ez a nyomdászcsalád előtt. Az Erdész Ádám korábbi Kner Albert-életrajzán alapuló írás társszerzője Robert Elton Brooker III, Kner Albert üzlettársának unokája, aki újabb kutatási eredményekkel egészítette ki a korábban megjelenteket. A kötet szép védőcsomagolást kapott, amelyet szinte sajnál felbontani az olvasó, maga a kötet is Kner-díszítőelemekkel büszkélkedhet. Mindössze ezer példányban, igényes, színes képválogatással jelent meg, az amerikai kiadás részben módosított fordításaként, N. Kiss Zsuzsa tolmácsolásában, Orosz

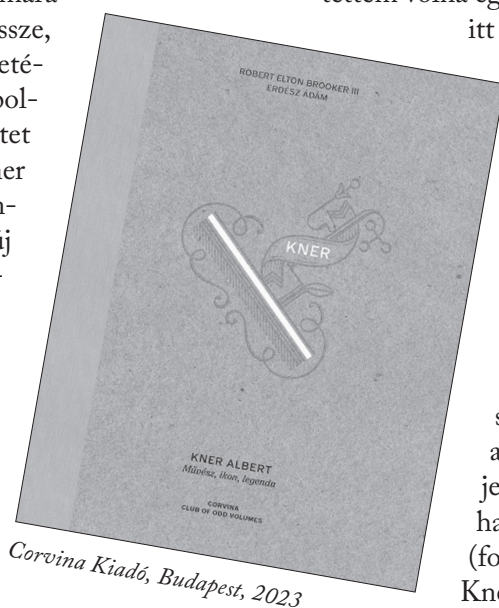
Márton utószavával. Sajnos az angol és német nyelvű képes források fordításával a könyv adós maradt, például a 135. oldalon lévő két vöröskeresztes képeslap esetében, és egyes képalírások is hiányoznak, például a könyv végén a Kner család amerikai halottairól szóló fejezet 211. oldalán nem tudjuk meg, kiket ábrázol a fotó. A tengerentúli olvasó talán jól ismeri Robert Elton Brookert, a könyv társszerzőjét, a magyar kiadásban viszont feltétlenül szerepeltetnem volna egy munkásságáról (és ha már

itt tartunk, Erdész Ádámról) szóló rövid ismertetőt, hiszen előbbiről magyar nyelvterületen, sőt az interneten sincs számottevő információ. Tekintse ezt a művelt olvasó tudáspróbának.

Míg a Magvető könyve a teljes családot figyeli egy bő évtizeden keresztül, a sorozatcímnek megfelelően a tényekre, de főképp a szubjektív történetekre helyezve a hangsúlyt, addig a Corvina (fordítás)köteté egészében Kner Albert alakjára koncentrált, bár leírja a család történetét annyira, hogy érthetővé váljon,

honnan is érkezik az Újvilágba Kner Albert. A család első ismert, bár néven itt nem nevezett, legendába burkolódzó őst is megismerhetjük egy nem tanulság nélkül való történet erejéig, de eljutunk a pályája végén egy előadáson véletlenül magyarra váltó címszereplőig, sőt a leszármazottakig is.

Ez a kötet nem saját szavaival tolmácsolja Kner Albert gondolatait, hanem a visszaemlékezések, leírások tükrében ábrázolja őt. A könyv Kner magyarországi életét inkább előzményként mutatja be, a fókuszban sokszínű amerikai tevékenysége áll. Megtudjuk, hogy az első világháborúban egy bombatölcsérben, vízben töltött egy napot, minek következtében arca egyik fele lebénult – ezért találták Amerikában olyan gunyorosnak az arckifejezését, a

sérüléséről nem tudtak. Bemutatja Kner itthoni ex libriseinek sorát is, amelyeken egy mindig siető, a gyakorlatot a tervezőmunkával párosító művészt és szakembert látunk. Külön fejezetet szentelnek a második világháború sújtotta Magyarország bemutatásának, dokumentarista fotókkal, ami számunkra is érdekes lehet, nemcsak az amerikai közönségnek.

Az Egyesült Államok hadba lépésével szinte lehetetlen volt az otthoniakkal a levelezés: hónapokig mit sem tudtak egymásról a családtagok, csak a Vöröskereszt segítségével lehetett cenzúrázott levelezőlapokon írni, de Kner mindent megpróbált az itthon maradottakért. Újsághirdetésben kereste családtagjait, majd 1946 folyamán több tucat segélycsomagot adott fel, így autótvásárlásra már nem futotta. Minden követ megmozgatott, hogy testvére, Erzsébet kijusson az országból, aki ez idő tájt a megszálló orosz csapatoktól kapott megrendelést, de közben amerikai magazinokból tanulta a nyelvet. Unokahúga, Zsuzsa a következő megrendítő sorokat írta: „Amim van, mindent összeadogattak. Azaz bocsánat, egyetlen fekete kosztümöm maradt meg, és ezzel végigcsinálom a telet, gyászruhának elég egy. (...) Közben majdnem férjhez is mentem, de ez más lapra tartozik. Amíg én Auschwitzban üdültem, addig őt a Margit körúton agyonlőtték.” Micsoda kettősség – kevéssel Zsuzsa levele előtt Kner

gabonapelyhet eszik az óceánjárón, később ő tervezi a csomagolását, a bele tett, összegyűjthető kartonjátékkal együtt, majd Erzsébetnek is küld a háború után néhány dobozzal, el is magyarázza, hogyan szokás fogyasztani.

Kner Albertnek mindössze három hét kell, hogy munkát találjon Amerikában. *Az elegáns elefánt* című, általa tervezett könyvből mindjárt százharmincezer példányt adtak el, nem is csoda, hiszen a turnén valódi elefánt „dedikált” az ormányában tartott stemplivel. Hasonlóan népszerű termék volt a nyersanyaghiány idején tervezett tízcentes kartonszék, amelyre akár rá is lehetett állni, és még hosszan sorolhatnánk, egészen az unokáinak tervezett, hordozható kartonágyig vagy a céges repülő tervéig, amelyre biztosan nem ült fel Kner, mivel irtózott a repüléstől. Innentől Kner élete diadalmenet: amihez nyúl, arannyá válik a kezében. Népszerű társasági ember, innovátor, a könyv szól a csomagolástörténeti könyvtárról, amelyet Kner alapított, és az irodáról, amelyet Kner elképzelései szerint az ott dolgozók igényeihez mérten (ma úgy mondanánk, ergonomikusan) rendeztek be – ritkaság volt ez akkoriban. Úgy tűnik, Kner beilleszkedett, megtalálta azt a közeget, amelybe tartozni rendeltetett.

Mindkét könyvet jó szívvel ajánlom a művelődni vágyó olvasónak: akár egymás folytatásaként is.

Az előző számunk tartalmából

A XI. Irodalmi Humorfesztivál szerzőinek szövegei: Hartay Csaba, Pataki Tamás, Székely Csaba, Vöröskéry Dóra, Gál János, Dragomán György, Lakatos Mihály, Farkas Wellmann Éva, Darvasi László, Lackfi János, Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba

Kiss Ottó versei a *Papírhajó* rovatban

Tanulmányok a Gyulai Várszínház 60. évadának ősbemutatóiról és *Az ember tragédiájáról*

Schéner Mihály kiállításának megnyitóbeszéde

Kritikák Tompa Andrea, Markó Béla, Viola Szandra, Lackfi János és Hartay Csaba könyveiről

---

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Seregi Zoltán igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrássy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@gmail.com; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

Képszerkesztő, laptervező: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.